

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HAMDİ DÖNDÜREN'İN AHKÂMU'L-KUR'AN TEFSİRİNDE "NAMAZ
BAĞLAMINDA" AHKÂM AYETLERİNE YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET BER

TEZ DANIŐMANI
PROF. DR. OSMAN KABAKÇILI

BİLECİK, 2025

10636961

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HAMDİ DÖNDÜREN'İN AHKÂMU'L KUR'AN TEFSİRİNDE "NAMAZ
BAĞLAMINDA" AHKÂM AYETLERİNE YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET BER

TEZ DANIŐMANI
PROF. DR. OSMAN KABAKÇILI

BİLECİK, 2025

10636961

BEYAN

“Hamdi Döndüren’in Ahkâmu’l Kur’an Tefsirinde “Namaz Bağlamında” Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımı” adlı yüksek lisans tezimin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	✓
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL			
onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		

Ahmet BER

.../.../2025

İmza

ÖN SÖZ

Hak ismine mazhar eşrefî mahlûk insanı yaratan Cenab-ı Hakka kâinattaki zerreler adedince hamd-û senâlar olsun. Ümmeti olmakla şerefyâb olduğumuz kutlu elçi Resulü Zîşan Efendimize âl ve ashabına sonsuz salât-û selam olsun.

Yeri ve göğü yoktan var eden Yüce Allah, yeryüzünün halifesi olarak seçtiği insana akıl ve idrak nimetini bahşetmiş, onu sorumluluk bilinciyle donatmıştır. Bu dünya hayatı, insan için bir imtihan alanı kılınmış; kurtuluşun ve ebedî saadetin anahtarı ise ilahî bir rehber olarak gönderilen Kur'an-ı Azîmü's-Şân'da sunulmuştur. Mümin, Kur'an'la kurduğu bilinçli ilişki sayesinde Rabbine yaklaşır, hayatını adalet, hikmet ve takva üzere inşa eder.

Kur'an ayetlerinin yorumlandığı tefsir çalışmaları tarih boyunca önemli bir ilim geleneği oluşturmuştur. Her bir müfessir, yaşadığı çağın ihtiyaçlarına göre Kur'an'ı anlamaya ve yorumlamaya gayret etmiş, ilahî mesajın özünü insanlığa ulaştırmaya çalışmıştır. Böylece İslam tefsir geleneğinde yüzlerce kıymetli eser vücuda gelmiştir.

Çağdaş alimlerden Prof. Dr. Hamdi Döndüren'in "*Ahkâmu'l-Kur'ân*" adlı fikhî tefsiri Kur'an'ı tarihsel bağlamından koparmadan, günümüz insanının anlayabileceği bir dille ve güncel meselelere temas eden bir yaklaşımla kaleme alınmış fikhî tefsir geleneğinin son örneklerindedir.

Bu çalışma Döndüren'in mezkûr tefsirinde namazla ilgili ahkâm ayetlerine yaklaşımı analiz edilmiştir. Ayetlerin yorumunda rivayet ve dirayet yöntemlerinin nasıl kullanıldığı ortaya konmuş, klasik tefsir geleneğinden Taberî, Cessâs, Kurtubî gibi alimlerle birlikte çağdaş müfessirlerden Seyyid Kutub ve Sâbûnî'nin görüşleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır.

Tez sürecinde değerli bilgisi, rehberliği ve desteğiyle yanımda olan danışmanım Prof. Dr. Osman KABAĞÇILI hocama teşekkür ederim. Yine tezimi okuyarak değerli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR ve Dr. Öğr. Üyesi Yasin GÖKHAN hocalarıma da içten teşekkür ederim.

Son olarak, görüş ve önerileriyle bana her daim destek olan, samimiyeti ve yol arkadaşlığıyla bu süreci daha anlamlı kılan değerli dostum Muharrem KIZIL hocama da teşekkürü borç bilirim.

Ahmet BER

2025

ÖZET

HAMDİ DÖNDÜREN’İN AHKÂMU’L-KUR’AN TEFSİRİNDE “NAMAZ BAĞLAMINDA” AHKÂM AYETLERİNE YAKLAŞIMI

Din temelinde inanç, insanlık tarihi boyunca hayatın her safhasında toplumlara yön vermiş bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kur’an-ı Kerim indirildiği ilk dönemden itibaren hem bireysel hem toplumsal hayata yön vermiştir. Tarihi süreç içerisinde müfessirler Kur’an ayetlerini tefsir ederken farklı metotlar takip etmiştir. Nitekim bazı müfessirler Kur’an’ı edebi yönüyle incelerken, bazıları sosyal hayata dönük içtimai yönünü ele almış, bazıları Kur’an’ın muamelatına dair fıkhi yönünü ele alırken, bazıları tasavvufi yönünü ele almış, bazıları dilsel-lûgavi yönünü incelerken, bazıları da ilmi bilimsel yönlerine değinmişlerdir.

Bu çalışma, çağdaş fikhî tefsir geleneğinin önemli temsilcilerinden Prof. Dr. Hamdi Döndüren’in “*Ahkâmu’l-Kur’ân, Kur’ân-ı Kerim ve Fikhî Tefsiri*” adlı eserinde yer alan namazla ilgili ahkâm ayetlerine yaklaşımını incelemektedir. Namaz, İslam dininin beş temel ibadetinden biri olup, Allah’a ibadet etmek, O’na yakınlaşmak ve manevi bir bağ kurmak amacıyla düzenli olarak yerine getirilen, belirli hükümler ve kurallar çerçevesinde uygulanan bir ibadettir.

Araştırmada, Döndüren’in farklı mezhep görüşlerini karşılaştırmalı biçimde ele alması, rivayetleri çeşitli boyutlarıyla sunması ve yalnızca Hanefî mezhebiyle sınırlı kalmayarak geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesi gibi yönleriyle eserin özgünlüğüne dikkat çekilmiştir. *Ahkâmu’l-Kur’ân* hem Hanefî mezhebine mensup bireyler hem de diğer mezheplere bağlı Müslümanlar için kıymetli bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın temel amacı, müellifin namazla ilgili ahkâm ayetlerine dair yorumlarını klasik ve çağdaş ahkâm tefsirleriyle karşılaştırarak değerlendirmek ve bu çerçevede Döndüren’in yaklaşımını ahkâm tefsiri geleneği içinde konumlandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Tefsir, Ahkâm, Hamdi Döndüren, Namaz.

ABSTRACT

HAMDİ DÖNDÜREN'S APPROACH TO "AHKAM VERSES IN THE CONTEXT OF PRAYER" IN AHKAM AL-QUR'AN COMMENTARY

Faith, as the foundation of religion, has emerged throughout human history as a force that guides societies in every aspect of life. Indeed, from the moment the Qur'an was revealed, it has shaped both individual and societal life. Throughout history, commentators have employed various methodologies in their interpretation of Qur'anic verses. While some have examined the Qur'an from a literary perspective, others have explored its social aspects, legal rulings, or mystical dimensions. Some have focused on its linguistic features, while others have addressed its scientific aspects.

This study examines the approach of Prof. Dr. Hamdı Dunduren, one of the prominent representatives of contemporary juridical exegesis, towards the rulings related to prayer in his work *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Prayer, one of the five fundamental acts of worship in Islam, is performed regularly within a framework of specific rulings and principles to worship God, seek closeness to Him, and establish a spiritual connection.

The research highlights the originality of Dunduren's work, particularly in his comparative analysis of different jurisprudential perspectives, his presentation of narrations in various dimensions, and his inclusive approach that extends beyond the Hanafi school, appealing to a broader readership.

Ahkâmu'l-Kur'ân serves as a valuable reference not only for individuals following the Hanafi tradition but also for Muslims affiliated with other schools of thought. The primary objective of this study is to assess Dunduren's interpretations of prayer-related juridical verses by comparing them with classical and contemporary exegesical traditions and to position his approach within the broader framework of juridical exegesis.

Keywords: Qur'an, Exegesis, Jurisprudential Rulings, Hamdı Dunduren, Prayer.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
2. HAMDİ DÖNDÜREN'İN HAYATI VE İLİM YOLCULUĞU.....	6
2.1. Özgeçmişi.....	6
2.2. Akademik Çalışmaları.....	7
2.2.1. Te'lif Eserleri.....	9
2.2.1.1. Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Muhtasar Tefsiri.....	9
2.2.1.2. Delilleriyle İslam İlmihali.....	10
2.2.1.3. Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali.....	11
2.2.1.4. Delilleriyle Aile İlmihali.....	11
2.2.1.5. Delilleriyle Hac ve Umre.....	12
2.2.1.6. İslam Hukukuna Göre Günümüz Vakıf Meseleleri.....	13
2.2.1.7. Güncel Fıkhî Meseleler 200 soru 200 cevap.....	14
2.2.1.8. Kur'an-ı Kerim Evrensel Çağrı / Yüce Meal ve Tefsiri.....	16
2.2.1.9. Çağdaş Ekonomik Problemlere İslâmî Yaklaşımlar.....	17
2.2.1.10. Delilleriyle İslâm Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras.....	17
2.2.1.11. İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi.....	18
2.2.1.12. İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri.....	19
2.2.2. Makaleleri.....	20
2.2.3. Kitap Bölümü.....	21
2.2.4. Tebliğ ve Bildirileri.....	22
3. TARİHSEL SÜREÇTE AHKÂM TEFSİRİ.....	24
3.1. Ahkâm Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi.....	24
3.2. Ahkâm Tefsiri ve Tarihi Gelişim Süreci.....	25
3.2.1. İlk Dönem (Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemi).....	26
3.2.2. Erken Dönem (Tabiin ve Mezheplerin Doğuşu).....	28
3.2.3. Ahkâm Tefsirlerinin Yazılı Hale Gelmesi (Tedvin Dönem).....	31

3.2.4. Modern Dönem.....	32
3.3. Kur'an'da Yer Alan Ahkâm Ayetlerinden Örnekler.....	32
3.4. Ahkâm Âyetlerinin Sayısı	37
3.5. İslâm İlim Literatüründe Ahkâmü'l-Kur'ân Türü Eserler	38
4. DÖNDÜREN'İN AHKÂMU'L-KUR'AN TEFSİRİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ... 40	
4.1. Dil ve Üslubu	41
4.2. Genel Olarak Ayetleri Tefsir Etme Yöntemi	44
5. İSLAM'DA NAMAZ.....	50
5.1. Namazın Tarihçesi.....	50
5.2. Namazın Önemi	52
5.3. Namazın Farz Oluşu.....	53
5.4. Namaz Vakitleri.....	55
5.5. Beş Vakit Namazın Vakti.....	57
5.5.1. Sabah Namazının Vakti.....	57
5.5.2. Öğle Namazının Vakti	58
5.5.3. İkinci Namazının Vakti.....	58
5.5.4. Akşam Namazının Vakti	59
5.5.5. Yatsı Namazının Vakti	59
5.6. Diğer Namazların Vakitleri	60
5.6.1. Vitr Namazının Vakti	60
5.6.2. Teravih Namazının Vakti.....	60
5.7.3. Bayram Namazlarının Vakti.....	61
6. DÖNDÜREN'İN NAMAZ'A DAİR AHKÂM AYETLERİNİ ANALİZİ	62
6.1. Ahkâm Ayetleri Kapsamındaki Namaz Çeşitleri	63
6.1.1. Beş Vakit Namaz.....	63
6.1.2. Cuma Namazı	66
6.1.3. Bayram Namazı.....	73
6.1.4. Cenaze Namazı	76
6.1.5. Teheccüd (Gece) Namazı	79
6.2. Namazla İlgili Diğer Meseleler	83
6.2.1. Orta Namaz Meselesi.....	84
6.2.2. Kible Yönünün Değiştirilmesi.....	88
6.2.3. Korku Halinde Namaz.....	93
6.2.4. Yağmur Duası Namazı (İstiskâ)	97
6.2.5. Yolculuk Halinde Namaz	100

7. SONUÇ	106
KAYNAKÇA	108

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: İbn, bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
(r.a)	: Radiyellahu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
(s.a.v)	: Sallallahü aleyhi ve sellem
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
trc.	: Tercüme eden
t.y.	: Tarih Yok
ö.	: Ölüm tarihi
vb.	: Ve benzeri

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Son dönem çağdaş âlimlerinden ve İslam hukuku alanında uzmanlaşmış bir isim olan Hamdi Döndüren, Kur'an'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlayan pek çok önemli eser kaleme almıştır. Bu eserlerden biri olan *Ahkâmu'l-Kur'ân*, özellikle ibadetlere dair ahkâm ayetlerinin yorumlanması ve İslam toplumunun amelî-fikhî meselelerine çözüm getirme noktasında önemli bir rol üstlenmektedir. Söz konusu eserin tanıtılması, ibadetlerin doğru ve bilinçli bir şekilde yerine getirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Eserde ibadetlere dair hükümler açık, sade bir dille ve mezhepler arası mukayeseye dayalı bir yaklaşımla ele alınmış; bu yönüyle eser, günümüz Müslümanlarının karşılaştığı fikhî sorunlara ışık tutacak nitelikte bir kaynak olarak dikkat çekmiştir.

Mevcut literatürde Döndüren'in bu eserine dair bir adet çalışma¹ bulunmaktadır. Ancak bu çalışma daha çok eserin yöntemi, metodolojisi ve yapısına odaklanmaktadır. Bu tez ise söz konusu genel çerçevenin ötesine geçerek, *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserde namazla ilgili ahkâm ayetlerine yönelik yaklaşımları özel olarak incelemeyi ve bu yönüyle daha özgün ve spesifik bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Tezin temel amacı; Hamdi Döndüren'in *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde yer alan namaza dair ahkâm ayetlerine yaklaşımını ortaya koymak, bu yaklaşımı klasik ve çağdaş ahkâm tefsirleriyle mukayeseli olarak değerlendirmek ve böylece müellifin tefsir anlayışını fikhî tefsir geleneği içerisinde konumlandırmaktır. Bu bağlamda Döndüren'in ilmî birikimi ve özellikle bu eserindeki metodolojik yaklaşımı analiz edilerek, hem eserin fıkıh-tefsir literatüründeki yeri hem de namaz ibadetine dair hükümler bağlamında taşıdığı değer ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ahkâmu'l-Kur'ân, rivayet ve dirayet yönünden zenginliğiyle dikkat çeken bir eserdir. Müellif, Kur'an'ı dilsel açıdan sade, anlaşılır ve akılcı bir üslupla yorumlamış; farklı mezheplere ait görüşlere yer vererek okuyucunun mukayeseli bir anlayış geliştirmesine imkân tanımıştır. Döndüren'in muhtelif surelerden seçtiği ayetler üzerinden çıkardığı fikhî hükümler, eserinin hem ilmî hem de amelî yönünü öne çıkarmaktadır. Bu tezde, söz konusu hükümler dikkatle analiz edilerek hem müellifin metodu hem de onun ilmî katkısı değerlendirilmiştir.

¹ Hamide Yiğit, *Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eseri Bağlamında Hamdi Döndüren'in Tefsir Metodu* (Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

Çalışma, iki temel aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, müellifin ilmî hayatı, akademik çalışmaları ve tefsir alanındaki genel katkıları ele alınmış; ikinci aşamada ise *Ahkâmu'l-Kur'ân* tefsirinde namazla ilgili ahkâm ayetlerine nasıl yaklaştığı ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Tez, aynı zamanda, özellikle son dönemlerde namaz ibadetine yönelik ortaya atılan spekülâtif görüşlere karşı ilmî bir cevap niteliği taşımaktadır. Zira bazı kişiler tarafından namazın vakitleri ve hükümleri bağlamında ileri sürülen tartışmalı görüşler, geleneksel ilmî birikimi ve ümmetin icmâ'ını göz ardı etmekte; toplumda bu ibadete yönelik şüpheler oluşturma riskini taşımaktadır.

Bu tez, namazın ahkâmı konusunda özellikle vakit namazlarına dair ortaya atılan iddiaları ilmî verilerle değerlendirerek geçersizliğini ortaya koymayı ve Kur'an ile sünnetin ışığında şekillenen sahîh dini geleneğin anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, ileride yapılacak araştırmalara zemin hazırlama ve literatürdeki boşluğu doldurma gayesi taşımaktadır.

Çalışmada, Hamdi Döndüren'in kaleme aldığı *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı fikhî tefsir eseri ele alınmış; özellikle namaz vakitleri ile farz, vacip ve sünnet namazlara dair hükümleri incelenmiştir. Namazla ilgili meselelerin İslam tarihinde daima ilmî bir ittifakla korunduğu, ümmetin bu konuda sahîh ve istikrarlı bir çizgide ilerlediği, günümüzde de bu çizginin sağlam delillerle savunulabileceği ortaya konmuştur. Son yıllarda artış gösteren spekülâtif yaklaşımlara karşılık, Kur'an, sünnet ve tefsir geleneğinden beslenen ortak bir zemine dayanarak güçlü bir cevap verilmiştir. Bu yönüyle çalışma hem akademik hem de toplumsal bir ihtiyaca karşılık vermekte; İslam ümmetinin ibadet hayatına yönelik şüpheleri bertaraf etmeye yönelik önemli bir katkı sunmaktadır.

Bu çalışmada, Prof. Dr. Hamdi Döndüren'in *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı fikhî tefsir eseri merkeze alınarak, namazla ilgili ahkâm ayetlerine yaklaşımı ele alınmış ve bu yaklaşımın İslam tefsir geleneğindeki klasik ve çağdaş örneklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Döndüren'in tefsiri, geleneksel fikhî mirasa dayanmakla birlikte, günümüz Müslümanlarının karşılaştığı pratik sorunlara sade, anlaşılır ve dengeli bir üslupla cevap vermeyi hedefleyen bir yapı arz etmektedir.

1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu tez çalışmasının konusu, Hamdi Döndüren'in *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserinde yer alan namazla ilgili ahkâm ayetlerine yaklaşımının incelenmesidir. Kur'an-ı Kerim, Müslümanların inanç, ibadet ve ahlaki hayatlarını şekillendiren temel kaynak olup, içerdiği ayetler genel olarak itikadi, ahkâm ve kıssalar olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Ahkâm ayetleri ise fıkıh ilmi açısından ibâdât (ibadetler), muâmelât (sosyal ve hukuki ilişkiler) ve ukûbât (cezai hükümler) şeklinde tasnif edilmiştir. Bu çalışmada, bu ayetler arasında yer alan ve doğrudan ibadet hayatıyla ilgili olan namaz ayetleri merkeze alınmıştır.

Çalışma kapsamında öncelikle ahkâm tefsiri disiplini tanıtılmış; bu alandaki temel kavramlar, tarihsel gelişim süreci, yöntemler ve kaynaklar ele alınarak ahkâm tefsirlerinin genel çerçevesi çizilmiştir. Bu bağlamda, ahkâm tefsirlerinin nasıl yapılandırıldığı, hükümlerin hangi yöntemlerle çıkarıldığı, fakihlerin görüşlerinin nasıl aktarıldığı gibi konulara da değinilmiştir.

İkinci aşamada ise, Hamdi Döndüren'in *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserinde yer alan namazla ilgili ahkâm ayetleri detaylı biçimde analiz edilmiştir. Söz konusu ayetlerin içerdiği fikhî hükümler, bu hükümlerin dayandığı deliller, klasik ve modern fıkıh anlayışları çerçevesinde değerlendirilmiş; ayrıca ilgili ayetlerden çıkarılabilecek ahlaki ve dini mesajlara da temas edilmiştir.

Son yıllarda, İslam'ın temel ibadetlerinden biri olan namaz hakkında çeşitli çevrelerde hatta ilahiyat alanında yetkin olduğunu iddia eden kişilerce spekülâtif ve kafa karıştırıcı söylemlerin arttığı gözlemlenmektedir. Bu çalışma, söz konusu iddiaların ilmî bir zeminde ne ölçüde geçerli olduğunu sorgulamak ve İslam ilim geleneği çerçevesinde bu tür iddialara cevap vermek amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışmanın kapsamı, başta *Ahkâmu'l-Kur'an* olmak üzere klasik ve çağdaş ahkâm tefsirlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesini içermektedir. Çalışma sürecinde Kur'an ayetleri, sahih hadisler, sahabe ve tabiîn uygulamaları, mezhep görüşleri ve fikhî içtihatlar dikkate alınarak namaz vakitlerine dair genel kabullerin sürekliliği analiz edilmiştir.

Bu çalışma, farz namazların vakitleri başta olmak üzere namaz ibadetinin temel hükümlerinde geçmişten günümüze büyük bir görüş birliği bulunduğunu ortaya koymakta; günümüzdeki reformist iddiaların bu ilmî mirasla çeliştiğini göstermektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, metin merkezli analiz ve karşılaştırmalı tefsir incelemesi yöntemleri esas alınmıştır. Tezin temel hareket noktası, ahkâm tefsiri geleneği içinde yer alan ve Hamdi Döndüren tarafından kaleme alınan *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserdir. Eserde, ahkâm ayetleri bablar hâlinde sistematik bir şekilde sunulmuş; bu yöntem okuyucunun konuları daha kolay takip etmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, öncelikle Kur'an'da namazla ilgili olan ayetler tespit edilmiş; ardından bu ayetlerin Hamdi Döndüren tarafından nasıl yorumlandığı detaylı biçimde analiz edilmiştir. Devamında, tespit edilen aynı ayetlerin klasik ahkâm tefsirlerindeki açıklamalarıyla karşılaştırması yapılmış; özellikle klasik dönemden Taberî, İbn Kesîr, Cessâs ve Kurtubî gibi çağdaş dönemden de Seyyid Kutub ve Sâbûnî gibi önemli müfessirlerin ilgili yorumlarına başvurulmuştur. Bu karşılaştırma sayesinde Hamdi Döndüren'in yaklaşımı, klasik tefsir geleneği bağlamında değerlendirilmiş; benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Ayrıca, namaz vakitlerine ilişkin Kur'an ayetleriyle doğrudan ilişkili sahih hadis rivayetleri taranmış; özellikle Kütüb-i Sitte gibi temel hadis kaynaklarından ilgili hadisler seçilerek ayetlerle olan irtibatları ortaya çıkarılmıştır. Böylece ayetlerin, sünnet bağlamında nasıl anlaşılması gerektiği üzerine bütüncül bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmada mezheplerin namaz vakitleri ve hükümleriyle ilgili görüşleri de karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Hanefî, Şafii, Maliki ve Hanbelî mezheplerine ait temel kaynaklar taranmış; farklı görüşlerin dayanakları ortaya konmuştur. Böylece Kur'an ve Sünnet bütünlüğü içerisinde namaz ibadetine dair hükümler mezhepler arası bağlamda da değerlendirilmiştir.

Araştırmanın ilk aşamasında, ahkâm tefsiriyle ilgili temel kavramlar açıklanmış; namaz ibadetiyle ilgili Kur'an'daki hükümler üzerine daha önce yapılmış akademik çalışmalar incelenmiş ve bu doğrultuda konuyla ilgili genel bir çerçeve oluşturulmuştur.

İkinci aşamada Hamdi Döndüren'in *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eseri esas alınarak namazla ilgili ahkâm bildiren ayetler seçilmiş; bu ayetler anlamları, bağlamları ve içerikleri açısından incelenmiştir. Özellikle namazın vakitleri, farz ve nafilâ namazlar ile cemaatle namaz gibi hususlar üzerinde ayrıntılı şekilde durulmuştur. Ayetlerin içerdiği dini hükümler fikhî ve tefsirî bağlamda değerlendirilmiştir.

Üçüncü aşamada ise, müellifin ilgili ayetleri yorumlarken benimsediği yöntem ve başvurduğu kaynaklar analiz edilmiş; bu yorumlar, klasik müfessirlerin görüşleriyle

karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Döndüren'in tefsirinde dayandığı deliller, hadislerden ve fıkıh kitaplarından nasıl yararlandığı ve ayetleri anlamlandırırken hangi yaklaşımı benimsediği ortaya konmuştur. Ayrıca ayetlerin indiği dönemsal bağlam, toplumsal şartlar ve İslam hukukundaki konumu da dikkate alınarak yorumların arka planı değerlendirilmiştir.

Yapılan tüm bu analizler ışığında çağdaş dönemde ileri sürülen spekülâtif görüşlerin, İslam ilim geleneğiyle ne ölçüde örtüştüğü sorgulanmış ve geleneksel yaklaşımın sağlam ilmî dayanaklara sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, klasik ve modern yaklaşımları karşılaştırmalı olarak değerlendiren bir zemin sunmakta; namaz ibadetine dair ahkâmın doğru anlaşılması açısından önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. HAMDİ DÖNDÜREN'İN HAYATI VE İLİM YOLCULUĞU

Hamdi Döndüren, İslam hukuku, tefsir ve hadis alanlarında önemli eserler kaleme almıştır. Onun çalışmaları, İslam hukuku ve ahkâm ayetleri üzerine yoğunlaşmıştır. Döndüren' in ilim dünyasına sunduğu katkılar arasında hem teorik hem de pratikteki uygulamalarıyla dikkat çeken pek çok eseri bulunmaktadır.

Döndüren' in telif eserleri, onun derin bilgi birikimini ve araştırmalarını yansıtmaktadır. Döndüren' in eserleri, İslam hukuku ve tefsir alanında çalışan araştırmacılar için önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu çalışmalar ve ortaya koyduğu eserler, onu ilim dünyasında mümtaz bir şahsiyet kılmıştır.

Bu başlık altında, Hamdi Döndüren' in hayatı, ilmi serüveni ve akademik çalışmaları ele alınacaktır. Öncelikle, onun özgeçmişi, eğitim hayatı ve bilimsel gelişimine katkı sağlayan unsurlar üzerinde durulacaktır. Ardından, akademik kariyeri boyunca yaptığı çalışmaları, ilmi araştırmaları ve İslami ilimlere katkıları ele alınacaktır. Son olarak, telif ettiği eserleri, hakemli makaleleri, tebliğ ve bildirileri listelenecektir.

2.1. Özgeçmişi

Hamdi Döndüren, 1943 yılında Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına burada başlayan Döndüren, 1955 yılında ilkokuldan mezun olmuştur. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Balıkesir Yıldırım Camii'nde hafızlık eğitimine başlayan Hamdi Döndüren, 1958 yılında hafızlığını tamamlamıştır. Daha sonra Balıkesir İmam Hatip Lisesi'ne kaydolmuştur. O dönemde Balıkesir'de ilk kez açılan bu imam hatip okuluna hafızlığını bitiren tüm öğrencilerin alınacağı duyurulmuştu.

Döndüren, bu duyuru üzerine başvuru yaptığını, ancak yaşının 16'yı henüz 15 gün geçtiği için başvurunun kabul edilmediğini belirtmiştir. Kendisinden yaşça büyük, 18-20 yaşlarında öğrencilerin kayıtlı olduğunu görmesi ise süreci daha dikkat çekici kılmıştır. Bu engelin aşılması için teyzesinin eşi devreye girmiş ve kayıt işlemlerinin valilik onayıyla yapılabileceğini öğrenmiştir. Bunun üzerine hocasıyla birlikte valiliğe gidilmiş ve o dönem Balıkesir Valisi olan asker kökenli Zahit Kıraçlı ile görüşülmüştür. Görüşme sırasında Döndüren, okumaktan başka bir amacı olmadığını ısrarla ifade etmiştir. Vali ise bu samimi ısrara kayıtsız kalmamış ve "Haydi, sana da bir şans tanıyalım." diyerek dilekçeyi Milli Eğitim

Müdürlüğü'ne havale etmiştir. Döndüren, bu olayı “Bizim için ilim yolunu açan başlangıç” olarak nitelendirmiştir.²

Ardından sene 1965'te Balıkesir İmam-Hatip Okulu'nu, 1966'da Balıkesir Muharrem Hasbi Lisesi'ni bitirmiştir. Daha sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde (1970) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde (1971) yükseköğrenimini sürdürmüştür.

Görev hayatına Balıkesir Merkez Vaizliği ve Çanakkale-Bozcaada Müftülüğü gibi idari görevlerle başlamış, 1975 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde öğretim üyesi olarak akademik hayata adım atmıştır. 1978'de Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'ne geçerek görevine burada devam etmiştir. 1983 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktora derecesi almış, 1986 yılında da Suudi Arabistan'da Riyad İmam Muhammed Üniversitesi'nde çeşitli akademik çalışmalarda bulunmuştur. Aynı yıl, bu üniversitenin Arap Dili Öğretim Enstitüsü'nde altı ay boyunca Arap dili eğitimi üzerine dersleri takip etmiştir.

1998 yılında doçentlik unvanını alan Döndüren, İslam hukuku ve iktisadı alanında pek çok değerli eser ve makale kaleme almıştır. Arapça ve Fransızca bilen müellif, evli ve dört çocuk babasıdır.³

2.2. Akademik Çalışmaları

Hamdi Döndüren'in tahsil hayatı, İslami ilimlere olan derin ilgisinin ve akademik başarılarının temelini oluşturur. İlk eğitimine kendi çevresinde dinî bilgilerle başlamış ve bu alandaki öğrenimini sistematik bir şekilde ilerletmiştir. Yükseköğrenimini İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde tamamlamış ve burada aldığı kapsamlı İslam hukuku ve dini ilimler eğitimi, akademik kariyerine yön vermiştir. Enstitüdeki eğitimi sırasında dönemin önde gelen alimleri ve akademisyenlerinden ders almış, bu sayede İslam hukukunun teorik ve pratik yönlerini derinlemesine öğrenmiştir.

Döndüren, yüksek lisans ve doktora çalışmalarını tamamlayarak akademik kariyerinde ilerlemiş ve uzmanlık alanını İslam hukuku üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu süreçte Kur'an ve Sünnete dayalı derin analizler yapmış ve çağdaş meselelerin İslam hukuku perspektifinden ele alınması konusunda önemli çalışmalara imza atmıştır. Akademik kariyerinin ilerleyen

² Hamdi Döndüren, “Hamdi Döndüren ile Türkiye’de Fıkıh Çalışmaları Üzerine”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2015, 13/ 25-26.

³ Bk. “Prof. Dr. Hamdi Döndüren kimdir?” <http://www.İslâmticarethukuku.org/prof-dr-hamdi-donduren-kimdir>, (04 Mart 2024).

dönemlerinde üniversitelerde öğretim görevlisi olarak çalışarak, hem yeni nesillere ilmi birikimini aktarmış hem de İslam hukukuna dair teorik ve uygulamalı dersler vermiştir.

Hamdi Döndüren'in tahsil hayatı, aldığı eğitimin yanında kendi çabaları ve araştırmaları ile zenginleşmiş; bu da onu İslam hukuku alanında otorite haline getirmiştir. Akademik başarıları ve elde ettiği bilgi birikimi, yazdığı eserlerde açıkça görülmektedir. Eğitim hayatındaki bu somut temeller, onun eserlerine ve akademik katkılarına sağlam bir zemin oluşturmuştur. Bu yönüyle Döndüren hem bir öğrenci hem de bir öğreticilere yönelik İslami ilimler alanına önemli katkılarda bulunmuştur.

Hamdi Döndüren, akademik çalışmalarının yanı sıra çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda konferanslar vererek, İslam hukukunun ve İslam ahlakının evrensel prensiplerini tanıtmış ve yaymıştır. Bu konferanslar, yalnızca Müslüman topluluklarla sınırlı kalmamış, farklı kültürlerden bireylere de İslam'ın adalet ve ahlak anlayışını aktarmayı başarmıştır. Döndüren, bu faaliyetleriyle hem bilimsel hem de sosyal bir etki yaratmış ve İslam hukukuna dair farkındalığın artmasına katkıda bulunmuştur.

Yaşamı boyunca sade ve anlaşılır bir dil kullanarak kaleme aldığı eserler, her yaştan ve her kesimden okuyucunun kolaylıkla anlayabileceği nitelikte olmuştur. Onun amacı, İslam'ın evrensel öğretisini yalnızca akademisyenlere değil, toplumun her kesimine ulaştırmak olmuştur. Gerek yazdığı eserlerle gerekse yürüttüğü akademik çalışmalarla, Hamdi Döndüren, İslam hukukunun modern dünyada nasıl uygulanabileceğine dair önemli bir referans noktası olmayı başarmıştır. Bu yönüyle, onun hayatı ve çalışmaları, İslam hukuku alanında bilgi sahibi olmak isteyenler için daima ilham kaynağı olmaya devam edecektir.

Hamdi Döndüren'in İslam hukuku alanında yayınlanmış birçok eseri mevcuttur. Genel olarak İslam hukuku ve tefsir gibi İslâmî ve ilmi sahada, gayet açık, sade ve net bir dille eserler kaleme almıştır. Döndüren, ortaya koyduğu başarılı performansının ürünü bu çalışmalarla yaşadığı çağa ışık tutmayı hedeflemiştir. Yazmış olduğu kitapların ve hususi çalışmaların yanı sıra kendi alanında uzman bir akademisyen sıfatıyla pek çok makale yazmış, bildiriler ve tebliğler sunmuştur. Yapmış olduğu tüm bu çalışmalar konumuza esas olan *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserine kaynaklık teşkil etmiştir. Bu eser fıkıh ve tefsir ilimlerinin kesişim noktasında bulunması hasebiyle müfessirin ilmi birikiminin çok kıymetli sentezini oluşturmaktadır.

Bu başlık altında, Hamdi Döndüren'in ilim yolculuğu boyunca ortaya koyduğu ve pek çok değerli eserine kaynaklık eden çalışmaları ele alınacaktır. Özellikle, *Ahkâmu'l-Kur'an*

eserine temel teşkil eden kitaplarının tanıtımı yapılacak; bunun yanı sıra, kaleme aldığı makaleler, sunduğu tebliğler ve hazırladığı bildirimler hakkında bilgi verilecektir.

Öncelikle, onun birçok çalışmasına kaynaklık eden ve aynı zamanda *Ahkâmu'l-Kur'an* eserine temel oluşturan kitaplarının tanıtımı yapılacaktır. Bunun yanı sıra, Döndüren'in kaleme aldığı makaleler, sunduğu tebliğler ve hazırladığı bildirimler de bu kapsamda incelenecektir. Amaç, Döndüren'in ilmi birikimini ve İslam hukuku ve tefsir alanlarındaki derinlikli bakış açısını daha iyi anlamak, onun eserlerinin İslami ilimlerdeki önemini ortaya koymaktır.

2.2.1. Telif Eserleri

Hamdi Döndüren, İslam hukuku ve Tefsir alanında kaleme aldığı değerli eserleriyle tanınan önemli bir akademisyen ve yazardır. Onun çalışmaları, İslam hukuku ve kültürüyle ilgilenen herkes için rehber niteliğindedir. Döndüren, eserlerinde İslami ve ilmi kültürün geniş bir yelpazesini sade, açık ve anlaşılır bir üslupla ele almayı tercih etmiştir. Bu yaklaşımıyla, sadece akademik çevrelere değil, aynı zamanda geniş halk kitlesine de hitap etmeyi başarmıştır. Amacı, İslam'ın temel prensiplerini, çağdaş meseleler ışığında yorumlamak ve bu prensiplerin güncel hayatta nasıl uygulanabileceğine dair çözümler sunmaktır.

Müellifin yazılarında, İslam hukukunun karmaşık yapısı, delillere dayalı açıklamalar ve örneklerle sade bir dille anlatılmıştır. Döndüren, bireylerin dini sorumluluklarını daha iyi anlamaları ve hayatlarına uygulamaları için açık, anlaşılır ve rehber niteliğinde bir üslup benimsemiştir. Eserlerinde ele aldığı konular, yalnızca dinî meselelerle sınırlı kalmamış, bireylerin sosyal, ekonomik ve hukuki hayatta karşılaştığı sorunlara da İslam'ın ışığında çözümler önermiştir.

Hamdi Döndüren, çağdaş dünyadaki gelişmeleri dikkate alarak, İslam'ın evrensel öğretilerini yaşadığı döneme uyarlama gayreti içerisinde olmuştur. Hem akademik çevreler hem de sıradan okuyucular için farklı alanlarda kaleme aldığı eserleri, onun bu alandaki yetkinliğini ve ufuk açıcı yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bu değerli çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür.

2.2.1.1. Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Muhtasar Tefsiri

Bu eser, Kur'an-ı Kerim'in mealini ve özet tefsirini içeren kapsamlı bir çalışmadır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazar'ın "Hak Dini Kur'an Dili" adlı geniş tefsirinin

sadeleştirilmiş ve özetlenmiş bir versiyonu olarak hazırlanmıştır.⁴ Hamdi Döndüren tarafından titizlikle kaleme alınan bu eser, Kur'an'ı anlamak isteyen okuyucular için hem kolay okunabilir hem de detaylı bilgi sunan bir kaynak niteliğindedir.

Müellif bu eserle Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlamak isteyen okuyuculara kolay anlaşılır bir kaynak sunmuştur. Hem akademik araştırmalar yapanlar hem de günlük okumalar için Kur'an'ın anlamını kavramak isteyenler için faydalı bir eserdir.

2.2.1.2. Delilleriyle İslam İlmihali

Hamdi Döndüren'in "Delilleriyle İslâm İlmihali" adlı eseri, İslam inanç ve ibadet esaslarını detaylı bir şekilde ele alan kapsamlı bir ilmihal kitabıdır. Eser, Kur'an ve Sünnet'e dayalı delillerle desteklenmiş bilgiler sunarak, okuyuculara İslam'ın temel prensiplerini anlamayı amaçlamıştır. İnanç, ibadet ve günlük hayatta karşılaşılan helal ve haram konularını ele alan eser, her seviyeden okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği bir üslupla yazılmıştır. Ayrıca, sıkça karşılaşılan problemlerin çözüm yollarını delilleriyle açıklayarak hem bireyler hem de din görevlileri için önemli bir başvuru kaynağı olarak öne çıkar.

Eserin, okuyucuyu İslam'ın hayatın her alanını kapsayan bir sistem olduğu bilinciyle donatmak ve dini sorumlulukların ilahi boyutunu hatırlatmaktadır. Eser geniş kapsamlı bir şekilde İslam'ın temel inanç, ibadet, ahlak ve muamelat konularını ele almaktadır. Kitap, aşağıdaki başlıca konular üzerine odaklanır:

- İtikad: İslam inanç esasları, Allah'ın varlığı ve birliği, melekler, peygamberler, kutsal kitaplar, ahiret ve kader gibi temel itikat meseleleri.
- İbadetler: Namaz, oruç, zekât, hac gibi temel ibadetlerin yanı sıra abdest, gusül ve teyemmüm gibi temizlikle ilgili konular delilleriyle açıklanır.
- Muamelat: Günlük hayatta karşılaşılan dini meseleler, helal ve haram kavramları, ticaret, evlilik, miras gibi İslam hukukunun pratik uygulama alanları ele alınır.
- Ahlak: İslam ahlakı üzerine kapsamlı bir bakış sunar; doğruluk, adalet, sabır, tevazu gibi erdemler vurgulanır.

⁴ M. Hamdi Yazır, *Kur'an'ı Kerim Türkçe Meâli ve Muhtasar Tefsiri* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2024), 6.

- Fetva ve Deliller: Sıkça sorulan dini sorulara verilen cevaplar, Kur'an ve hadislerden delillerle desteklenmiştir.⁵

Eserin içeriği sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olup, her kesimden okuyucunun istifade edebileceği bir kaynak niteliğindedir. Eser, İslam'ın gerek bireysel gerek toplumsal boyutuyla hayatın her alanını kapsayan öğretisini delilleriyle anlamak isteyenler için faydalı bir başucu niteliğindedir.

2.2.1.3. Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali

Hamdi Döndüren'in "Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali" adlı eseri, İslam hukukunun ticaret ve iktisat alanlarında nasıl uygulanabileceğini ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Eser, İslam'ın ticaret ve iktisat hukukuna dair esaslarını ve bu hukukun modern yaşamda nasıl uygulanabileceğini açıklar.

Eser, helal kazanma ve helal harcama konularını detaylı bir şekilde ele alır. Helal kazanma yöntemleri ve helal harcama kuralları üzerine kapsamlı bilgiler sunar. Alım-satım ve borç hukukunun İslam hukukuna göre nasıl uygulanacağı konusunda detaylı bilgiler verilir. Bu bölüm, alım-satım ve borç işlemlerinde geçerli olan kuralları açıklar.

Eser, kiralama ve emanet işlemlerinin İslam hukukuna göre nasıl yapılacağı konusunda bilgi verir. Bu bölüm, kiralama ve emanet işlemlerinde geçerli olan kuralları ve uygulamaları açıklar. Ortaklık ve iş birliği işlemlerinin İslam hukukuna göre nasıl yapılacağı konusunda detaylı bilgiler sunar. Bu bölüm, ortaklık ve iş birliği işlemlerinde geçerli olan kuralları ve uygulamaları açıklar.⁶

2.2.1.4. Delilleriyle Aile İlmihali

Hamdi Döndüren'in "Delilleriyle Aile İlmihali" adlı eseri, İslam'ın aile yapısına dair hükümlerini detaylı bir şekilde ele alarak, aile içi ve dışı ilişkilerde uyulması gereken dini ve ahlaki prensipleri açıklamaktadır. Eser, müminin doğumundan ölümüne kadar karşılaşılabileceği eğitim, terbiye, cinsel sorunlar, evlilik, aile içi hak ve sorumluluklar gibi konularda İslami açıdan çözümler sunmaktadır.

Kitap, İslam toplumunda ferdin aile içi ve dışı örtünme, görüşme, karşı cinslerle olan ilişkileri, nişan, düğün, evlenme, nafaka ve boşanma gibi fiillerin bağlı olduğu dini temelleri

⁵ Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1991), 105-356.

⁶ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2021), 95-268.

incelemektedir. Ayrıca, aile yapısının inanç ve kültür değerlerine dayandığı vurgulanarak, İslam'ın aileye verdiği önem üzerinde durulmaktadır.

Eserde, İslam'ın aile yapısına dair hükümleri delilleriyle birlikte sunulmakta, konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu nedenle, fihhi kavramlar tekrarlı bir biçimde anlatılarak okuyucunun konuları derinlemesine anlaması hedeflenmektedir.

“Delilleriyle Aile İlmihali”, aile içi ilişkilerde İslami ölçüleri öğrenmek ve uygulamak isteyenler için kapsamlı bir rehber niteliğindedir. Eser, aile kurumunun korunması ve güçlendirilmesi amacıyla, İslam'ın getirdiği düzenlemeleri ve tavsiyeleri detaylı bir şekilde sunmaktadır.⁷ Kitabın bazı bölümleri şunlardır:

- Nikâh ve Evlilik: İslam'da evliliğin önemi, nikâhın şartları ve evlilikle ilgili hükümler.
- Boşanma ve İddet: Boşanma süreçleri, iddet süresi ve ilgili fihhi hükümler.
- Mahremiyet ve Örtünme: Aile içi ve dışı mahremiyet kuralları, tesettür ve karşı cinsle ilişkiler.
- Kadın ve Çocuk Hakları: İslam'da kadınların ve çocukların hakları, aile içindeki sorumlulukları.
- Eğitim ve Terbiye: Çocukların İslami eğitim ve terbiyesi, aile içi eğitim yöntemleri.

Bu bölümler, okuyucuların aile hayatında karşılaşılabilecekleri çeşitli durumlarda İslami prensiplere uygun hareket etmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

2.2.1.5. Delilleriyle Hac ve Umre

Hamdi Döndüren'in kaleme aldığı *Delilleriyle Hac ve Umre* adlı eser, İslam'ın beş temel ibadetinden biri olan hac ve umreyi ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Kitap, hac ve umrenin dini dayanaklarını, fihhi hükümlerini ve uygulama esaslarını delilleriyle birlikte sunarak, okuyuculara bu ibadetleri bilinçli ve doğru bir şekilde yerine getirme konusunda rehberlik etmektedir. İçeriğinde, hac ve umrenin farzları, vacipleri, sünnetleri, yasakları, tavaf ve sa'y gibi temel kavramlar ve uygulamalar detaylı bir şekilde açıklanırken, mezheplere göre farklı görüşler de karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Ayrıca, bu ibadetlerin tarihçesi, manevi anlamı ve ibadet esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar da kitapta yer almaktadır.

⁷ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), 14-283.

Görseller ve pratik bilgilerle desteklenen eser, hac ve umreye gitmeyi planlayanlar için kapsamlı bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁸

Eserde hac ve umre ibadetlerinin farz ve vacip unsurları ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bu açıklamalar, söz konusu ibadetlerin daha bilinçli ve şuurlu bir şekilde yerine getirilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca hac ve umrenin sünnet yönü, yani Hz. Peygamber'in uygulamaları da detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

2.2.1.6. İslam Hukukuna Göre Günümüz Vakıf Meseleleri

Hamdi Döndüren'in *Günümüz Vakıf Meseleleri* adlı eseri, vakıf kavramını hem klasik İslami kaynaklar hem de çağdaş hukuk perspektifiyle ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Vakıfların İslam tarihindeki önemini ve toplum üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde inceleyen kitap, günümüzde vakıf uygulamalarında karşılaşılan sorunları ve bunların çözüm yollarını fıkhi delillerle birlikte sunmaktadır.

Eserin ilk bölümlerinde, vakfın tanımı, tarihçesi ve İslam'daki yeri anlatılırken, vakıf kurumunun toplumsal dayanışma ve yardımlaşma açısından ne denli önemli olduğu vurgulanmaktadır. Klasik fıkıh literatürüne dayanarak vakfın çeşitleri, vakıf mallarının yönetimi ve gelirlerinin nasıl harcanması gerektiği gibi konular ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Özellikle vakıf mallarının korunması, hukuki statüsü ve günümüzde nasıl işletilmesi gerektiği gibi konular titizlikle incelenmiştir.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde ise modern hukuk sistemlerinde vakıfların nasıl konumlandığı, mevcut yasal düzenlemelerle İslam hukukundaki vakıf anlayışı arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınmaktadır. Vakıfların devlet denetimi altında nasıl yönetileceği, vakıf gelirlerinin şeffaf şekilde kullanılması ve bu alandaki suiistimallerin önüne geçilmesi gibi meseleler, günümüz vakıf yönetimi açısından kritik noktalar olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, Türkiye ve diğer İslam ülkelerindeki vakıf sistemleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, vakıf müessesesinin modern dünyadaki işleyişine dair pratik öneriler sunulmuştur.

Eser, vakıf mülklerinin Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar nasıl geliştiğini ve bu süreçteki önemli dönüm noktalarını ele alır. Günümüzde geçerli olan vakıf

⁸ Döndüren, *Delilleriyle Hac ve Umre* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 82-215.

hukukunun temel ilkeleri ve düzenlemeleri detaylı bir şekilde açıklanır. Bu bölüm, vakıf mülklerinin nasıl yönetileceği ve hangi kuralların uygulanacağı konusunda bilgi verir.⁹

Gerek teorik bilgiler gerekse uygulamaya yönelik çözüm önerileriyle donatılmış olan *Günümüz Vakıf Meseleleri*, vakıf yönetimiyle ilgilenenler, İslam hukuku alanında çalışan akademisyenler, hukukçular ve vakıflar konusunda bilgi edinmek isteyen herkes için önemli bir kaynak niteliğindedir. Hamdi Döndüren' in bu eseri, hem geçmişten günümüze vakıf anlayışının dönüşümünü anlamak hem de günümüz vakıf meselelerine ışık tutmak için rehber niteliğinde bir çalışmadır.

Eser, vakıf mülklerinin modern yaşamda nasıl uygulanacağı konusunda pratik örnekler sunar. Bu örnekler, vakıf mülklerinin nasıl yönetileceği ve hangi yöntemlerin kullanılacağı konusunda rehberlik eder. Vakıf mülklerinin toplumda ve ekonomideki rolü üzerine detaylı bilgiler sunulur. Eser, vakıf mülklerinin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan toplum için ne kadar önemli olduğunu vurgular.

2.2.1.7. Güncel Fıkḥî Meseleler 200 soru 200 cevap

Hamdi Döndüren'in *Güncel Fıkḥî Meseleler: 200 Soru 200 Cevap* adlı eseri, günümüz Müslümanlarının merak ettiği ve karşılaştığı fıkḥî meseleleri sade ve anlaşılır bir dille ele alan önemli bir başvuru kaynağıdır. Kitap, günlük hayatta sıkça karşılaşılan ibadet, ticaret, aile hukuku, miras, faiz, sigorta, helal gıda, faizsiz finans sistemleri, teknoloji ve modern tıp gibi konularda İslam hukukunun temel ilkelerine dayalı cevaplar sunmaktadır.

Eserin içeriği, İslam fıkḥî açısından önem arz eden ve özellikle günümüz Müslümanlarının sıkça karşılaştığı konulara odaklanmaktadır. Klasik fıkḥî kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmış olan kitap, modern dünyanın getirdiği yeni durumları da göz önünde bulundurmakta ve okuyuculara pratik çözümler sunmaktadır. Kitapta ele alınan başlıca konular şunlardır:

- **İbadetler ve Günlük Hayat:**

- Namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel ibadetlerin günümüzde nasıl uygulanması gerektiği,
- Yolculuk sırasında namaz ve oruç konularındaki hükümler,

⁹ Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 112-336.

- Oruçluyken tıbbi müdahalelerin ve ilaç kullanımının hükmü,
- Cuma namazı ve cemaatle namaz kılma konusundaki detaylar.
- **Ticaret ve Ekonomi:**
 - Faizsiz finans sistemleri ve İslam'a uygun ticaret yöntemleri,
 - Banka faizinin hükmü ve alternatif finans araçları,
 - Kredi kartı kullanımı ve günümüz finansal işlemlerinin fihhi açıdan değerlendirilmesi,
 - Sigorta türleri ve helal-haram çerçevesinde sigortanın hükmü.
- **Aile ve Sosyal Hayat:**
 - Evlilik, boşanma ve aile hayatıyla ilgili fihhi konular,
 - Kadınların mirastan aldığı pay,
 - Aile içinde eşlerin hakları ve sorumlulukları,
 - Eşler arasındaki nikâh akdinin geçerliliği ve modern dünyada aile hukukuyla ilgili meseleler.
- **Sağlık ve Modern Tıp:**
 - Organ nakli ve kan bağışının fihhi hükmü,
 - Estetik ameliyatlara, kürtaj ve tüp bebek uygulamalarının İslam'a uygunluğu,
 - Oruçlu iken ilaç kullanımı ve tıbbi müdahalelerin etkileri,
 - Ölüm anında tıbbi müdahale ve yoğun bakım süreçleri.

Bu eser, soru-cevap formatında hazırlanmış olup, okuyucuların belirli bir konu hakkında doğrudan sorularına yanıt bulmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁰ Mezhepler arasındaki farklı görüşlere de yer vererek, okuyucunun karşılaştırmalı bir bakış açısına sahip olmasını sağlamaktadır. Sadece Hanefi mezhebiyle sınırlı kalmayıp, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinin görüşlerine de yer verilerek konuların geniş bir çerçevede ele alınmasına özen gösterilmiştir.

¹⁰ Döndüren, *Güncel Fikhî Meseleler 200 Soru 200 Cevap* (İstanbul: Işık Yayınları, 2013), 14-268.

Her soru, İslami kaynaklar ışığında, ayetler, hadisler ve İslam hukukçularının görüşleriyle desteklenerek açıklanmıştır. Kitap, akademik çevrelerin yanı sıra günlük hayatta dini kurallara uygun yaşamak isteyen okuyuculara hitap eden pratik bir rehber niteliğindedir.

Güncel Fikhî Meseleler: 200 Soru 200 Cevap adlı eser, modern dünyanın getirdiği yeni durumları fikhî çerçevede ele alan, İslam hukukuna uygun bir yaşam sürmek isteyen herkes için vazgeçilmez bir kaynaktır. Hamdi Döndüren' in geniş birikimi ve akademik yaklaşımıyla kaleme aldığı bu eser, klasik fıkıh anlayışını günümüz meseleleriyle harmanlayarak, okuyuculara pratik ve güvenilir bilgiler sunmaktadır. Fıkıhî konulara ilgi duyan herkes için önemli bir başvuru kitabı olan bu eser, günümüz Müslümanlarının bilinçli hareket edebilmesine katkı sağlayan önemli bir çalışmadır.

2.2.1.8. Kur'an-ı Kerim Evrensel Çağrı / Yüce Meal ve Tefsiri

Hamdi Döndüren'in *Kur'an-ı Kerim Evrensel Çağrı / Yüce Meal ve Tefsiri*¹¹ adlı eseri, Kur'an'ın mesajını sade, anlaşılır ve doğru bir şekilde aktarmayı amaçlayan kapsamlı bir meal ve tefsir çalışmasıdır. Bu eser, Kur'an-ı Kerim'i yalnızca bir çeviriyle sunmakla kalmayıp, ayetlerin arka planını, iniş sebeplerini ve İslam'ın temel öğretileriyle olan bağlantılarını detaylı bir şekilde açıklamaktadır.

Eser, Kur'an'ın evrensel mesajını ön plana çıkararak, okuyucuların ayetleri daha iyi anlamalarına yardımcı olmak için yalın ve akıcı bir dil kullanmaktadır. Tefsir bölümlerinde ise ayetlerin yorumları, klasik ve modern kaynaklar ışığında ele alınmış, okuyucuya derinlemesine bir kavrayış sunulmuştur. Mealde, Arapça metne sadık kalınarak anlam kaybı olmaması için titiz bir çeviri yapılmış, aynı zamanda ayetlerin verdiği mesajların günümüz insanı tarafından daha rahat anlaşılabilmesi için gerekli açıklamalar eklenmiştir.

Kur'an'ın tarih boyunca rehberlik ettiği toplumlara getirdiği değişim ve Kur'an'ın ışığında şekillenen medeniyetlerin gelişimi gibi konulara da değinilmektedir. *Kur'an-ı Kerim Evrensel Çağrı / Yüce Meal ve Tefsiri*, Kur'an'ı anlamak ve hayatına rehber edinmek isteyenler için kapsamlı ve güvenilir bir kaynak olup hem klasik İslami yorumları hem de günümüz meseleleriyle ilgili çağdaş açıklamaları içeren değerli bir çalışmadır.

¹¹ Döndüren, *Evrensel Çağrı Kur'an-ı Kerim/Yüce Meal ve Tefsiri* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2006).

2.2.1.9. Çağdaş Ekonomik Problemlere İslâmî Yaklaşımlar

Hamdi Döndüren'in *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar* adlı eseri, modern ekonomik sistemin karşılaştığı temel problemleri İslami perspektiften ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Kapitalizm, faiz, enflasyon, gelir dağılımı adaletsizliği, israf, finansal krizler ve faizsiz bankacılık gibi konuların değerlendirildiği bu eser, İslam ekonomisinin temel ilkelerini günümüz şartlarına uyarlayarak çözüm önerileri sunmaktadır.

Kitap, öncelikle İslam'ın ekonomik sisteme bakışını, Kur'an ve sünnet ışığında ele alarak, faiz, zekât, sadaka ve ticaret gibi kavramların ekonomik düzen içindeki rolünü açıklamaktadır. Ardından, modern finansal araçlar, faizsiz bankacılık sistemleri, İslami sigorta (tekâfül) gibi konulara değinilerek, Müslümanların günümüz ekonomik düzeninde nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda rehberlik edilmektedir. Döndüren, klasik İslam ekonomisi kurallarının günümüzde nasıl uygulanabileceğini, mevcut kapitalist sistemin alternatiflerini ve adil bir ekonomik düzenin nasıl oluşturulabileceğini tartışmaktadır. Kitabın en dikkat çekici yönlerinden biri, günümüz ekonomik krizlerinin nedenlerini ve İslam ekonomisinin bu krizlere nasıl çözüm sunabileceğini ele almasıdır. Faiz temelli ekonomilerin yaşadığı istikrarsızlıklar, gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve borç sarmalı gibi sorunlar, İslami finans ilkeleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Döndüren, ahlaki değerlerin ekonomik sistemde ne kadar önemli olduğunu vurgulayarak, sürdürülebilir ve adil bir ekonomi için İslami prensiplerin nasıl uygulanabileceğine dair öneriler sunmaktadır.¹²

Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar adlı eser, ekonomiyle ilgilenen akademisyenler, öğrenciler, finans sektörü çalışanları ve günlük hayatta İslam ekonomisi prensiplerine uygun bir yaşam sürmek isteyen herkes için değerli bir kaynaktır.

2.2.1.10. Delilleriyle İslâm Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras

Hamdi Döndüren'in *Delilleriyle İslâm Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras* adlı eseri, İslam hukukunun temel prensiplerini derinlemesine ele alan kapsamlı bir referans kitabıdır. Eser, bireysel hak ve sorumluluklardan aile yapısına ve miras hukukuna kadar geniş bir yelpazede İslam hukuku kurallarını detaylandırır. Kitap, şahıs hakları konusunda bireyin hak ve yükümlülüklerini ele alırken, aile hukuku bölümlerinde evlilik, boşanma, nafaka ve velayet gibi konuları İslami çerçevede inceler. Bu konular, Kur'an ve Sünnet'ten alınan delillerle

¹² Döndüren, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslâmî Yaklaşımlar* (İstanbul: İklim Yayınları, 1988), 117-235.

desteklenmiş, okuyucunun dinî ve hukuki meseleleri daha iyi anlamasına yardımcı olacak şekilde sunulmuştur.

Eserin en dikkat çekici özelliklerinden biri, miras hukukuna ayrılan özel bir bölümde, miras paylaşımına ilişkin teorik bilgilerin yanı sıra, çözümlü örneklerle pratik bir rehber sunulmasıdır. İslam hukukunda miras paylaşımı konusu genellikle karmaşık bir alan olarak görülmekte ve eserde bu zorlukları aşmak için formüller ve açıklamalar yer almaktadır.¹³

Kitap, İslam hukukunun adalet ve denge üzerine kurulu yapısını okuyuculara aktarmayı hedeflerken, Müslümanların sosyal hayatında karşılaştıkları sorunlara İslami çözüm yolları sunmaktadır. Bu kapsamlı çalışma, hukukla ilgilenenler, din görevlileri ve bireysel okuyucular için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir.

2.2.1.11. İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi

Hamdi Döndüren'in *İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi* adlı kitabı, İslâm hukuku çerçevesinde ticaretin esaslarını ele alan kapsamlı bir eserdir. Kitap, ticari faaliyetlerini İslâmî kurallara uygun şekilde yürütmek isteyenler için rehber niteliğindedir. Yazar, ticaretin ve ekonomik hayatın temel ilkelerini Kur'an ve Sünnet ışığında detaylı bir şekilde inceleyerek, Müslüman bir tüccarın dikkat etmesi gereken hususları açıklamaktadır. Eser, İslâm hukukuna göre alışverişin meşru ve gayrimeşru yönlerini, faiz, kredi, bankacılık, sigorta gibi günümüz ekonomik sistemindeki önemli konuları ele almaktadır. Özellikle modern iş dünyasında sıkça karşılaşılan ticari meselelerin İslâmî perspektiften değerlendirilmesi, kitabın en önemli yönlerinden biridir.

Kitap, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, İslâm'ın ticarete bakışı, ticari kazancın meşruiyet şartları ve İslâm iktisadının temel prensipleri ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca, alışveriş akitleri, finansman yöntemleri, ortaklık türleri gibi konular detaylı bir şekilde incelenmektedir. Müellif, ticaretin yalnızca maddi kazanç sağlama amacı taşımaması gerektiğini, aynı zamanda ahlaki ve sosyal sorumlulukları da kapsamaması gerektiğini vurgulamaktadır. İslâmî ölçülere göre alışveriş yaparken dürüstlük, güven ve hakkaniyet gibi değerlerin gözetilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

İkinci bölümde ise, Hamdi Döndüren, uzun yıllar boyunca kendisine yöneltilen ticaret ve ekonomiyle ilgili sorular arasından seçtiği 100 önemli soruya cevap vermektedir. Bu bölüm,

¹³ Döndüren, *Delilleriyle İslâm Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras* (İstanbul: İslam Hukuku Külliyesi, 1983), 145-233.

özellikle günlük hayatta karşılaşılan pratik sorunlara çözüm sunması açısından oldukça dikkat çekicidir. Faizli işlemler, helal kazanç yolları, kredi kullanımı, banka işlemleri, sigorta, işçi-işveren ilişkileri, kuyumculuk, döviz alım satımı gibi pek çok konuya değinilerek, okuyucuların günümüz ticari hayatında karşılaşılabileceği problemlere İslâmî çerçevede açıklamalar getirilmiştir. Kitap, klasik fıkıh kaynaklarıyla modern ticari uygulamaları bir araya getirerek, çağdaş dünyada Müslüman bir tüccarın karşılaşılabileceği tüm meseleleri ele almayı hedeflemektedir.¹⁴

Eserin dili sade ve anlaşılır olup, herkesin rahatça okuyup uygulayabileceği bir rehber niteliğindedir. Ticaretle ilgilenenler, iş dünyasında faaliyet gösterenler ve İslâmî iktisat konusunda bilgi sahibi olmak isteyenler için önemli bir kaynak olan *İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi*, İslâmî ticaret ahlakını benimseyen bireyler için rehber olmayı amaçlamakta ve ticarete dürüstlüğün, helal kazancın ve sosyal adaletin önemini vurgulamaktadır.

2.2.1.12. İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri

Hamdi Döndüren'in *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*¹⁵ adlı eseri, yazarın 1984 yılında tamamladığı doktora tezine dayanmaktadır. Kitap, İslam hukukunda ticaretin temel prensiplerini ele alarak, alım-satım işlemlerinde kâr oranlarının sınırlarını ve bu sınırların belirlenme gerekçelerini incelemektedir. İslam hukukuna göre, ticari faaliyetlerin sadece serbest piyasa koşullarına bırakılmadığı, belirli etik ve hukuki kurallarla denetlendiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, özellikle kâr hadleri konusunda geçmişten günümüze getirilen düzenlemeler, farklı mezheplerin yaklaşımları ve ticari ahlakın önemi detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Eserde, piyasa fiyatlarının belirlenmesi sürecinde devletin ve toplumun rolü, fiyatların yükselmesine sebep olan etkenler ve İslam hukukunda “fahiş gabin” (aşırı fiyat farkı) ile “yesir gabin” (makul fiyat farkı) kavramları üzerinde durulmaktadır. Yazar, gayrimenkullerde piyasa fiyatının yüzde 20'sinden, menkul mallarda ise yüzde 5'inden daha fazla kâr elde edilmesini “fahiş gabin” kapsamında değerlendirerek, İslam hukukunun bu tür aşırı kârları nasıl

¹⁴ Döndüren, *İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1998), 122-268.

¹⁵ Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri* (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1983).

düzenlediğini açıklamaktadır. Ayrıca, fiyat spekülasyonu, stokçuluk ve haksız kazanç gibi ticari etikle bağdaşmayan uygulamalara dair hükümler de ele alınmaktadır.¹⁶

Kitap, klasik fıkıh kaynaklarını modern ekonomi anlayışıyla karşılaştırarak, İslam hukukunun ticari hayata sunduğu çözümleri analiz etmektedir. Devletin piyasa denetiminde oynadığı rol, tüccarın kazanç sağlarken uyması gereken ahlaki ve hukuki kurallar, fiyatların adil bir şekilde oluşmasını sağlayan mekanizmalar gibi konular ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Eser, İslam hukuku çerçevesinde ticaret yapan bireyler, ekonomiyle ilgilenen araştırmacılar ve fıkıh alanında derinleşmek isteyen okuyucular için önemli bir kaynak niteliğindedir.

2.2.2. Makaleleri

1. *Ahkâmü'l Kur'an Bağlamında Kur'an ve Sünnet Bütünlüğü*, Uluslararası Sempozyum: Peygamber Yolu, İstanbul 09-10 Ekim 2010, 2011, s. 343-366.

2. *Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı Sisteminin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi, 2020, cilt: 2 sayı: 2, s. 71- 84.

3. *İslâm'da Para-Kredi Faiz ve Enflasyon İlişkileri*, İslâmî Araştırmalar, 1987, cilt: I, sayı: 3, s. 56-70.

4. *Osmanlı'da Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, cilt: XVII, Sayı: 1, s. 1-24.

5. *Zamanın ve Şartların Değişmesiyle İslâmî Hükümler Değişir mi?* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, cilt: VII, sayı: 7, s. 77-113.

6. *IV. Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1998, cilt: VII, sayı: 7, s. 59-76.

7. *Cuma Namazı ve Kılınma Şartları*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1987, cilt: II, sayı: 2

8. *Faiz Yasağı ve Finansman Sağlama Yöntemleri*, İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul, 08-09 Mayıs 2010, 2011, s. 203-256.

¹⁶ Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri* (Balıkesir: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1984), 110-225.

9. *İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat Rekabet Reklam Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi*, I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, 1997, s. 106-138.

10. *Gayrimüslim Ülkede Din ve Ticaret İlişkileri*, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu, Sempozyum, 17-19 Eylül 2001, 2003, s. 237-252.

11. *Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2003, sayı: 1, s. 29-50.

12. *İslam Bankacılığı ve Risk Sermayesi*, İslâmî Araştırmalar, 1992, cilt: 6, sayı: 1, s. 17-31.

13. *İslam Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri*, İLAM Araştırma Dergisi, 1996, cilt: I, sayı: 2, s. 53-80.

14. *İslam Hukukuna Göre Banka Kartı, Kredi Kartı ve Pos Cihazı Kullanımı*, II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi "Günümüzdeki Meseleler", 2016, s. 535-551.

15. *Seferilik Şartları ve Tabilik-Metbuluk*, Seferilik ve Hükümleri, 1997, s. 171-200.¹⁷

2.2.3. Kitap Bölümü

1. Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı, T.D.V. Yayını, Ankara 2004. (Müzakereci- Kitap bölümü).

2. Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I, T.D.V. Yayını, Ankara-2004 (Katılımcı-Kitap bölümü).

3. "*İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri*", İstanbul'da 25-26.5.1984'te İSAV'ca düzenlenen bilimsel toplantıda bildiri olarak sunulmuş ve basılmıştır (Kitap bölümü).

4. "*İslâm'da İşçi ve İşveren İlişkileri*", ENSAR Vakfı'nca 23-24 Şubat 1985'te İstanbul'da düzenlenen bilimsel toplantıda bildiri olarak sunulmuş ve basılmıştır (Kitap bölümü).

5. "*İslâm Ekonomisinde Faiz ve Finans Kaynakları*", ENSAR Vakfı'nca 21-22 Haziran 1986'da İstanbul'da düzenlenen bilimsel toplantıda bildiri olarak sunulmuş ve basılmıştır (Kitap bölümü).

¹⁷ Hamdi Döndüren, "Türkiye Makaleler Bibliyografyası || Milli Kütüphane- National Library of Turkey" (Erişim 30 Mart 2024).

6. “İslâm’da Seferîlik ve Hükümleri”, İstanbul’da, 2-4/6/1995’te İSAV’ca düzenlenen bilimsel toplantıda bildiri olarak sunulmuş ve basılmıştır (Kitap bölümü).

7. “Gayri Müslim Ülkede Din ve Ticaret İlişkileri”, 18 M. Ü. İlâhiyat Fak ve DİB’ ca Çanakkale’de 17-19 Eylül 2001’de düzenlenen AB’ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumunda bildiri, DİB’ca basılmıştır (Kitap bölümü).¹⁸

2.2.4. Tebliğ ve Bildirileri

1. *İslâm Hukuku açısından helal- haram gıdalar ve katkı maddeleri*, (02.06.2009), Yayın Yeri: İlâhiyat Fakültelerinde Okutulan Fıkıh Derslerinin İçerikleri ve Anabilim Dalının Meseleleri.

2. *Kur’an ve sünnette temel iktisadî kavramlar*, (24.09.2009), Yayın Yeri: Dünya, İktisat ve İslâm.

3. *Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar*, (24.05.2002), Yayın Yeri: İslam Hukuku.

4. *Some interest-free credit using methods in ottoman empire and the experience of interest-free banking in modern Turkey* (11.01.2008), Yayın Yeri: Islamic Banking and Finance.

5. *Kur’an ve Sünnete Göre Ticarete Uyulması İstenen Başlıca Etik Kurallar* (01.02.2020), Yayın Yeri: Erdemli İş Adamı Eğitim Programı.

6. *İslâm’da Vakıf ve Para Vakıfları* (27.04.2019), Yayın Yeri: Uluslararası İslâm Ekonomisi, Finansı ve Etik Değerler (İSEFE).

7. *Kur’an ve Sünnete Göre Altınla İlgili Ticaret Muameleleri* (12.12.2010), Yayın Yeri: Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı.

8. *Kur’an ve Sünnet Bütünlüğü* (09.10.2010), Yayın Yeri: Peygamber Yolu.

9. *Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi* (01.02.2020), Yayın Yeri: Erdemli İş Adamı Eğitim Programı.

10. *İslam’da Ekonominin Dayandığı Başlıca Temel İlkeler* (11.12.2010), Yayın Yeri: Prof. Dr. Sabahattin Zaim Sempozyumu.

¹⁸ Bkz., <https://www.altinoluk.com.tr/yazar/hamdi-donduren>.

11. *Kur'an ve sünnette hayvansal ve bitkisel gıdalar, istihale ve tagayyür* (25.04.2009),
Yayın Yeri: International conference halal food.

12. *İslâmî Finansman Enstrümanları ve Sukuk* (08.11.2019), Yayın Yeri: Gerçekler ve
Yükümlülükler Işığında İslâmî Mâlî Pazarlar.

15. *İslam Hukukuna Göre Banka Kartı, Kredi Kartı ve Pos Cihazı Kullanımı*, II.
Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”, 2016, s. 535-551.

16. *Bir Fakih Olarak Ebussuud*, Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler
Sempozyumu, 23-25 Mayıs 1997, 1998, S. 258-277.¹⁹

¹⁹ Bkz., <https://www.isam.org.tr/>, “hamdidonduren”.

3. TARİHSEL SÜREÇTE AHKÂM TEFSİRİ

İslam hukukunun temellerini oluşturan ahkâm ayetlerinin tefsiri, Kur'an-ı Kerim'in nüzulünden günümüze kadar büyük önem taşımış ve İslam düşüncesinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Ahkâm tefsiri, Kur'an'ın içerdiği dini hükümleri detaylı bir şekilde açıklamak ve İslam hukukunun uygulama alanlarını belirlemek amacıyla yapılmış tefsir çalışmalarıdır. Bu tür tefsirler, sadece hukuki boyutuyla değil, aynı zamanda toplumsal, ahlaki ve bireysel rehberlik açısından da Müslümanların hayatında merkezi bir yere sahiptir.

Ahkâm tefsirinin tarihsel gelişimi, İslamiyet'in erken dönemlerinden itibaren başlayan ve zamanla sistematik hale gelen bir süreçtir. Sahabe ve tabiin döneminden itibaren başlayan bu tefsir faaliyeti, İmam Azam Ebu Hanife, Taberî, El-Mâverdî, İbn Kesir gibi büyük âlimlerin katkılarıyla klasik dönemde önemli bir yere ulaşmıştır. Modern dönemde ise, Hamdi Döndüren gibi çağdaş âlimlerin çalışmaları, ahkâm tefsirinin devam eden önemini ve güncel meselelerle olan bağlantısını vurgulamaktadır.

Bu çalışma, ahkâm tefsirinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini, metodolojisini ve önemli temsilcilerini ele alarak, İslam hukukunun anlaşılmasına ve uygulanmasına yönelik katkılarını incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle Hamdi Döndüren'in “*Ahkamu'l-Kur'an*” adlı eseri üzerinden yapılacak değerlendirmeler, çağdaş ahkâm tefsiri çalışmalarının anahtar noktalarını ortaya koyacaktır.

3.1. Ahkâm Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

Ahkâm kelimesi, karar ve yargı anlamına gelen “hüküm” sözcüğünün çoğul halidir.²⁰ “Hüküm” kelimesinin çoğulu olan “ahkâm” kelimesi ise emirler, buyruklar, yargılar, kurallar ve hükümler anlamlarına gelir.²¹ Kur'an'da, ‘hüküm’ kelimesi sadece tekil olarak kullanılmıştır ve bu kullanımlar Allah'a, peygamberlere ve diğer insanlara atfedilmiştir. Hadislerde ise bu kelime hem tekil hem de çoğul olarak geçmektedir.²²

Ahkâm terimi, Allah Teâlâ'nın mükelleflerin fiillerine yönelik olarak koyduğu kuralları, talepleri, tahyir ve vaz'ı şeklindeki hitabını ifade eder.²³ Bu, ibâdat, muâmelât ve ukûbatla ilgili

²⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 7-8.

²¹ Muhammed bin Makram bin Ali İbn Manzûr Ebu el-Fadl Cemaleddin, *Lisanu'l Arab* (Beyrut: Dar Sader, 1993), 12/140-141.

²² Ahmet Özel, “Ahkâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2025).

²³ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r Risale, 2012), 89.

ayetlerin tefsirini içeren bir ilim dalı ve bu konuda yazılmış eserlerin ortak adıdır.²⁴ Kur'an'da, "hüküm" kelimesi sadece tekil olarak kullanılmıştır ve bu kullanımlar Allah'a, peygamberlere ve diğer insanlara atfedilmiştir. Hadislerde ise bu kelime hem tekil hem de çoğul olarak geçmektedir.

Ahkâm, daha geniş manada, belli bir konu hakkında konulmuş bulunan kuralların bütününe ifade etmek için kullanılır. Bu tarzdaki kullanılışından dolayı, belli bir konuya dair hükümleri toplayan eserlere ve hatta belli bir konuyla ilgilenen ilim dallarına da ad olmuştur.²⁵

Ahkâm tefsirleri, aynı zamanda fıkhi tefsirler olarak bilinir. Kur'an ayetlerinin tefsir edildiği eserlere, ilk dönemden itibaren tefsir geleneğinde ahkâm tefsiri adı verilmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, tefsir çeşitlerini anlatırken, İslam'ın farklı coğrafyalara yayılması ve çeşitli kültürlerden gelen milletlerin Müslüman olmasıyla farklı meselelerin ortaya çıktığını, bu nedenle tefsir eserlerine mezhep görüşlerini yansıtan açıklamaların girdiğini belirtmiştir. Ayrıca, ahkâm ayetlerini ele alan, ancak fikhî yorumların ağırlıkta olduğu tefsir kitaplarının yazıldığını da ifade etmiştir.²⁶

3.2. Ahkâm Tefsiri ve Tarihi Gelişim Süreci

Ahkâm tefsiri olarak bilinen fikhî tefsir, Kur'an-ı Kerim'in amel, yani ibadet ve muamelat yönleriyle ilgilenen, bu konudaki ayetlerin içerdiği hükümlere ve fakihlerin bu ayetlerden çıkardığı farklı sonuçlara işaret eden bir tefsir ekolüdür.²⁷

Bu tür tefsirlerin amacı, Kur'an'ın içerdiği amelî hükümleri, kaide ve prensipleri açıklayarak, onların nasıl uygulanacağını göstermek suretiyle, insanlara dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır.²⁸

Ahkâm tefsirlerinin tarihçesi, İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar uzanan önemli bir gelişim sürecine sahiptir. Bu alandaki ilk eser, hiç şüphesiz Mukatil b. Süleyman'ın "Tefsiru Hamsi Mieti Âye Mine'l-Kur'an" adlı çalışmasıdır. Ahkâmü'l-Kur'an'a dair ilk eserin İmam Şafii tarafından yazıldığı da bazı otoritelerce iddia edilmiştir. Onun ahkâm ayetlerinin

²⁴ Mukatil b Süleyman, *Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'an*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 5-7.

²⁵ Özel, "Ahkâm".

²⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973), 1/113.

²⁷ Bedrettin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'an", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2025).

²⁸ Mevlüt Güngör, *Kur'an tefsirinde fıkhi tefsir hareketi ve ilk fıkhi tefsir* (Kur'an Kitaplığı, 1996), 52.

tefsirine dair görüşlerini daha sonra Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî müstakil bir eserde toplamış ve bu eser, Zâhid Kevserî'nin mukaddimesiyle Kahire'de yayınlanmıştır.²⁹

İlk eserlerin ardından, Hanefî, Şafîi, Maliki ve Hanbelî mezheplerine bağlı fakihler ile Zeydiyye, İmâmiyye ve Zâhiriyye mezheplerine mensup âlimler, Ahkâmu'l-Kur'ân hakkında çeşitli adlarla eserler yazmışlardır. Bu eserlerde, kendi mezheplerini destekleyen ahkâm ayetlerini tefsir veya tevil etmişlerdir. Muhammed Sıddık Hasan Han'ın (ö. 1307/1890) Neylü'l-Merâm Min Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm adlı eseri, Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair yazılan son eserlerden biridir. Ali Seyyid Subhu'l-Medeni tarafından tahkik edilen bu eser, Mektebetü'l-Medeni tarafından Cidde'de basılmıştır. Sıddık Hasan, Kur'an sürelerini tertip sırasına göre ele almış ve hüküm içerdiğini düşündüğü ahkâm ayetlerini tefsir etmiştir.

Son dönemde yazılan önemli çalışmalardan bazıları ise Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin Türkçe yazdığı Ahkâm-ı Kur'âniyye, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Ravâiu'l-Beyân Fî Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm Mine'l-Kur'ân, Hamdi Döndüren'in *Ahkamu'l-Kur'an* ve Celâl Yıldırım'ın Kur'an Ahkâmı ve Mezheb İmamlarının Görüş Farkları adlı eserleridir.³⁰

Kur'an'ı Kerim'i anlama çabası, tarih boyunca insanoğlunun ilgisini çeken ve üzerinde çalıştığı bir alan olmuştur. Bu anlama ve yorumlama faaliyetleri, tefsir metodolojisi çerçevesinde günümüze kadar sürdürülmüştür. Ahkâm tefsiri geleneği ise, Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyetlerinin en eski geleneklerinden biridir. Şimdi, bu geleneğin Hz. Peygamber'den günümüze nasıl ulaştığına dair değerlendirmelere geçelim.

3.2.1. İlk Dönem (Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemi)

Sahabe, Hz. Peygamber'i hayattayken görmüş, bir süre onunla bulunmuş, ona iman etmiş ve bu imanını hayatının sonuna kadar koruyarak vefat etmiş kişi olarak tanımlanır.³¹

Kur'an'ın ahkâm ayetleri, sahabe döneminden itibaren anlaşılmaya ve yorumlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Hz. Peygamber Kur'an'ın ahkâm ayetlerini bizzat açıklamış ve uygulamalı olarak göstermiştir. Hz. Peygamber zamanında kısmen başlayan tefsir hareketi, daha çok insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmuştur.

Hiz. Peygamber döneminde Müslümanlar, Arapçaya olan yatkınlıkları nedeniyle Kur'an'ın zahirini ve ahkâmını anlamakta zorlanmıyorlardı. Ancak, Arap diline vâkıf olmak,

²⁹ Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'an".

³⁰ Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'an".

³¹ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Mart 2025).

Kur'an'ın ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını veya bilinmesini her zaman mümkün kılmıyordu. Zira Kur'an'ın indiği toplumun birdenbire tümünü anlayacağı düşüncesi, gereksiz bir genel kabule yol açmaktaydı. Ez-Zehebî, İbn Haldun'un belirttiği, "Arap dili ve belağatında inmiş bu Kitabı'n (Kur'an) bölgedeki tüm Arapların anladığı" düşüncesini kabul etmeyerek bu konuda İbn Haldun'u eleştirmiştir.³² Daha sonra İbn Haldun, yukarıda belirttiğimiz açıklamasında hatasını fark etmiş ve Kur'an'ın açıklanması gereken yönlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in bu konuda Müslümanlara rehberlik ettiğini ifade etmiştir.³³ Mesela Kur'an'da detayı olmayan içeriği itibariyle sarih olmayan ibadetlerden olan namaz, hac, oruç gibi bazı ibadetler Hz. Peygamber'in açıklamaları veya uygulamaları neticesinde açıklığa kavuşmuştur.³⁴ Bu nedenle ashap, açıklamaya ihtiyaç duydukları veya üzerinde yoğunlaştıkları ayetler konusunda Hz. Peygamber'e başvuruyorlardı.³⁵ Böylelikle Hz. Peygamber tarafından hem sözlü hem de uygulamalı olarak açıklamalar yapılmıştır.³⁶

Kur'an-ı Kerim'in nazil olmaya başladığı günden itibaren, açıklanması gereken yerlerde Hz. Peygamber tarafından hem sözlü hem de uygulamalı olarak açıklamalar yapılmıştır. Ashap, anlamakta zorlandıkları veya izahata ihtiyaç duydukları ayetler konusunda Hz. Peygamber'e başvuruyordu. Dolayısıyla tefsir çalışmaları kısmen bu dönemde başlamış, Müslümanların günlük yaşamlarında ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik açıklamalar yapılmıştır.

Sahabe, yaptıkları tefsirlerde ayetleri ayet, sünnet ve nüzul sebepleri ile açıklamayı yöntem edinmişlerdir. Ancak, Kur'an'ın tamamını tefsir etme ihtiyacı hissetmediklerinden dolayı, mücmel, müphem ve müşkil lafızlara getirdikleri açıklamalarla yetinmişlerdir.³⁷ Sahabe, hüküm çıkarmada öncelikle Kur'an-ı Kerim'e, ardından da Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe, ortaya çıkan yeni meselelerin çözümü noktasında öncelikle Kur'an ve sünnete müracaat edilmiştir. Eğer karşılaşılan meseleyle ilgili hüküm bu iki kaynakta mevcutsa, burada yer alan hüküm tatbik edilmiştir. Aranılan hüküm bu

³² Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn Tercümesi*, çev. Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayınları, 2018), 1/53.

³³ İbn Haldun, *Mukaddime* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 786.

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2019), 465.

³⁵ ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn Tercümesi*, 1/52.

³⁶ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 69.

³⁷ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 77.

kaynaklarda bulunamadığında ise sahabe, sahip oldukları Kur'an ve hadis bilgileri çerçevesinde içtihat ve re'y yöntemini kullanmışlardır.³⁸

Sahabe, Kur'an-ı Kerim'i yorumlarken çevre, zaman, coğrafi şartlar, siyasi ve ekonomik etkenler ile örf gibi unsurları dikkate almıştır. Bunu yaparken ne ilahi vahyin dinamizmine müdahale etmeyi ne de hayatın akışını durdurmayı amaçlamışlardır. Hz. Peygamber'den öğrendikleri içtihat anlayışıyla, günlük yaşamdan kopmadan İslami hükümleri hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu nedenle, ahkâm ayetlerine yaklaşımları katı ve durağan değil, esnek ve uygulanabilir olmuştur.³⁹

Sahabe, Hz. Peygamberin sözlerini, eylemlerini ve açıklamalarını aktarmaya devam ettiler. Böylelikle tefsir çalışmalarının temelleri sahabe tarafından atılmış oldu. Sahabe arasında Kur'an'ı anlama ve yorumlama noktasında farklı seviyelerde bilgi ve beceriye sahip olan sahabeler arasında yapılan tefsir çalışmaları, ileride gelişecek olan tefsir ilminin temellerini oluşturmuştur.

Sahabe arasında aklî yetenekler ve Kur'an'ı anlama konusunda farklı seviyelerde olanlar vardı. Özellikle fıkıh bilgisiyle öne çıkan Abdullah bin Mesud (ö.44/664), Abdullah bin Abbas (ö.68/687) ve Hz. Ömer (ö.23/644) gibi isimler, ahkâm ayetlerini yorumlamışlardır. Bunlar dışında yine Hz. Ebubekir (ö.13/634), Hz. Osman (ö.35/655), Hz. Ali (ö.40/661), Hz. Ayşe (ö.58/677), Zeyd b. Sâbit (ö.445/665), Ebu Musa el-Eş'arî, Abdullah b. Ömer (ö.73/692) gibi bazı sahabiler, özellikle tefsir ve içtihat faaliyetleri ile öne çıkmış ve bu alanlarda tanınmışlardır.⁴⁰

3.2.2. Erken Dönem (Tabiin ve Mezheplerin Doğuşu)

Sözlük anlamı olarak “peşinden giden, izini takip eden” anlamına gelen tabiin kelimesi, terim olarak sahabeleri görmüş ve Müslüman olarak vefat etmiş kimseyi ifade etmektedir.⁴¹

Sahabeden sonra gelen tâbiûn dönemini kesin tarihlerle ayırmak zordur. Çünkü nesiller, hayatın doğal akışı içinde birbirini takip etmiş, sahabe döneminde bazı tâbiûn mensupları bulunurken tâbiûn döneminde de sahabeden bazı kişiler yaşamaya devam etmiştir.⁴²

³⁸ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 304.

³⁹ Latif Kadir Akarsu, *Klâsik Dönem Ahkâm Ayetleri Yorum Farklılıkları- Nisâ Sûresi Bağlamında-* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024) (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi), 20-21.

⁴⁰ Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* (Kahire: nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl, 1985), 4/41.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, 8/28.

⁴² Güngör, *Kur'an tefsirinde fıkhi tefsir hareketi ve ilk fıkhi tefsir*, 80.

Tabiin döneminde fetihlerle genişleyen İslâm coğrafyasında bilgiye ulaşmak amacıyla bazı büyük şehirlerde ilim merkezleri ve medreseler kurulmuştur. Bu merkezler ve medreseler etrafında kısa sürede büyük topluluklar oluşmuştur. Bu medreseleşme ve gruplaşmanın farklı hocaların varlığı, toplumsal ve kültürel yapı ile farklı coğrafyaların etkisi gibi çeşitli nedenlere dayandığı inkâr edilemez bir gerçektir.⁴³

Fetihlerle birlikte farklı bölgelere yayılan tabii âlimler, ilmî faaliyetlerini gittikleri yerlerde devam ettirmişlerdir. Sahabe dönemine kıyasla ilmî gruplaşmaların daha belirgin hale gelmesi de bu dönemde görülmektedir. Sahabilerin Mekke, Medine ve Kûfe’de kurdukları medreselerde yürüttükleri eğitim faaliyetleri, tabii âlimlerin yetişmesinde büyük bir rol oynamıştır.⁴⁴

Tabiin döneminde bazı önemli tefsir ekollerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Mekke’de İbn Abbâs’ın önderliğinde Mekke Tefsir Ekolü, Medine’de Übey b. Ka’b’ın (ö.30/650) liderliğinde Medine Tefsir Ekolü ve Irak’ta Abdullah b. Mesud’un öncülüğünde Irak Tefsir Ekolü oluşmuştur.⁴⁵ Bu medreselerde yetişen önemli şahsiyetler, buldukları bölgeye göre tefsir faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte, farklı bölgelerde çözülmesi gereken pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Sahabe döneminde sadece gerekli görüldüğünde Kur'an ayetleri açıklanırken, artık bu dönemde Kur'an'ın tamamına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmış ve baştan sona tefsir edilmeye çalışılmıştır. Bu tefsir hareketinde ise tabiin neslinin elinde yeterli rivayet bulunmamaktaydı. Sonuç olarak, ayetleri açıklamada sebebi nüzule, Arap diline ve içtihad eserlerinde çokça yer vermişlerdir. Tabiin döneminde, sahabeden öğrenilen bilgiler sistemleştirilmeye başlanmıştır.⁴⁶

Tabiin âlimleri, ayetleri tefsir ederken içtihat gerektiğinde kendi görüş ve içtihatlarını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bunu yaparken de ayetlerin nüzul sebeplerini, dil yapısını, belagatini, kelime anlamlarını, hakikat ve mecaz yönlerini, hikmetlerini ve maksatlarını dikkate

⁴³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/468.

⁴⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/141.

⁴⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/112.

⁴⁶ Güngör, *Kur'an tefsirinde fıkhi tefsir hareketi ve ilk fıkhi tefsir*, 85.

almışlardır.⁴⁷ Bu dönemde içtihadın alanı daha da genişlemiş ve hatta ameli ve itikadi mezheplerin temelleri atılmaya başlanmıştır.⁴⁸

Mezhep, dinin inanç veya amelî unsurlarını anlamak, delillerini bulmak ve bu delillerden hüküm çıkarmak konusunda otorite kabul edilen âlimlerin önderliğinde toplanan düşünce sistemidir. Bu çerçevede oluşan ekolleşmenin ürettiği birikim olarak tanımlanır.⁴⁹

Hicri 132-350 yılları arasındaki yaklaşık iki asırlık dönem, fıkıhın sistematik hale getirildiği ve büyük mezhep imamlarının yetiştiği bir süreçtir. Bu dönemi, Emevîlerin son yılları ve Abbasilerin ilk dönemi olarak tanımlayabiliriz.⁵⁰

Fikhî ameli mezheplerin ortaya çıkışıyla birlikte, Kur'an ve sünnet metinlerinin anlaşılması ve tahlil edilmesinde objektiflik ve istikrarı sağlamak amacıyla usûl birikimi önem kazanmıştır. Dahası, mezheplerin inşa ettikleri usûller, anlam ve yorumu belirleyici bir rol üstlenmiştir. Her mezhep, sahip olduğu metodoloji ile dinî metinlere yaklaşmış ve müçtehitler, bilgiyi elde etme, bilginin hiyerarşik değerini tespit etme ve mevcut bilgilerden hareketle yeni bilgiler üretme noktasında mezhebi prensiplere bağlı kalmıştır.

Bu dönemde tefsir çalışmaları, hadis ilminden bağımsız bir alan olarak şekillenmiş ve Müslümanların ibadet ile muamelat hayatını düzenleyecek şekilde ahkâm ayetlerinden hüküm çıkarılmıştır. Ahkâm ayetlerinin tefsiri, fıkıh konularına göre tasnif edilerek "Ahkâmü'l-Kur'ân" adlı müstakil eserler halinde yazılmaya başlanmıştır. Bu alanda ilk çalışmayı yapan kişinin Muhammed b. İdris eş-Şafii (ö. 204/820) olduğu belirtilmektedir.⁵¹ Ancak daha sonraki araştırmalar, ahkâm ayetlerini ele alan ilk tefsirin Mukâtil b. Süleyman'a (ö. 150/767) ait "Tefsîrû'l-hamsi mi'e âye mine'l-Kur'ân" olduğunu ortaya koymuştur.⁵²

Fikhî bilginin oluşturulmasında Kur'an-ı Kerim temel kaynak olarak kabul edilmiş ve bu durum, fakihlerin ana çalışma alanı haline gelmesine neden olmuştur. Kur'an'ın doğrudan hukukî düzenlemeler içermesi ve aynı zamanda yeni olay ve durumlara dair hüküm çıkarılmasına imkân tanıyan bir yapıya sahip olması, metnin hem lafzen hem de anlam

⁴⁷ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985), 75.

⁴⁸ Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları* (İstanbul: Kayahan Yayınları, 1990), 86.

⁴⁹ İlyas Üzümlü, "Mezhep", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mart 2025).

⁵⁰ Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, 86.

⁵¹ İsmail Cerrahoğlu, *Kuran Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller* (Ankara: Yeni Zamanlar Sahaf, 1968), 111.

⁵² İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sy. 21 (1976), 1-35.

bütünlüğü çerçevesinde analiz edilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda ahkâm ayetleri daha da önem kazanmış ve fikhî çalışmaların merkezine yerleşerek konumunu güçlendirmiştir.⁵³

Kur'an'ın fikhî perspektifini ortaya koyan ahkâm ayetlerinin değerlendirilmesinde kullanılacak yöntem, bu ayetlerin diğer şer'î delillerle münasebeti büyük ölçüde mezheplerin benimsedikleri usûl kurallarına bağlı olarak şekillenmiştir. Böylece Ahkâm ayetleri, hüküm çıkarmaya çalışan müçtehidin sadece kişisel bilgi birikimiyle değil, aynı zamanda mensup olduğu mezhebin birikimi ve geleneği doğrultusunda incelenmeye başlanmıştır.⁵⁴

Mezhep İmamları, dört büyük mezhep imamı (Ebu Hanife, Malik bin Enes, Şafii ve Ahmed bin Hanbel) Ahkâm tefsirlerinin gelişiminde etkili olmuştur. Bunlar, ahkâm ayetlerini kendi mezheplerinin usulüne göre yorumlamışlardır.

3.2.3. Ahkâm Tefsirlerinin Yazılı Hale Gelmesi (Tedvin Dönem)

Sözlük anlamı olarak “yazmak, toplamak, derlemek” anlamına gelen tedvin, terim olarak hafızalarda veya çeşitli yazı malzemelerinde bulunan hadis metninin, belirli bir düzenleme yapılmadan yazıya geçirilmesini ifade eder. Daha çok hadis alanında kullanılan bu terim, Kur'an tefsiri ve fikhın yazıya geçirilmesi gibi farklı ilim dallarında da kullanılmıştır.⁵⁵

Abbasîler dönemi, tebeu't tâbiîn devrine denk gelmektedir. Bu süreçte ilme ve âlimlere büyük saygı gösterilmiş, devlet tarafından desteklenmeleri sayesinde birçok alanda tedvin çalışmaları hız kazanmıştır. Ayrıca İslam'a yeni milletlerin ve kültürlerin katılmasıyla birlikte fikhî hüküm çıkarma ve içtihat faaliyetleri artmış, bu da beraberinde daha fazla görüş ayrılığı doğurmuştur.⁵⁶

Tâbiûn döneminde başlayan kısmi gruplaşmalar, bu dönemde fikh mezheplerinin ortaya çıkmasını sağlayacak yeni yöntem ve usuller etrafında toplanmaya zemin hazırlamıştır. İlk dönem mezhep imamlarının mezhep taassubu taşımadığı bilinse de sonraki nesiller katı bir mezhep bağlılığı içine hapsedilmiştir. Bu dönemdeki taklitçiler, tüm ilmî çabalarını kendi mezheplerini savunmak ve yaymak için harcamış, aynı zamanda karşı mezhebin görüşlerini

⁵³ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecdîz fî Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1997), 22-30.

⁵⁴ Fahrüddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî Usûli'l-Fıkh*, çev. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Riyad: Mektebetü Kulliyeti'l-Ulûm, 1979), 1/45-48.

⁵⁵ Efendioğlu, “Tedvîn”.

⁵⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 469.

çürütmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda ise ahkâm ayetlerini, kendi mezheplerinin bakış açısına göre yorumlamış ve argümanlarını desteklemek için kullanmışlardır.⁵⁷

Kur'an tefsirlerinin büyük çoğunluğunun, herhangi bir eleştiriye tabi tutulmadan, rivayet zincirleriyle birlikte sonraki dönem tefsir kitapları aracılığıyla günümüze ulaştığı ifade edilmektedir. Eğer hadislerin tedvininde kullanılan yöntem tefsire de uygulanmış olsaydı, tefsirin de sistematik hale getirilmesinin mümkün olacağı ve bunun, hadis ile tefsirin aynı dönemde tedvin edildiğini göstereceği belirtilmektedir.⁵⁸

3.2.4. Modern Dönem

19. yüzyılın ortalarından günümüze kadar uzanan dönem, kanunlaştırma ve çağdaş ictihad süreci olarak adlandırılmakta olup, İslâm Hukukunun ele alacağımız son devresini oluşturmaktadır.⁵⁹

Bu dönemde fikhî bilginin çeşitlenmesiyle birlikte, Kur'an-ı Kerim ana kaynak olarak kabul edilmiş ve fakihlerin temel ilgi alanları da onun etrafında şekillenmiştir. Fakihler, bir nassı yorumlarken sadece lafzi analize değil, aynı zamanda tarihi, amacı ve sosyolojik unsurlar gibi faktörlere de başvurmuşlardır.⁶⁰ Tefsir çalışmalarına farklı unsurların eklenmesiyle birlikte, bu dönemde ahkâm ayetlerinin yorumlanması daha da önemli bir hale gelmiş ve Ahkâmü'l-Kur'ân literatüründe eser yazma süreci devam etmiştir.⁶¹

Günümüzde ahkâm tefsirleri, İslam hukukunun farklı alanlarını ele almak için modern hukuki yaklaşımlarla birlikte değerlendirilmektedir. Bu minvalde, çağdaş âlimlerden Seyyid Kutub Ahkâm ayetlerini modern çağın sorunlarına çözüm üretmek amacıyla ele alırken yine çağdaş âlimlerden Mevdûdi ise Ahkâm tefsirlerinde sosyal ve ekonomik konulara vurgu yapmıştır.

3.3. Kur'an'da Yer Alan Ahkâm Ayetlerinden Örnekler

Ahkâm ayetleri, Kur'an'da bulunan ve doğrudan ya da dolaylı olarak bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen hükümlerdir. "Ahkâm ayetleri" terimi, ibadetler, muâmelât ve

⁵⁷ ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn Tercümesi*, 3/16-17.

⁵⁸ Fuad Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, (GAS) (Riyad: İdâretü's-Sekâfe, 1991), 1/55-56.

⁵⁹ Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2019), 203.

⁶⁰ Mevlüt Erten, *Nass Yorum İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 63.

⁶¹ Akarsu, *Klâsik Dönem Ahkâm Âyetleri Yorum Farklılıkları-Nisâ Sûresi Bağlamında-*, 29.

ukûbatla ilgili konuları ele alan ve ameli hükümlerin kaynağını oluşturan ayetleri ifade etmektedir.⁶²

Bu yönüyle ele alındığında ahkâm ayetleri ikiye ayrılır:

1. İçinde ahkâm bulunduğu tasrih edilmiş olan ayetler.
2. Doğrudan doğruya bir hüküm ifade etmeyen ve ancak istinbat yoluyla hüküm çıkarılabilen ayetler.

Bunlar da kendi aralarında, başka bir ayete müracaat etmeye gerek kalmadan hüküm çıkarılabilenler ve ancak başka bir veya birkaç nas yardımıyla hüküm çıkarılabilenler olmak üzere ikiye ayrılır. Ahkâm ayetleri ayrıca, ihtiva ettikleri hükümler bakımından ibâdât, muâmelât ve ukûbât gruplarına ayrılabilirler. Bu grupların her birinde yer alan ayetlerin sayısı kesin olmamakla birlikte, son zamanlarda benimsenen bir tasnife göre, bunların 140'ı ibadetlere, 70'i aile hukukuna, 70'i medenî hukuka, 30'u ceza hukukuna, 20'si usûl-i muhâkemâta, 22'si harp ve sulh hukukuna, 10'u da malî ve iktisadî konulara dairdir.

Tefsir ilminin sistematik hale getirilmesinden günümüze kadar yazılan eserlerde, ahkâm ayetlerinin tefsirine de yer verilmiş ve bu ayetlerin içerdiği hükümlere ve fakihlerin çıkardığı farklı sonuçlara dikkat çekilmiştir. Ayrıca, hicrî III. asırdan itibaren özel alanlara yönelik tefsirlerin yazılmaya başlanmasıyla birlikte, İslâm hukukçuları da özellikle kendi uzmanlık alanlarına dair ahkâm ayetlerinin tefsiriyle ilgilenmiş ve bu alanda müstakil eserler kaleme almışlardır.⁶³

Çalışmanın bu kısmında, Kur'an'ın çeşitli surelerinde yer alan ve hüküm içeren ayetlerden seçilmiş örnekler, konu başlıklarına göre düzenlenerek sunulacaktır.

a) İbadetlerle İlgili Ahkâm Ayetleri:

- Namaz:

“... Çünkü namaz, Müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”⁶⁴

⁶² Özel, “Ahkâm”.

⁶³ Çetiner, “Ahkâmü'l-Kur'an”.

⁶⁴ en-Nisâ' 4/103. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meali (Yeni)*, 2024).

- Oruç:

“Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı ki takvaya eresiniz.”⁶⁵

- Hac:

“Hac ve umreyi Allah için tamamlayın.”⁶⁶

- Zekât:

“Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyip arındırasın.”⁶⁷

Aile Hukuku ile İlgili Ahkâm Ayetleri:

- Nikâh ve Evlilik:

“İçinizden bekâr olanları evlendirin. Eğer fakir iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir.”⁶⁸

- Boşanma:

“Boşanma iki defadır. Ondan sonra ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmak gerekir.”⁶⁹

- Miras:

“Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe iki dişinin payı kadar pay vermenizi emreder.”⁷⁰

“Anne ve baba ile akrabaların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; kadınlara da bir pay vardır.”⁷¹

b) Ceza Hukuku ile İlgili Ahkâm Ayetleri:

- Hırsızlık:

“Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin. Bu, Allah’tan bir ceza ve ibrettir.”⁷²

⁶⁵ el-Bakara 2/183.

⁶⁶ el-Bakara 2/196.

⁶⁷ et-Tevbe 9/103.

⁶⁸ en-Nür 24/32.

⁶⁹ el-Bakara 2/229.

⁷⁰ en-Nisâ’ 4/11.

⁷¹ en-Nisâ’ 4/7.

⁷² el-Mâ’ide 5/38.

- Zina:
- “Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygularken onlara acımayın.”⁷³
- Kısas:

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.”⁷⁴

c) Ekonomi ile İlgili Ahkâm Ayetleri:

- Faiz:

“Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalkışı gibi kalkarlar... Allah, faizi haram kılmıştır.”⁷⁵

- Ticaret:

“Ölçüyü tam yapın, eksik tartmayın.”⁷⁶

- Borçlanma:

“Ey iman edenler! Belirli bir süre için borçlandığınızda onu yazın.”⁷⁷

d) Sosyal Hayatla İlgili Ahkâm Ayetleri:

- Adalet:

“Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder.”⁷⁸

- Şahitlik:

“Şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, onun kalbi günahkârdır.”⁷⁹

- Yalan ve İftira:

“Yalan sözden sakının.”⁸⁰

⁷³ en-Nūr 24/2.

⁷⁴ el-Bakara 2/178.

⁷⁵ el-Bakara 2/275.

⁷⁶ el-En’âm, 6/152.

⁷⁷ el-Bakara 2/282.

⁷⁸ en-Nisâ’ 4/58.

⁷⁹ el-Bakara 2/283.

⁸⁰ el-Hacc 22/30.

e) Savaş ve Barışla İlgili Ahkâm Ayetleri:

- Savaşın Kuralları:

“Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın. Ancak haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez.”⁸¹

- Barış:

“Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş ve Allah’a tevekkül et.”⁸²

f) Yemek ve Beslenme ile İlgili Ahkâm Ayetleri:

- Helal ve Haram Gıdalar:

“Size leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvan haram kılındı.”⁸³

- İçki ve Kumar:

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan sakının.”⁸⁴

g) İnsani İlişkilerle İlgili Ahkâm Ayetleri:

- Komşuluk:

“Anne-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya iyilik edin.”⁸⁵

- Yetim Hakkı:

“Yetimin malına yaklaşmayın; ancak en güzel şekilde yaklaşmak hariç.”⁸⁶

Bu ayetler, İslam toplumunun temel düzenlemelerini içerir ve hem bireysel hem toplumsal hayatı yönlendiren kurallar sunar. Ahkâm tefsirleri, bu ayetlerin detaylı açıklamaları ve uygulamaları üzerinde durur.

Ahkâm tefsiri, İslam toplumlarında hukukî meselelerin çözümünde büyük bir rehber olmuştur. Tarih boyunca farklı dönemlerde ve coğrafyalarda çeşitli yöntemlerle ele alınmış hem klasik hem de modern ihtiyaçlara uygun bir şekilde yorumlanmaya devam etmiştir.

⁸¹ el-Bakara 2/190.

⁸² el-Enfâl 8/61.

⁸³ el-Mâ’ide 5/3.

⁸⁴ el-Mâ’ide 5/90.

⁸⁵ en-Nisâ’ 4/36.

⁸⁶ el-İsrâ’ 17/34.

3.4. Ahkâm Ayetlerinin Sayısı

Kur'an'daki ahkâm ayetlerinin sayısı konusunda âlimler arasında görüş farklılıkları vardır. Kimine göre bu sayı 200 civarında iken, kimine göre 1000'e kadar çıkmaktadır. Bu farklılığın sebepleri arasında, hüküm çıkararak kişinin ilmi seviyesi ve bilgi birikimi, ayetlerin hüküm bildirme derecesinin açık ya da kapalı olması ve delalet şekillerinin farklılık göstermesi gibi etkenler yer almaktadır.⁸⁷

Ahkâm ayetlerinin sayısı konusunda müfessirler ittifak edememiş ve ihtilafa düşmüşlerdir. Cessâs (ö.370/981) meşhur Ahkâmu'l-Kur'an'ında 1000'den fazla ayeti incelerken, İbn Arabî (ö.543/1148) 800 küsur ayeti, M. Sıddık Hasan Hân (ö.1037/1890) da 250 ye yakın ayeti eserlerinde incelemişlerdir. Zerkeşî'nin (ö.794/1392) belirttiğine göre Gazzâlî (ö.505/1111) ile Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) Kur'an'daki ahkâm ayetlerin sayısını 500 olarak tespit etmişlerdir.⁸⁸ Süyûtî de ahkâm ayetlerinin sayısı konusunda farklı görüşler olduğunu belirtmiştir. Bazı âlimler bu sayıyı 500 olarak kabul ederken, bazıları ise 150'ye kadar düşürmüştür. Açık ve doğrudan hüküm bildiren ayetlerin sayısı 150 iken, kıssalar ve istinbat yoluyla hüküm çıkarılan konular da dahil edildiğinde bu sayı 500'e ulaşmaktadır.⁸⁹

Nitekim bu alanda yazılmış kaynak eserlerde, ahkâm ayetlerinin sayısı ile ilgili birbirini tutmayan rakamlar vardır. Ayrıca ahkâm ayetleri, ihtiva ettikleri hükümler bakımından ibâdat, muâmelât ve ukûbat gruplarına da ayrılmıştır. Bu grupların her birinde yer alan ayetlerin sayısı kesin değildir. Son zamanlarda benimsenen bir tasnife göre, yüz kırk ayet ibadetlere, yetmiş ayet aile hukukuna, yetmiş ayet medenî hukuka, otuz ayet ceza hukukuna, bir görüşe göre on üç ayet veya diğerine göre yirmi ayet usûl-i muhâkemâta, yirmi iki ayet harp ve sulh hukukuna, on ayet de malî ve iktisadî konularla ilgilidir.⁹⁰

Ahkâm ayetlerinin kesin sayısını vermek mümkün değil. Bunun sebebi, Peygamberimiz döneminde bu konuda bir sınıflandırma yapılmamış olmasıdır. Kur'an tefsiri üzerine çalışmalar arttıkça yeni tefsir türleri ortaya çıkmıştır ve bunların arasında fikhî tefsirler de yer almaktadır. Ancak, ahkâmla ilgili yapılan fikhî tefsirlerde rakamlar tutarsızdır. Bazı çalışmalar abartılı sayılar verirken, bazıları daha dengeli bir yaklaşım benimsemiştir.

⁸⁷ Özel, "Ahkâmü'l-Kur'an".

⁸⁸ Bedreddin ez-Zerkeşî, *El-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 1/232.

⁸⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl*, çev. Seyfeddîn Abdülkâdir (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 21.

⁹⁰ Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'an".

3.5. İslâm İlim Literatüründe Ahkâmu'l-Kur'ân Türü Eserler⁹¹

Ahkâmu'l-Kur'ân, ibadetler, muamelât ve ukûbat (cezalar) ile ilgili ayetlerin tefsirini ele alan bir ilim dalıdır ve bu dalda yazılan eserlerin ortak ismidir. Ahkâm ayetlerinin sayısı ve tasnifi konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüştür. Bu ayetlerin sayısı, 200 ile 800 arasında değişmektedir. Genel olarak ahkâm ayetleri ikiye ayrılır:

1. İçinde ahkâm bulunduğu açıkça ifade edilen ayetler (Bakara, Nisâ, Mâide ve En'âm sûrelerinde bu tür ayetler yoğun olarak bulunur)

2. Doğrudan bir hüküm ifade etmeyen, ancak istinbat yöntemiyle hüküm çıkarılabilen ayetler ikiye ayrılır: Başka bir ayete başvurmadan hüküm çıkarılabilenler ve bir veya birkaç nas yardımıyla hüküm çıkarılabilenler. Tefsir ilmi yazılmaya başlandığından bugüne kadar kaleme alınan eserlerde ahkâm ayetlerinin tefsirine yer verilmiştir. Bu ayetlerdeki hükümler ve fakihlerin bu ayetlerden çıkardıkları farklı sonuçlar da belirtilmiştir. Hicrî III. asırdan itibaren özel alanlara yönelik tefsir eserleri ortaya çıkmaya başlamış, İslâm hukukçuları da kendi alanlarıyla ilgili ahkâm ayetlerinin tefsiri üzerine çalışmalar yapmış ve bu konuda bağımsız eserler yazmışlardır.

Ahkâmu'l-Kur'an'a dair ilk eser, İmam Şafii tarafından hazırlanmıştır. Ahkâm ayetlerinin tefsirine ilişkin görüşlerini daha sonra Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî bir eserde toplamış ve bu eser, Zâhid el-Kevserî'nin mukaddimesiyle birlikte 1952 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. Daha sonra, farklı mezheplere mensup âlimler ahkâm ayetleri üzerine çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bu eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Hanefilerden;

1. Ebu'l-Hasan Ali b. Musa el-Kummî'nin (ö. 305/917) Ahkâmu'l-Kur'ân ve Kitâbu Nakzı ba'zı mâ halefe fihi's-Şâfiî el-İrâkıyyîn fi ahkâmi'l-Kur'ân adlı eserleri.

2. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) Ahkâmu'l-Kur'ân'ı.

3. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs'ın (ö. 370/981) Ahkâm u'l-Kur'ân'ı (İstanbul 1338,1-II; Kahire 1347).

⁹¹ Bu bölüm *DİA*, "Ahkâmu'l-Kur'ân" maddesinden özetlenerek iktibas edilmiştir.

b) Şafiilerden;

1. Ebû Sevr İbrahim b. Hâlid el-Kelbî'nin (ö. 240/854-55) Ahkâmu 'l-Kur'ân'ı.
2. Kiyâ el-Herrâsî'nin (ö. 504/1110) Ahkâmul-Kur 'ân'ı (Kahire 1974,1-II).

c) Malikilerden;

1. İsmail b. İshâk el-Ezdî'nin (ö. 282/ 895) Ahkâmul-Kur 'ân'ı.
2. Ebû Muhammed Kasım b. Asbağ el-Kurtubî'nin (ö. 340/951) Ahkâmul-Kur'ân'ı.
3. İbn Ebî Zemenîn diye meşhur olan Muhammed b. Abdullah el-Mürri'nin (ö. 399/1008) Müntehabu 'l-ahkâm'ı (Cezayir 1308).

d) Hanbelilerden;

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın Ahkâm u'l-Kur'ân'ı (ö. 458/1065-1066).

e) Zeydiyyeden;

1. Necmeddin Yûsuf b. Ahmed el-Yemânî'nin (ö. 832/1428) eş-Şemerâtü 'l-yâni'a ve 'l-ahkâmü 'l-vâziha el-kât'a'sı.
2. Muhammed b. Hüseyin b. Kasım el-Yemenî'nin Müntehe'l-merâm şerhu âyâtî'l-ahkâm'ı.

f) İmâmiyyeden;

Mikdâd b. Abdullah b. Muhammed el-Hillî'nin (ö. 826/1423) Kenzu'l-irfan li fikh i'l-Kur'ân'ı (Tahran 1313).

g) Zahirîlerden;

Ebu'l-Hasan Abdullah b. Ahmed İbnu'l-Mugallis'in (ö.325/936) Ahkâmu 'l-Kur 'ân' ı. Son zamanlarda Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair yazılan eserler arasında, Muhammed Sıddîk Han'ın Neylü'l-merâm min tefsiri âyâtî'l-ahkâm'ı (Leknev, 1292), Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Ravâiu'l-beyân fi tefsiri âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân'ı (Dımeşk, 1391), Celâl Yıldırım'ın Kur'an Ahkâmı ve Mezheb İmamlarının Görüş Farkları (İstanbul 1971-1972) ve son olarak üzerine bu çalışmamıza konu olan Hamdi Döndürenin *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eseri de sayılabilir.

4. DÖNDÜREN'İN AHKÂMU'L-KUR'AN TEFSİRİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Hamdi Döndüren, fihhi tefsir alanında önemli bir yere sahip “*Ahkâmu'l-Kur'an*” tefsirinde, Kur'an-ı Kerim'in hüküm bildiren ayetleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu eser, klasik umumi tefsir ve ahkâm tefsiri birikimini yansıttığı gibi muasır müktesebatı da aksettiriyor. Bunun yanı sıra çağdaş fihhi problemlerle bağlantı kuruyor ve çözümler sunuyor. Bu yönüyle eser, kadim ahkâm tefsirlerinden ayrışarak günümüz fıkıh problemleri alanında önemli bir kaynağa dönüştüğü söylenebilir. Böylelikle klasik tefsir yöntemlerini modern yorumlarla birleştirerek, okuyuculara Kur'an'ın hüküm bildiren ayetlerini anlama ve günlük hayatta uygulama konusunda kolaylık sağlamıştır.

Eserde, ayetlerin tefsiri yapılırken, hadisler, sahabe sözleri ve klasik İslam hukukunun önemli kaynakları dikkate alınmıştır. Bununla birlikte başta Hanefî olmak üzere İmam Şafii, İmam Malik ve İmam Hanbel gibi dört büyük mezhep imamlarının görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca, İslam tarihi boyunca önemli tefsir ve fıkıh âlimlerinin eserlerinden de yararlanmıştı.

Eser, nüzul sebeplerine ve ayetlerin tarihî bağlamına önem veren bir metodolojiyle yazılmıştır. Ayetlerin indiği dönemdeki şartlar ve olaylar dikkate alınarak yorumlanması sağlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki fikhî hükümler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerle ilgili ayetlerin yanı sıra, muamelat (insanlar arası ilişkiler), nikâh, miras, ticaret gibi konulara da geniş yer verilmiştir. Ayetlerin hükümleri, ilgili hadisler ve sahabe uygulamaları ile destekleyerek açıklamıştır.

Döndüren, günümüz Müslümanlarının karşılaştığı meseleleri Kur'an ayetleri ışığında değerlendirerek, pratik çözümler sunarak rehberlik etmekte ve Kur'an-ı Kerim'in evrensel mesajını modern dünyaya taşımaktadır.

Ahkâmu'l-Kur'an tefsiri, İslam hukukunu anlamak ve uygulamak isteyenler için önemli bir kaynak niteliğindedir. Döndüren bu eseri ile fıkıh ve tefsir ilimlerine yaptığı katkılarla, İslam hukuku literatüründe önemli bir yere sahip olmakla beraber klasik ve modern yorumları bir araya getirerek geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeği başarmıştır.

4.1. Dil ve Üslubu

a) Sadelik ve Anlaşılabilirlik:

Eserin dili sade ve anlaşılır bir üslup kullanarak yazılmıştır. Döndüren, akademik bir dil yerine, herkesin rahatça anlayabileceği bir dil tercih etmiştir. Böylece, tefsir geniş kitlelere hitap edebilmekte ve Kur'an-ı Kerim'i anlamak isteyen herkes tarafından okunabilmektedir.

Döndüren, farklı mezheplerin ve âlimlerin görüşlerine yer verirken, anlaşmazlık konularında dengeli ve tarafsız bir yaklaşım benimsemiştir. Ayetlerin çeşitli yorumlarını sunarak, okuyuculara geniş bir bakış açısı sağlamayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, eserin hem akademik çevrelerde hem de genel okuyucular arasında kabul görmesini sağlamıştır.

Hamdi Döndüren'in "*Ahkâmu'l-Kur'an*" tefsirinin üslubu, eserin okunabilirliğini ve anlaşılabilirliğini artıran önemli bir unsurdur. Bu tefsir, akademik niteliğinin yanı sıra, geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden bir dil ve üslup kullanılarak yazılmıştır. Eserin üslubu hakkında geniş bir değerlendirme yaparken aşağıdaki başlıkları ele alabiliriz:

b) Didaktik Üslup:

Hamdi Döndüren'in tefsiri, sade, açık ve öğretici bir dille kaleme alınmıştır. Bu anlatım tarzı, okuyucunun konuları daha kolay anlamasını ve İslami bilgileri daha rahat kavramasını sağlar. Yazar, Kur'an ayetlerini açıklarken karmaşık ifadelerden kaçınır; açık ve anlaşılır cümlelerle konuyu sadeleştirir. Ayetlerin anlamını verirken sadece lafzî açıklamalarla yetinmez, aynı zamanda ayetin ne zaman ve hangi olay üzerine indiğini, yani nüzul sebebini de açıklar. Bu yaklaşım, okuyucunun ayetin arka planını öğrenmesine ve daha derin bir anlayış geliştirmesine yardımcı olur. Döndüren ayrıca ayetin günümüz insanı için ne ifade ettiğine de değinerek, ayetleri hem tarihsel hem de güncel bir çerçevede ele alır. Böylece okuyucu sadece ayetin anlamını öğrenmekle kalmaz; aynı zamanda İslam'ın temel ilkelerini daha geniş bir bakış açısıyla kavramış olur. Bu öğretici ve sade üslup, eserin hem akademik çevreler hem de genel okuyucular tarafından anlaşılabilir ve ilgi çekici bulunmasını sağlamaktadır.

c) Akademik Derinlik

Hamdi Döndüren'in tefsiri hem dikkatli hem de derinlemesine bir çalışmadır. Eserde Kur'an-ı Kerim'in hukuki ve ahlaki hükümleri açıklanırken, çok sayıda kaynaktan yararlanılmıştır. Döndüren, ayetleri açıklarken sadece klasik tefsir kaynaklarını değil, aynı zamanda hadis kitaplarını ve fıkıh âlimlerinin görüşlerini de kullanır. Örneğin, İbn Kesîr'in

tefsirine, Buhârî ve Müslim gibi sahih hadis kaynaklarına, ayrıca İmam Şafii ve İmam Ebû Hanife gibi fakihlerin görüşlerine yer verir. Bu yaklaşım, eserin hem akademik çevrelerde hem de genel okuyucular arasında ilgi görmesini sağlamaktadır.

d) Mezhepler Arası Tarafsızlık:

Hamdi Döndüren, tefsirinde İslam mezheplerinin farklı görüşlerine dengeli ve adil bir şekilde yer verir. İmam Azam Ebû Hanife, İmam Şafii, İmam Mâlik ve İmam Ahmed bin Hanbel gibi mezhep imamlarının ayetlere getirdiği yorumları açık, sade ve tarafsız bir şekilde aktarır. Bu sayede okuyucu, aynı konu hakkında mezheplerin nasıl farklı düşündüğünü kolayca görebilir. Mezheplerin görüşlerini karşılaştırmalı olarak sunması, okuyucunun kendi değerlendirmesini yapmasına yardımcı olur. Döndüren'in bu tarafsız yaklaşımı, eserin yalnızca belirli bir mezhebe bağlı kişilere değil, İslam'ın farklı yorumlarını merak eden herkese hitap etmesini sağlamıştır. Bu yönüyle eser hem akademik çevrelerde hem de genel okuyucu kitlesi arasında ilgiyle okunmaktadır.

e) Güncel ve Pratik Yaklaşımlar:

Eserin dili sadece klasik bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda modern ve pratik bir bakış açısı da sunar. Hamdi Döndüren, Kur'an ayetlerinin günümüzde karşılaşılan problemler karşısında nasıl uygulanabileceği üzerine de açıklamalarda bulunur. Örneğin, miras, boşanma, faiz, kadın hakları ve sosyal adalet gibi çağdaş konularla ilgili ayetleri yorumlarken, bunların günümüz toplumlarına nasıl uyarlanabileceğini gösterir. Bu yaklaşımıyla Döndüren hem hukuki hem de sosyal meselelerde İslam'ın çözüm yollarını ortaya koyar. Bu sayede tefsir, sadece akademik bir çalışma olmaktan çıkar; aynı zamanda Müslümanların günlük hayatlarında da faydalanabilecekleri pratik bilgiler sunan bir rehber hâline gelir. Bu yönüyle eser, modern dünyada da anlamını ve önemini korur.

f) Kapsamlı Kaynak Kullanımı:

Hamdi Döndüren, tefsirinde geniş bir kaynak yelpazesi kullanarak ayetleri derinlemesine analiz eder. Klasik tefsirler, hadis kitapları, fıkıh eserleri ve tarihî kaynaklar, eserin zengin içeriğini oluşturur. Bu kapsamlı kaynak kullanımı, ayetlerin farklı yönlerden ele alınmasını sağlayarak okuyucuya geniş bir bakış açısı sunar.

Hamdi Döndüren'in *Ahkâmu'l Kur'an* tefsirinde, ahkâm ayetlerini işlerken ve ilgili konu başlıklarında fikhî meselelere değinirken birçok fıkıh kaynağından yararlanmıştır. Ahkâm

tefsirleri, tefsir ve fıkıh ilminin kesişim noktasında bulunduğu için bu eserlere olan ilgi, klasik tefsirlere kıyasla daha yoğun olmuştur. Ancak müellif, tefsirde mezheplerin eserlerine objektif bir tutum sergilese de fıkıh eserlerinde Hanefi mezhebine daha fazla yönelmiştir.

Özellikle Serahsi'nin *Mebcut*, İbn Abidin'in *Reddü'l-Muhtar* ve Mevsilî'nin *el-İhtiyar* adlı eserleri başvuru kaynakları arasında öncelikli olmuştur. Ayrıca müellif, fıkıh ilmiyle ilgili konularda sadece klasik eserlerle yetinmeyip yakın geçmişte yazılan ve günümüzde kaleme alınan eserlerden de faydalanmıştır. Bu bağlamda, Ali Haydar Efendi'nin *Düreru'l-Hukâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu* ile *Büyük İslâm İlmihali*, Ahmet Akgündüz'ün *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyatı*, *İslâm Hukuk Tarihi*, *Mukayeseli İslâm Hukûku* ve *Günümüz Meseleleri ve İslâm Hukûkunda İçtihad* gibi eserleri önemli kaynakları arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra, Hayreddin Karaman da müfessirin ilmi birikimine katkı sağlayan alimler arasında olmuştur.

Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde İslâmî ilimlerin çeşitli kaynaklarına başvurduğu görülmüştür. Ayrıca, kendi çalışmalarından ve modern döneme ait çalışmalardan da yararlanmış. Müellif, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde, yazdığı diğer eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Çünkü tefsirinde ele aldığı ayetleri daha önce farklı çalışmalarında incelemiştir. Mesela İslam ekonomisiyle ilgili ayetlerde *İslam Ticaret ve İktisat İlmihali* adlı eserinden faydalanmış, aile hükümlerine değinirken ise *Delilleriyle Aile İlmihali* adlı kitabını referans göstermiştir. Bazı konularda sadece eserlerine atıfta bulunurken, bazı bölümlerde ise çalışmalarından doğrudan alıntılar yaparak *Ahkâmü'l-Kur'ân*'a eklemiştir.⁹²

Döndüren, modern dönemde yazılan eserlerden de yeri geldikçe faydalanmıştır. Bu çerçevede, Celal Kırca'nın *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, Celal Yeniçeri'nin *Uzay Âyetleri Tefsiri* ve Fuat Sezgin'in *Bilimler Tarihi* gibi farklı ilmi disiplinlere ait eserlerden istifade etmiştir.

İslâmî ilimler alanında ise aynı dönemi paylaştığı Hayrettin Karaman'ın birçok eserini çalışmasında kullanmıştır. Ayrıca Ahmet Akgündüz'ün *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyatı* ve Salih Akdemir'in *Son Çağrı Kur'ân* adlı eseri de müfessirin başvurduğu kaynaklar arasındadır. Bunun yanında, Cengiz Kallek'in *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa* adlı eseri, ekonominin dine bakan yönünü ele alan önemli bir kaynak olarak yerini almıştır.⁹³

⁹² Yiğit, *Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eseri Bağlamında Hamdi Döndüren'in Tefsir Metodu*, s. 80.

⁹³ Yiğit, *Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eseri Bağlamında Hamdi Döndüren'in Tefsir Metodu*, s. 81.

4.2. Genel Olarak Ayetleri Tefsir Etme Yöntemi

Hamdi Döndüren, diğer Ahkâmu'l-Kur'ân yazarları gibi, ayetleri Mushaf tertibine göre incelemiş ve her ayette öne çıkan yargıyı başlık olarak kullanmıştır. Ayetlerde öne çıkan konuları bâb başlıklarında belirtmiş ve açıklamalarını ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde yapmıştır. Bu, Döndüren'in tefsirinin özgün bir yöntemi olarak görülmektedir, çünkü diğer ahkâm tefsirlerinde bu yöntem pek yaygın değildir.

Hamdi Döndüren'in ayetleri tefsir etme yöntemi, onun Kur'an'ı Kerim'e ve İslam hukukuna olan derin bağlılığını ve bu alandaki uzmanlığını yansıtır. Döndüren, ayetleri tefsir ederken belirli prensiplere ve metodolojik yaklaşımlara sadık kalır. Bu bağlamda eserin şekilsel form bakımından tefsir yöntemine değinmek gerekir. O, ayetlerin hem genel konusunu hem de içeriğini başlık olarak belirleyip açıklamaları bablara ayırarak sunmuştur. Ayrıca, meseleyi sadece kısa açıklamalarla geçmek yerine, okuyucunun aklındaki soruları yanıtlayacak şekilde detaylı açıklamalar yapmıştır. Konuyla ilgili olduğunu düşündüğü güncel meseleleri de ilgili ayetler çerçevesinde farklı başlıklarla ele alarak açıklamıştır. Bir sureye başlamadan sureyle ilgili kısa ve öz bir şekilde bilgiler verir.

Hamdi Döndüren, surelerle ilgili başlıklar altında kısa bir bilgi kartı hazırlamıştır. Bu kartlarda, sürelerin Mekke ya da Medine'de nazil olup olmadığına dair kısa bilgiler sunmuştur. Ayrıca, sure içinde Mekke veya Medine'de nazil olan ayetler varsa, bunları da belirtmiştir. Ardından konular bablara ayrılmış; her bir bölümde ele alınan konuyla ilgili ayet açıklanırken, onu destekleyen diğer ayetler, hadisler ve amelî mezhep imamlarının görüşleriyle birlikte değerlendirilmiş, böylece müellif kendi görüşünü bu kaynakları harmanlayarak ortaya koymuştur. Şimdi de Döndüren'in ayetleri tefsir etme yöntemini ana hatlarıyla inceleyelim.

a) Kur'an ve Sünnet Esaslı Yaklaşım:

Hamdi Döndüren'in tefsirlerinde Kur'an ve Sünnet, ana kaynaklar olarak ön planda yer alır. Döndüren, ayetlerin yorumlanmasında Kur'an'ın bütünlüğünü ve Sünnet'in rehberliğini esas alır. Bu yaklaşım, ayetlerin daha doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlar.

Tefsirde, Kur'an'ın Kur'an'la yani ayetin yine başka bir ayetle tefsiri önemli bir yöntemdir. Neredeyse hiçbir müfessir bu yöntemden uzak kalmamıştır. Hamdi Döndüren de eserinde ahkâm ayetlerinden hüküm çıkarırken öncelikle ilgili diğer ayetleri araştırmıştır. Kur'an'da aynı konuyla bağlantılı ayetleri bir araya getirerek konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Açıklamalarını bu ayetler çerçevesinde sürdüren Döndüren, hükümle ilgili konuyu

detaylı bir şekilde incelemiştir. Bazen bir ayeti tefsir ederken diğer ayetleri teyit edici şekilde kullanmış, bazen de konuyu farklı yönleriyle açıklamayı tercih etmiştir. Gerek ahkâm ayetlerinde gerekse diğer ayetlerde, genellikle ilk açıklamasını başka bir ayetle yaparak Kur'an'ın bütüncül bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Döndüren, bu yöntemi eserinde başarılı bir şekilde uygulamıştır.

Döndüren, ayetlerin tefsirinde hadis literatürüne geniş bir yer ayırır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamaları, ayetlerin hükümlerinin anlaşılmasında temel referans kaynakları olarak öne çıkar. Hadisler ve rivayetler ise, ayetlerin yorumlanmasında hem destekleyici hem de açıklayıcı bir işlev görür.

Müellif, ayetleri tefsir ederken İslami ilimlerde ve hükümlerde olduğu gibi öncelikle Kur'an'a, ardından sünnete başvurmuştur. Ayetin açıklamasını veya dayanağını İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'an'dan incelemiştir. Ahkâm tefsirinde ise ikinci kaynak olarak Hz. Peygamberin ilgili ayet hakkında bir açıklaması ya da uygulamasının olup olmadığını araştırmıştır. Özellikle ahkâma dair hükümler ve ibadetlerle ilgili uygulamalarda sünnetin önemi büyüktür. Bu durum, peygamberlerin neden insanlar arasından seçildiğinin hikmetini de ortaya koyar. Hz. Peygamber, Allah'ın emirlerini insanlara en doğru ve eksiksiz şekilde aktaran insani bir kaynak olmuştur. Bu nedenle, Allah'ın muradını en iyi anlayan ve anlatan kişi olarak öne çıkmıştır. Müellif, ayetleri açıklarken Hz. Peygamber'i referans alarak tefsir yöntemini benimsemiş ve ayetin açıklamasıyla ilgili bir hadis varsa mutlaka değerlendirmiştir.

b) Nüzul Sebeplerine (Sebeb-i Nüzul) Önem Verme:

“Nüzul sebepleri” ifadesi, Hz. Peygamber'in Risâlet dönemi sırasında gerçekleşen ve Kur'an'ın bir veya birkaç ayetinin ya da süresinin inmesine neden olan olay, durum veya soruyu tanımlamak için kullanılır. Ayetleri, esbâb-ı nüzul olarak kabul edilen özel olaylar ve tarihî koşullarla sınırlı tutmanın, ilahi mesajı genel ve evrensel amacından uzaklaştıracağı ve yorum çeşitliliğini kısıtlayacağı açıktır.⁹⁴

Kur'an, Allah tarafından Hz. Peygambere indirilip ümmetine ulaştırılmasında, en temel amacı inancı, ibadeti ve ahlakıyla ideal bir mümin yetiştirmektir. Bu amaç doğrultusunda Allah, ayetleri indirirken farklı yöntemler kullanmıştır. Önceki ümmetlerden örnek olaylar vermiş, bazen de mevcut duruma ya da belirli bir sebebe göre hüküm açıklamıştır. Bazen de Hz.

⁹⁴ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2025).

Peygamber döneminde gerçekleşen bir olay veya kendisine yöneltilen bir soru, nüzul sebebi olmuştur. Bu durumda, hemen ardından Allah, ilgili olaya açıklama getiren veya soruya cevap niteliğinde ayetler indirmiştir.⁹⁵

Döndüren'in tefsir yönteminde, ayetlerin nüzul sebeplerine önem vermek temel unsurlardan biridir. Ayetlerin indiği dönemdeki sosyal, politik ve ekonomik koşullar dikkate alınarak, ayetlerin anlamı ve hükümleri daha doğru bir şekilde anlaşılabilir. Döndüren, sebeb-i nüzulle ilgili çeşitli örnek olayları ele alarak, bu olayların ayetlerle bağlantısını detaylı bir şekilde açıklar. Bu örnekler, ayetlerin daha somut ve anlaşılır bir şekilde yorumlanmasına yardımcı olur.

c) Mezhepler Arası Görüşlere Yer Verme:

Döndüren, tefsirinde farklı mezheplerin ve âlimlerin görüşlerine dengeli bir şekilde yer verir. İmam Azam Ebu Hanife, İmam Şafii, İmam Malik ve İmam Hanbel gibi büyük mezhep imamlarının yorumlarını objektif bir şekilde sunar. Ancak herhangi bir konuda Mezheplerin görüşüne yer verdikten sonra kendi fikrini Hanefî mezhebini tercih ederek belirtmiştir. Bu yaklaşım, okuyucuların farklı mezheplerin bakış açılarını anlamalarına ve kendi değerlendirmelerini yapmalarına olanak tanır.

İhtilafli konularda tarafsız bir yaklaşım benimseyen Döndüren, mezhepler arası görüş ayrılıklarını dengeli bir şekilde ele alır. Bu tarafsızlık, tefsirin geniş bir okuyucu kitlesi tarafından kabul görmesini ve farklı mezheplerden okuyuculara hitap etmesini sağlamıştır.

Hülasa Döndüren, mezheplerin görüşlerine yer verme, eleştirme veya savunma konusunda çok fazla detaya girmemiş, ancak gerektiğinde mezhep görüşlerini aktarmıştır. Mezhep tartışmalarını derinleştirmemiş, bunun yerine okuyucuya konunun farklı yönlerini sunmayı amaçladığını yönteminde göstermiştir. Bazı konularda ise kendi fikrini belirterek, mezheplerden birinin ya da birkaçının görüşünü tercih etmiştir.

d) Fıkhî ve Hukuki Derinlik:

Müellif, tefsirinde ayetleri ele alırken, ayetin işlediği konuyu başlık olarak belirleyerek okuyucuya genel bir bilgi sunmuştur. Ayrıca, ana konuyu ayetin tefsiri içinde ayrı bir başlık

⁹⁵ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Kur'ân İlimleri Menâhilü'l- İrfân Tercümesi*, çev. Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 1/77.

altında detaylı şekilde ele almıştır. Bu yöntem, okuyucuya ayetin konusu hakkında daha kapsamlı bir bilgi edinme imkânı sağlamıştır.

Hamdi Döndüren, eserinde ayetleri ele almadan önce konu başlığını belirlemiştir. Ancak, özellikle ahkâm ayetleri için ayrı bir başlıklandırma yapmamıştır. Eğer bir ayet ahkâm içeriğine sahipse, konu başlığı da buna uygun olarak şekillenmiştir. Eserin genel yapısına bakıldığında, onu diğer ahkâm tefsirlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri budur. Sadece ahkâm ayetleriyle sınırlı kalmayıp, Kur'an'a bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu nedenle, konu kelamla ilgiliyse başlığını buna göre belirlemiş, siyer ile ilgiliyse yine aynı doğrultuda bir başlık kullanmıştır.

Döndüren'in tefsiri, Kur'an'ı Kerim'deki fikhî hükümlerin detaylı bir şekilde incelenmesine dayanır. Namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerle ilgili ayetlerin yanı sıra, muamelat, nikâh, miras ve ticaret gibi konular da ayrıntılı olarak ele alınır. Bu fikhî derinlik, okuyuculara İslam hukukunun temellerini ve uygulamalarını anlamada büyük fayda sağlamıştır.

e) Güncel ve Pratik Yaklaşımlar:

Hamdi Döndüren, tefsirinde modern hukuki ve sosyal meselelerle de ilgilenir. Çağımızın problemleri karşısında Kur'an ayetlerinin nasıl uygulanabileceği konusunda görüşler sunar. Güncel meseleler ve toplumsal sorunlar üzerinde değerlendirmeler yaparak, okuyuculara pratik çözümler sunar.

Döndüren, İslam hukukunun günümüzdeki uygulamalarına da ışık tutar. Kur'an ayetlerinin evrensel mesajını modern dünyaya taşırken, aynı zamanda çağdaş problemlere İslami çözümler önerir. Bu pratik yaklaşım, tefsirin modern dünyada da geçerliliğini korumasını sağlar. Bu bağlamda Döndüren, *“Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların ‘Alım-satım tıpkı faiz gibidir’ demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar.”*⁹⁶ ayetini ele alırken, faizin yasaklanmasını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ayetin klasik yorumlarının yanında, modern bankacılık sistemindeki faiz uygulamalarını, faizsiz

⁹⁶ el-Bakara 2/275.

finansman yöntemlerini de değerlendirmiştir. Günümüzdeki ekonomik sistemleri göz önünde bulundurarak, İslam'ın faize bakış açısını günümüz finansal araçlarıyla kıyaslamış ve alternatif çözümler sunmuştur.⁹⁷ Yine “Ey iman edenler! Akitleri (n gereğini) yerine getiriniz. İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı. Allah dilediğine hükmeder”⁹⁸ ayetinde geçen “Akitlerinize sadık kalın” emrini açıklarken, ticari sözleşmelerin önemi üzerinde durmuş ve modern iş hayatında güvenilirlik, etik kurallar ve ticari ahlaka dair çıkarımlarda bulunmuştur. Günümüzde iş dünyasında karşılaşılan sözleşme ihlalleriyle ilgili değerlendirmeler yaparak, ayetin evrensel mesajını vurgulamıştır.⁹⁹ Başka bir ayette, çok eşlilik meselesini ele almış ve ayetin¹⁰⁰ yanlış yorumlanma ihtimallerine dikkat çekmiştir. Evlilik hukukuna dair modern tartışmalara değinmiş, kadın hakları çerçevesinde İslam'ın getirdiği düzenlemeleri açıklamıştır. Günümüz aile yapıları ve evlilik anlayışı bağlamında ayetin nasıl anlaşılması gerektiğine dair yorumlar sunmuştur.

Müfessir “*Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.*”¹⁰¹ ayetinde geçen “hırsızlık yapanın elinin kesilmesi” hükmünü açıklarken, İslam'ın ceza hukukuna yaklaşımını detaylandırmıştır. Günümüz hukuk sistemleri ile karşılaştırmalar yaparak, İslam hukukunda cezanın uygulanış şekilleri, caydırıcılığı ve adaletin sağlanması gibi konulara değinmiştir.¹⁰²

Bu gibi örneklerde Döndüren, ayetleri yalnızca klasik yöntemlerle açıklamakla kalmayıp, onları modern hayatın içindeki sorunlarla ilişkilendirerek pratik ve anlaşılır bir şekilde yorumlamıştır.

f) Bilimsel Açıklamalara Yer Vermesi:

Allah, alemlerin yaratıcısının tekliğini, insanın akıl yürütmesini sağlayacak delillerle açıklamıştır. Kur'an'da göklerin ve yerin yaratılışı, insanın fiziksel özellikleri ve hayvanlar âleminin gizemleriyle ilgili pek çok örnek bulunmaktadır.¹⁰³

⁹⁷ Hamdi Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), 1/903.

⁹⁸ el-Mâ'ide 5/1

⁹⁹ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 3/207-215.

¹⁰⁰ en-Nisâ' 4/3.

¹⁰¹ el-Mâ'ide 5/38.

¹⁰² Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 3/398-401.

¹⁰³ el-Bakara 2/164; en-Nahl 16/5; el-Mulk 67/3-4.

Hamdi Döndüren, tefsirinde bilim ve teknolojideki gelişmelerin getirdiği yenilikler çerçevesinde ilgili ayetleri ele almıştır. Biyoloji, zooloji ve botanik gibi farklı bilim dallarına giren konuları incelerken, Allah'ın bu örnekleri sunmasındaki hikmetlere değinmiştir. Bu konuları işlerken, her birini ayrı bir başlık altında bağımsız olarak ele almayı tercih etmiştir.

Hamdi Döndüren, *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde bilimsel açıklamalara yer vererek, ayetleri modern bilim ışığında değerlendirmiştir. İşte tefsirinde ele aldığı bazı somut örnekler:

İnsanın Yaratılışı ve Embriyolojisini konu alan “Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfeye haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratıyla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.”¹⁰⁴ Döndüren, bu ayetleri açıklarken insanın yaratılış sürecine dair bilimsel bilgileri ele almıştır.

Suyun hayat kaynağı olması konusu Kur'an'da geçen “Her canlıyı sudan yarattık” ifadesi üzerine, suyun biyolojik hayat için vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır. Hücre yapısında suyun önemi, canlı organizmaların büyük oranda sudan oluştuğu ve suyun yaşam için temel bir unsur olduğu gibi bilimsel gerçeklerle ayetin bağlantısını açıklamıştır.

Evrenin oluşumu¹⁰⁵ ve genişlemesi ile ilgili “Şüphesiz, biz göğü kudretimizle inşa ettik ve biz onu genişletmekteyiz”¹⁰⁶ ayetini tefsir ederken, modern kozmolojideki “Büyük Patlama” teorisi ile ilişkilendirmiştir. Evrenin sürekli genişlediği yönündeki bilimsel bulguların, Kur'an'ın bu ayetiyle örtüştüğünü belirtmiştir.¹⁰⁷

Dağların yer küredeki rolü¹⁰⁸ bu ayetlerde dağların “kazık” olarak tanımlanmasını, modern jeoloji bilgileriyle ele almıştır. Dağların yer kabuğunun dengelenmesine katkı sağladığı, tektonik plakaları sabitleyici bir işlev gördüğü gibi bilimsel verilerle ayetin anlatımını desteklemiştir.

Döndüren, eserinde ayetleri bilimsel açıklamalarla destekleyerek Kur'an'ın evrenselliğini vurgulamış ve çağdaş bilim ile İslami ilimler arasındaki bağlantıyı göstermeye çalışmıştır.

¹⁰⁴ el-Mu'minun 23/12-14.

¹⁰⁵ el-Enbiya' 21/30.

¹⁰⁶ ez-Zariyat 51/47.

¹⁰⁷ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 6/294-300.

¹⁰⁸ en-Nebe' 78/6-7; el-Enbiya' 21/31.

5. İSLAM'DA NAMAZ

Dilimize Farsçadan geçmiş olan “namaz” kavramı, “tâzim için eğilmek, kulluk yapmak ve ibadet etmek” anlamına gelir. Arapçada ise bu kavram, çoğulu “salavât” olan “salat” kelimesiyle karşılanır.¹⁰⁹ “Salat” kelimesi sözlükte ibadet etmek, dua etmek, bağışlanma dilemek ve yalvarmak gibi anlamlara gelir. Kur’an’da ise bu kelime, tüm bu anlamlarda kullanılmıştır.¹¹⁰ Terim olarak “salat”, tekbirle başlayıp selâmla son bulan, Salât kelimesinin yirmiye yakın lügavî anlamı olup daha ziyade ıstılâhi anlamı ile kullanılmaktadır. Salât kelimesi ve türevleri Kur’an’da sözlük ve terim anlamı ile doksan dokuz yerde geçer.¹¹¹ Dua ve istiğfar,¹¹² ibadet,¹¹³ destek,¹¹⁴ din ve dindarlık,¹¹⁵ davet¹¹⁶, kulluk,¹¹⁷ yaratılışa uygun davranış gibi anlamlarda¹¹⁸ kullanılır.

Namaz, bireysel ve toplumsal yönleriyle İslam’ın temel ibadetlerinden olup, birçok ayette detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in en temel ibadetlerinden biri olan namaz, pek çok âyette ele alınmış ve müminler için farz kılınmıştır. Namaz ibadeti, bireyin Allah ile olan bağımlı güçlendiren, kulluk bilincini pekiştiren ve İslâm’ın temel esaslarından biri olarak kabul edilen bir ibadettir.

Bu başlık altında Namazın tarihçesi, önemi, vakitleri ve farz oluşu gibi konular ana hatlarıyla incelenecektir.

5.1. Namazın Tarihçesi

Kur’an-ı Kerîm’in çeşitli ayetlerinde, namazın İslâm’dan önceki semavî dinlerde de emredildiği bildirilir. Hz. İbrahim ise eşi Hacer ve oğlu İsmail’i Hicaz’a bırakırken bu ibadetten bahsetmiş ve Yüce Allah’a, “*Ben soyumdan bir bölümünü, namazı kılmaları için senin kutsal evinin yanında, tarıma elverişsiz bir vadide bıraktım.*”¹¹⁹ diye dua etmişti. Yine o çocukları için de şöyle dua etmiştir: “*Ey Rabbim! Beni ve çocuklarımı namazı kılanlardan eyle.*”¹²⁰

¹⁰⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2025).

¹¹⁰ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Ali b Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevazir fi ilmi'l-vücuha ve'n-nezair* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 394-395.

¹¹¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017), 1/191.

¹¹² et-Tevbe 9/84-103.

¹¹³ el-Mâ'ün 107/4.

¹¹⁴ Tâhâ 20/14; el-Ahzâb 33/43-56; el-Mâ'ide 5/12.

¹¹⁵ el-Mâ'ide 5/58.

¹¹⁶ Hüd 11/87.

¹¹⁷ Luqmân 31/31.

¹¹⁸ en-Nür 24/41.

¹¹⁹ İbrâhîm 14/37.

¹²⁰ İbrâhîm 14/40.

Sonuç olarak Tevrat'a uyan İsrailoğulları'na; “*Namazı kılın, zekâtı verin ve rukû edenlerle birlikte rukû edin!*”¹²¹ buyurulması, Hz. İsa'nın daha beşikte iken; “*Rabbim bana, hayatta olduğum sürece namazı ve zekâtı emretti.*”¹²² şeklinde konuşması, namaz ve zekâtın semavî dinlerin temel ibadetlerinden olduğunu göstermektedir.¹²³

İslam dininde beş vakit namaz emredilmeden önce rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber, namazlarını iki rekât olarak kılmaktaydı.¹²⁴ Bu namazın başlangıçta kaç vakit olduğu konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, namaz önceleri bir vakit iken, daha sonra iki vakte çıkarılmıştır. İkinci görüşe göre ise, baştan itibaren iki vakit olarak kılınmaktaydı. Bir vakit olarak başladığını belirten rivayete göre, bu namaz, güneşin batmasından önce iki rekât olarak kılınıyordu. Bir süre sonra, buna güneşin doğmasından önce kılınan iki rekâtlık bir namaz daha eklenmiştir. Hem bu rivayet hem de doğrudan iki vakit olarak başladığını bildiren diğer rivayete göre, Miraç gecesinde beş vakit namaz farz kılınana¹²⁵ kadar, namaz iki vakit olarak devam etmiştir.¹²⁶

İslam tarihçileri Hz. Peygamber'in İslamiyet'ten önce, Hira mağarasında ibadet, dua ve tefekküre çekildiğinde semavî bir dine göre ibadet edip etmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak yaygın kabule göre beş vakit namaz farz kılınmadan önce, Hz. Peygamber'in ibadet tarzı Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarını düşünmek, Allah'ın yüceliğini tefekkür etmek şeklinde idi. Bununla birlikte sabah ve akşam ikişer rekât hâlinde namaz kıldığı da nakledilir.

Miraç olayından sonra beş vakit olarak farz kılınmıştır.¹²⁷ Bu gecede Hz. Peygamber göklere yükseltilmiş ve Allah (cc)'dan aracısız vahiy almış, cennet ve cehennem kendisine gösterilmiştir. İşte bu gecede farz kılınan namaz, Müslümanlar için bir miraç konumundadır. Çünkü Hz. Muhammed namazın, inananların miracı olduğunu bildirmiştir. Bu ibadetle, kişi herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan doğrudan Allah ile görüşmüş olur.

¹²¹ el-Bakara 2/43.

¹²² Meryem 19/31.

¹²³ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/162.

¹²⁴ Mâlik, *Muvatta'*, Kasru's-Salât, 8; Buhârî, *Salât*, 1.

¹²⁵ Hayreddin Karaman, *Asr-Saadette İslâm Hukukunun Oluşumu* (İstanbul: Beyan Yayınevi, 1994), 3/66.

¹²⁶ İsmail Yiğit, “*Siyer Kaynaklarına Göre Seferilik*”, *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Seferilik ve Hükümleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 71.

¹²⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yayınları, 1969), 55.

Hız. Peygamberin ilk namazını, yaklaşık kırk üç yaşlarındaiken Cebrail'in tarifıyla abdest alıp, önce kendisi, sonra da Hız. Hatice ile birlikte kıldığı belirtilir. Hatta el-Cessâs,¹²⁸ kılınan ilk namazın, fecri sadıkta Cebrail'in imamlık yaptığı namaz olduğunu aktarır.¹²⁹

5.2. Namazın Önemi

Yüce Allah, insanları ve cinleri kendisini tanıyıp bilmeleri ve yalnızca O'na kulluk etmeleri için yaratmıştır.¹³⁰ İman eden bir kişi için, Allah'ın rızasına uygun her davranış ibadet sayılır. Namaz, İslam'da ibadet denildiğinde ilk akla gelen uygulamalardan biridir. Namaz, insanın hayatını kuşatan ve çevreleyen, kul ile Rabbi arasında eşsiz bir iletişim ve yakınlaşma aracıdır.

Farzların en büyüğü ve en önemlisi namazdır. Kıyamet gününde, insanın imandan sonra ilk sorgulanacağı konu namaz olacaktır.¹³¹ Namaz, inancın dışı ve topluma yansıyan belirtilerinin başında gelir. Zira Namaz, kalbin nuru, gönlün sevinci, ruhun gıdası, mü'minin miracı ve yüce yaratıcı ile aracısız buluşma ve konuşma hâlidir.¹³²

İnsanın tüm hayatını kuşatan ve saran bir ibadet olan namaz, kul ile Rabbi arasında benzersiz bir iletişim ve yakınlaşma vesilesidir. Namaz kılan bir kişi, bu ibadetiyle Yaratıcısını her türlü eksiklikten uzak tutmuş, kendisini O'nun azabından korumuş, O'ndan bağışlanma ve merhamet dilemiş, O'nu layıkıyla övmüş ve yüceltmıştır. Böylece yüce Allah'ı anarak O'na olan kulluk bilincini ifade etmiş olur.¹³³

Namaz, yalnızca tekbir, hamd, dua, ayet ve salâvat gibi sözlü ifadelerden ibaret bir ibadet değildir. Büyük İslam tasavvufçusu Ebu Talib el-Mekkî'nin ifadesiyle, "namaz, beden, aklın ve kalbin iştirak ettiği bir ibadettir." Namazda beden; ayakta durma, rükû, secde, oturuş ve eğilip kalkma gibi hareketlerle ibadet eder. Dil; Allah'ı yüceltir, över, O'na sığınır ve O'ndan yardım ile bağışlanma diler. Akıl; Allah'ın isim ve sıfatlarının mükemmelliği karşısında kendi eksiklik ve hatalarını düşünerek ibadete yönelir. Kalp ise huşu, manevi lezzet ve huzur duygusuyla namazı yaşar.¹³⁴

¹²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kurân* (Ankara: İ'tisam Yayınları, 2018), 2/268.

¹²⁹ Fahri Kamili, *İslam Fıkında Namaz İbadeti* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 36-38.

¹³⁰ Zâriyât, 51/56.

¹³¹ Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn*, 1/145.

¹³² Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/1015.

¹³³ el-İsfahânî er-Râgıb, *el-Müfredat fi'l-garibi'l-Kur'an* (İstanbul: Karaman Yayınları, 1986), 420.

¹³⁴ Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *Dört Rukun*, çev. İsmez Ersöz (Konya: İslamî Naşriyat, 1969), 31.

Allah Resulü (s.a.s), namaz kılarırken Allah ile kul arasında kurulan bağı ve iletişimi, iki kişi arasındaki gizli ve özel bir konuşmaya, muhabbete¹³⁵ benzetmiştir. Namazın böylesine özel bir anlam taşıması, onu diğer ibadetlerden farklı ve ayrıcalıklı kılar. Bu nedenle namaz, müminler için en önemli kulluk görevlerinden biridir.¹³⁶

Namaz ibadeti, “Muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar”¹³⁷ ayetinde belirtildiği gibi, insanı açıkça çirkinlikten, edepsizlikten, hayasızlıktan, kötülüklerden ve ahlaksızlıktan uzaklaştıran bir ibadettir. Aklın ve dinin hoş görmediği uygunsuz davranışlardan, kötü ve çirkin işlerden insanı korur. Namazın kurallarına uygun şekilde eda edilmesiyle birlikte, kişinin güzel ahlakı gelişir ve iyi davranışları artar.¹³⁸

Namaz insanı kötülüklerden alıkoyan ve her an Allah ile arasındaki irtibatı sağlayan en önemli ibadettir. Namaz, müminin silahıdır, kendisini koruyan kalkandır. Bir insan, ibadet ile ulaşabileceği en yüksek mertebelere namazla ulaşabilir. Bu sebeple böylesi önemli bir ibadete önem gösterilmeli ve hakkıyla yerine getirilmelidir.¹³⁹

Hülâsa Namaz, kıyamet gününde bizi kurtuluşa erdirecek bir nur, bir ışık gibidir.¹⁴⁰ Allah’ın rahmetiyle, bu ışık kıyametin dehşetli atmosferinde bizi korkudan emin kılar.¹⁴¹ Bu kıymetli ibadet sayesinde Müslüman, Allah’a yaklaşırken aynı zamanda cennetin anahtarını¹⁴² elde etmiş olur.¹⁴³

5.3. Namazın Farz Oluşu

Namaz, ergenlik çağına gelmiş ve akıllı olan her Müslüman için farzdır. İslâm âlimleri, günde beş vakit namazın farz olduğu konusunda hemfikirdir. Namaz ibadeti farz kılındığından beri Müslümanlar namaz kılmışlardır ve bütün İslâm âlimleri, namazın farz olduğunu kabul etmişlerdir. Bu, ümmetin bir icmâsıdır.¹⁴⁴ Bundan ötürü namazın farz olduğunu inkâr eden

¹³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâil b İbrâhîm Cu’fi Buhârî, *Sahih-i Buhari, el-Câmiü’s-sahih*. (İstanbul: Dârü’t-Tıbbâati’l-Âmire, 1315), Sâlât, 36.

¹³⁶ Kenan Oral, *Müminin Miracı Namaz* (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 7.

¹³⁷ Ankebût, 29/45

¹³⁸ M. Ali es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, çev. Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990), 4/48.

¹³⁹ Ekrem Dayan, *Seyyid Kutub’un Ahkam Ayetlerine Bakışı* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 15.

¹⁴⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 2/169.

¹⁴¹ et-Tevbe, 9/71.

¹⁴² Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen Tirmizî*, çev. Hüseyin Yıldız-Arif Özbek (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2022), Tahâret, 1.

¹⁴³ Oral, *Müminin Miracı Namaz*, 9.

¹⁴⁴ Vecdi Akyüz, *İbadetler İlmihali* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 1/88.

dinden çıkar. Çünkü namaz kesin ayet, hadis ve icmâ delilleriyle sabittir. Tembellik veya umursamazlık sebebiyle namazı terk eden isyankâr ve günahkâr olur. Namazı kılmamak dünya ve ahirette azaba sebep olur. Hanefî mezhebine göre, bir kişi tembellik nedeniyle namazını terk ederse, bunu inkâr etmediği sürece dinden çıkmaz. Ancak günahkâr ve fâsık sayılır. Bu kişi uyarılarak tövbeye çağrılır ve kötü örnek olmaması için toplumdan uzaklaştırılır.¹⁴⁵

Namazın farz olduğu, Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayet ve Hz. Peygamber'in sünneti ile yani İslam'ın temel kaynaklarıyla sabittir. Yani namazın farz oluşu kitap ve sünnet delillerine dayanır. Kur'an'da namaz konusu fiil ve isim olarak takriben 130'un üzerinde ayette geçer. Kur'an'da geçen *إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا* “Şüphesiz namaz, müminlere, vakitleri belirlenmiş olarak farz kılınmıştır”¹⁴⁶ ayeti doğrudan, namazın belirli vakitlerde yerine getirilmesi gereken bir ibadet olduğunu gösterir. Döndüren, ayette geçen “farz” ifadesinin, namazın her Müslüman için zorunlu bir görev olduğunu açıkça ortaya koyduğunu belirtir. Döndüren'in *Ahkâm-ı Kur'an* adlı eserinde, namazın farz oluşuna dair hükmü ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Döndüren, bu konuyu Kur'an'daki emir ve hükümlere dayanarak ele alır. Namazın farz olduğunu bildiren *وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ* “Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a rükû edenlerle beraber rükû edin.”¹⁴⁷ ayeti çok açık, sarih bir şekilde namazın farzîyetini ortaya koymuştur. Döndüren bu ayetin tefsirinde, ayette yer alan “kılın” (أقيموا الصلاة) ifadesinin, emir niteliği taşıdığı ve böylece namazın Müslümanlar için terk edilmemesi gereken bir farz olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Arapça'da emir kipinin bağlayıcı niteliği vardır ve burada bir tercih sunulmamıştır. Hz. Peygamber'in sünneti ve namazın farz oluşuna dair Döndüren, namazın farz oluşuna işaret eden sünnetteki delilleri de ele alır. Miraç hadisesinde namazın beş vakit olarak farz kılınması, doğrudan Allah tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmiştir. Bu, namazın diğer ibadetlerden farklı ve daha özel bir yeri olduğunu gösterir. Hz. Peygamber'in “*Namaz, dinin direğidir. Onu terk eden, dini yıkmıştır.*”¹⁴⁸ hadisi, namazın farzîyetini ve önemini destekler. Dolayısıyla bu hüküm, namazın bireysel ve toplumsal bir sorumluluk olduğunu ortaya koyduğunu söyler.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi (el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû)*, çev. Beşir Eryarsoy-Ahmet Efe (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 3/503.

¹⁴⁶ en-Nisâ, 4/103.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/ 43.

¹⁴⁸ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzîlü'l-İlbâs 'ammâ İştahara mine'l-Ahâdis 'alâ Elsineti'n-Nâs*, çev. Mahmud Tayyân, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 2/31.

¹⁴⁹ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/1017.

Döndüren, namazın terk edilmesine dair hükümleri de açıklar. Namazın farz olduğunu inkâr eden kişinin dinden çıkacağı, namazı tembellik nedeniyle terk eden kişinin ise günahkâr olduğunu ve tövbe etmesi gerektiğini söyler.

Döndüren'in tefsirine göre, namazın farziyetine dair deliller kesin ve bağlayıcıdır. Kur'an'ı Kerim'deki emirler, Hz. Peygamber'in sünneti ve İslam âlimlerinin icmâsı, namazın İslam'ın temel şartlarından biri olduğunu açıkça ortaya koyar. Farziyet'in kaynağı Kur'an'ı Kerim ve sünnet olduğunu söyler. Hüküm olarak ise her Müslüman için beş vakit namaz kılmak farzdır ve ihmal edilmemesi gerektiğini vurgular. Döndüren, namazın farziyetine dair son olarak "*İslâm ümmeti, bir gün ve gecede beş vakit namazın farz olduğu konusunda görüş birliği içindedir*"¹⁵⁰ der.

5.4. Namaz Vakitleri

Namaz, niyet ve tekbirle başlayıp selam ile sona eren, belirli fiil, söz ve okumaları içeren özel bir dua türüdür. Allah'ı yüce saymanın ve O'na şükretmenin bir ifadesidir. Beş vakit namaz Hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce, Miraç (İsrâ) gecesinde farz kılınmıştır.¹⁵¹ Bundan önce ise Allah'ın elçisinin sabah ve akşam olmak üzere ikişer rekât namaz kıldığı rivayet edilir. Ayrıca, önceki semavî dinlerde de namaz ibadeti yer almaktadır.¹⁵²

Miraç gecesinde beş vakit namaz farz kılındıktan¹⁵³ sonra, ertesi gün Cebrail, Hz. Muhammed'e gelerek imamlık yapmış ve namaz vakitlerinin başlangıç ile bitiş zamanlarını göstermiştir. İbn Abbas'tan aktarılan bir rivayete göre, Resulullah şöyle buyurmuştur: "Cebrail, bana iki kez Beytullah'ın yanında imamlık yaptı. İlkinde, öğle namazını güneş tepe noktasından batıya yönelince, ikindi namazını cisimlerin gölgesi bir misli olunca, akşam namazını oruçlunun iftar edeceği vakitte, yatsı namazını batı ufkiyadaki kızılılık kaybolunca, sabah namazını ise oruç tutacak kişinin yeme ve içme yasağının başladığı vakitte kıldırdı. Ertesi gün ise öğle namazını cisimlerin gölgesi bir misli olunca, ikindi namazını cisimlerin gölgesi iki misli olunca, akşam namazını yine oruçlunun iftar edeceği vakitte, yatsı namazını gecenin üçte birine doğru, sabah namazını ise ortalık iyice aydınlanınca (isfar) kıldırdı. Sonra bana dönerek

¹⁵⁰ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/1017.

¹⁵¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yayınları, 1969), 55.

¹⁵² Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/1006.

¹⁵³ Karaman, *Asr-Saadette İslâm Hukukunun Oluşumu*, 3/66.

şöyle dedi: ‘Ey Muhammed! Bu, senden önceki peygamberlerin vaktidir. Namaz vakitlerinin başlangıcı ve sonu, bu iki vakit arasında kalan süredir.’¹⁵⁴

Kur’an’da farz namazların belirli vakitlere sahip olduğuna işaret eden ayetler mevcuttur. “Şüphesiz namaz, müminlere, vakitli olarak farz kılınmıştır.”¹⁵⁵ Yine, “Güneşin tepe noktasından batıya yönelmesinden, gecenin kararmasına kadar namaz kıl, bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”¹⁵⁶ ayetinde, güneşin tepe noktasından batıya yönelmesinden itibaren gecenin karanlığına kadar belli aralıklarla namaz kılınması, ayrıca şahitli olan sabah namazının da kılınması emir niteliğindedir. Böylece bu ayette farz namazın vakitlerine genel olarak yer verilmiştir. Şöyle ki: Güneşin tepe noktasından batıya yönelmesi, yani zevâl vaktinden sonra öğle ve ikinci namazı, güneşin batmasından sonra, ortalık kararınca kadar akşam ve yatsı namazları vardır. Sabah namazı ise ayrıca zikredilmiş ve bu namazın şahitli olduğu belirtilmiştir. Çünkü kahir ekseriyet müfessirlerin görüşlerine göre, gece melekleriyle gündüz melekleri sabah namazında buluşur. Hep birlikte bu namazın kılındığına şahit olduktan sonra gece melekleri semaya yükselir, gündüz melekleri kalır.¹⁵⁷

Muğîre bin Şu’be’den rivayete göre, bu konuda Allah’ın Resulü şöyle buyurmuştur: “Cebrail geldi, bana imam oldu, onunla birlikte namaz kıldım, sonra onunla birlikte yine namaz kıldım.” Böylece beş vakit namazı parmaklarıyla sayarak göstermiştir.¹⁵⁸

Yukarıdaki ayet ve rivayetlerde “salât, tesbih, hamd ve secde etmek” gibi “parça zikredip bütünü kastetme” yoluyla namaz vakitlerine işaret edilir. Kimi ayetlerde bir iki vakte işaret edilirken, kimilerinde beş vakit namazı kapsayan anlam zenginliği vardır.¹⁵⁹

Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân* tefsirinde Nisâ Suresi’nin 4/103. ayetini tefsir ederken “Namaz Vakitleri” başlığına yer vermiştir. Bu bölümde, namazın belirli vakitlerde eda edilmesi gereken bir ibadet olduğunu vurgulamakta; söz konusu vakitlerin bazı Kur’an ayetlerinde açıkça belirtildiğini, ayrıca Hz. Peygamber’in devamlı uyguladığı sünnetiyle de net bir biçimde ortaya konduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu vakitlere dair açıklamalara ilmihal düzeyinde ve ayrıntılı olarak ele almıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Ebu Davud es-Sicistani, Süleyman b Eş’as, *Sünen-i Ebu Davud* (İstanbul, 1981), “Salat”, 2.

¹⁵⁵ en-Nisâ’ 4/103.

¹⁵⁶ el-İsrâ’ 17/78.

¹⁵⁷ Buhârî, *Sahih-i Buhari, el-Câmiü’s-sahih.*, “tefsir” 17.

¹⁵⁸ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim* (Kahire: Dârü’t-Tibâati’l-Âmire, 1331), “Mesacid” 167.

¹⁵⁹ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’an*, 5/879.

¹⁶⁰ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’an*, 2/1006-1014.

Namaz, Allah'ı yüceltmenin ve O'na şükretmenin bir ifadesi olarak kabul edilir. Beş vakit namaz, Miraç gecesinde farz kılınmış olup, bundan önce Hz. Peygamber'in sabah ve akşam olmak üzere ikişer rekât namaz kıldığı rivayet edilir. Kur'an-ı Kerim'de namaz vakitlerine işaret eden birçok ayet bulunmaktadır. Tefsir kaynaklarında da namaz vakitlerinin Kur'an ve sünnetle kesin şekilde belirlendiği vurgulanmaktadır.¹⁶¹

Hülasa, namaz sadece belirli vakitlerde kılınan bir ibadet değil, aynı zamanda bireyin manevi dünyasını şekillendiren ve Allah'a olan bağlılığını pekiştiren bir kulluk görevidir. Namaz vakitleri, ilahi bir düzen çerçevesinde belirlenmiş ve Kur'an, sünnet ve sahih rivayetlerle sabitlenmiştir. Bu yüzden, vakitlere riayet edilerek kılınan namaz, kulluğun en önemli göstergelerinden biridir.

5.5. Beş Vakit Namazın Vakti

Günlük farz namazlar: Sabah namazı iki, öğle namazı dört, ikindi namazı dört, akşam namazı üç, yatsı namazı dört rekât olmak üzere toplam 17 rekâttır. Cuma namazı ise, cuma günü öğle namazının vaktinde cemaatle kılınan iki rekâtlık bir namazdır.¹⁶²

5.5.1. Sabah Namazının Vakti

Sabah namazının vakti, ikinci fecrin oluşmasıyla başlayıp güneşin doğmasına kadar devam eder. İkinci fecir, sabaha karşı doğu ufkunda yayılmaya başlayan bir aydınlıktır. Bu aydınlığın belirmesiyle sabah vakti girmiş, yatsı namazının vakti sona ermiş ve oruç tutacaklar için imsak vakti başlamış olur. Bu nedenle ikinci fecre “fecr-i sâdık” denir.¹⁶³ Ancak sabah namazı vaktinin girmesinden önceki aydınlanmaya “fecr-i kâzib” yani yalancı fecir denir. Bu süre içinde sabah namazı kılınmaz.¹⁶⁴ “Fecr-i kâzib” aydınlığı bir süre devam ettikten sonra ortalık yeniden kararır ve ardından ufuk ikinci kez aydınlanır. İşte bu aydınlığa “fecr-i sâdık” yani gerçek fecir denir. Sabah namazı bu andan itibaren kılınmaya başlanır. Güneş doğduğunda ise sabah namazının vakti sona erer.¹⁶⁵

¹⁶¹ Yaşaroğlu, “Namaz”.

¹⁶² Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (Ankara: Akçay Yayınları, 1997), 106.

¹⁶³ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/1010.

¹⁶⁴ Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid* (Mısır: Matbaatü Mektebeti's-Selâse 1973), 1/76.

¹⁶⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Selh es-Serahsî, *el-Mebsût* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), 1/141.

5.5.2. Öğle Namazının Vakti

Öğle namazı, güneşin gökyüzündeki en yüksek noktadan (zeval) batıya yönelmeye başlamasıyla (dulûk) kılınmaya başlanır ve cisimlerin gölgesi bir misli olana kadar devam eder. Öğle namazının başlangıcının, güneşin tepe noktasından batıya meyletmesi olduğu konusunda görüş birliği vardır.¹⁶⁶

Her şeyin gölgesi, kendisinin bir misline ulaştığında öğle namazı vakti sona erer. Bu vakte “asr-ı evvel” denir ve Ebû Yusuf, İmam Muhammed, Şafii, Mâlik ve Ahmed bin Hanbel bu görüşü benimsemiştir. Ancak, Ebû Hanife’ye göre öğle namazı vakti, fey-i zevâl dışında, cisimlerin gölgesi iki misli olana kadar devam eder. Bu noktada öğle namazı vakti sona erer ve ikindi namazı vakti başlar.¹⁶⁷

İslam hukukçuları, öğle namazının vaktinin sona ermesi ve ikindi namazının başlaması konusunda iki aşamalı bir zaman dilimi belirlemişlerdir. Güneş, gökyüzündeki en yüksek noktasından batıya yöneldiğinde öğle namazı vakti başlar ve cisimlerin gölgesi bir katına ulaştığında bu vakit devam eder, ancak henüz ikindi namazının vakti başlamamıştır. Bu vakte “asr-ı evvel” denir. Gölgenin iki katına ulaştığı zaman ise “asr-ı sani” olarak adlandırılır. Çoğunluk İslam hukukçularına göre, öğle namazı vakti “asr-ı evvel” e kadar sürer ve bu vakitten sonra ikindi namazı vakti başlar.

5.5.3. İkinci Namazının Vakti

İkinci namazının vakti, öğle namazının süresinin sona ermesiyle başlar ve güneşin batmasına kadar devam eder. İkinci vakti; müçtehitlerin çoğunluğuna göre, her şeyin gölgesinin bir misli, Ebû Hanife’ye göre ise, iki misli olduğu andan itibaren başlar ve ittifakla güneşin battığı zamana kadar devam eder.

Müçtehitlerin çoğunluğuna göre, ikindi namazını güneşin sararma (ısfırar) vaktine kadar geciktirmek mekruhtur. Çünkü Resulullah şöyle buyurmuştur: “Bu vakitte kılınan namaz münafıkların namazıdır. Münafık oturup güneşi bekler. Güneş şeytanın iki boynuzu arasına girdiği (batmaya yüz tuttuğu) zaman, çabuk olarak ikindiye dört rekât kılar, Allah’ı çok az anar.”¹⁶⁸

¹⁶⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1/142.

¹⁶⁷ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/1011.

¹⁶⁸ Mâlik, *Muvatta*, Kur'ân, 46.

İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre, Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen "orta namaz" ikinci namazıdır. Bu görüşün dayanağı, Hz. Ayşe'nin naklettiği şu hadistir: Hz. Peygamber, "Namazlara devam edin, orta namaza da devam edin"¹⁶⁹ ayetini okuduktan sonra, "Orta namaz, ikinci namazıdır."¹⁷⁰ buyurmuştur. İkinci namazının "orta namaz" olarak adlandırılmasının sebebi, iki gece namazı ile iki gündüz namazının arasında yer almasıdır.¹⁷¹

5.5.4. Akşam Namazının Vakti

Akşam namazının vakti, güneşin batmasıyla başlar ve gündüz aydınlığının tamamen kaybolduğu, yani yatsı namazının başlangıç vaktine kadar devam eder. İmam-ı Âzam'a göre, akşam namazı ufuktaki kızılıktan sonra ortaya çıkan beyazlık kaybolana kadar kılınabilir.

İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise, kızılığın kaybolup beyazlığın belirmesiyle akşam namazının vakti sona erer. Ancak, namaz bu süre içinde kılınmazsa, beyazlığın da kaybolduğu ana kadar kılınması mümkündür.¹⁷² Hanefî mezhebi de İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşünü mezhebin genel görüşü olarak kabul etmiştir.

5.5.5. Yatsı Namazının Vakti

Beş vakit farz namazın sonuncusu yatsı namazıdır. Yatsı namazının vakti akşam namazının vakti çıktıktan sonra girer ve sabahın vakti girinceye kadar devam eder.¹⁷³ Yatsı namazının vakti, batı ufkundaki kızılığın kaybolmasıyla başlar ve ikinci fecrin doğmasına kadar devam eder. İkinci fecrin doğmasıyla birlikte yatsı namazının vakti sona erer. Bunun delili, İbn-i Ömer'den rivayet edilen, "Şafak kırmızılıktır. Şafak kaybolunca namaz kılmak farz olur."¹⁷⁴ hadisiyle açıklanmıştır. Ayrıca, Ebû Katâde'nin rivayet ettiği hadis de bu durumu destekler: "Uyku hâlinde kusur yoktur. Kusur ancak, diğer namazın vakti girinceye kadar namazı kılmayandır."¹⁷⁵ Bu hadis, sabah namazı dışında her namaz vaktinin bir sonraki namaz vaktine kadar devam ettiğini gösterir.

¹⁶⁹ Bakara, 2/238.

¹⁷⁰ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesir*, ed. M. Alî Sâbûnî (Beyrut: Darül Kuranul Kerim, 1981), 1/218.

¹⁷¹ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/1013.

¹⁷² es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1/144.

¹⁷³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, 1/76.

¹⁷⁴ Ebu İbrahim İzzeddin Muhammed b. İsmail Emir es-San'âni, *Sübülüs-Selam* (Beyrut: Mektebetül-Asriyye, 1992), 1/106.

¹⁷⁵ Müslim, *Mesâcid*, 311.

Yatsı namazını gecenin üçte birine kadar ertelemek müstehaptır. Gecenin yarısına kadar geciktirmek ise mübah kabul edilir. Ancak, bir mazeret olmadıkça yatsı namazını ikinci fecre kadar ertelemek mekruhtur, çünkü bu durumda namazı kaçırma riski vardır.¹⁷⁶

5.6. Diğer Namazların Vakitleri

Bu başlık altında beş vakit namaz dışında kalan ve dinî hayatımızda önemli bir yere sahip olan teravîh vitir ve bayram namazlarının vaktine yer verilecektir.

5.6.1. Vitir Namazının Vakti

Vitir namazı, yatsı namazından sonra kılınmaya başlanır ve ikinci fecrin doğmasından biraz önceye kadar devam eder. Eğer kişi uyanacağından emin değilse, vitir namazını uyumadan önce kılması daha uygun olur. Ancak, uyanacağından emin olan kimse için gecenin sonuna kadar geciktirmek daha faziletlidir.

Vitir namazının vakti, yatsı namazının sonrasında fecrin doğmasına kadardır. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre, fecirden sonra kılınmaz. Mâlik, Şafii ve Ahmed'e göre ise sabah namazını kılmadığı müddetçe, fecirden sonra da vitir namazı kılınabilir.¹⁷⁷

5.6.2. Teravîh Namazının Vakti

Teravîh namazının vakti, yatsı namazından sonra başlayıp fecre kadar devam eder. Vitirden sonra kılınması caiz olmakla birlikte, uygulamada genellikle vitirden önce kılınmaktadır. Hanefîler ve Şafiîler, teravîhin gecenin ilk üçte birlik dilimine veya yarısına ertelenerek kılınmasını müstehap görürken, Hanbelîler gecenin ilk vaktinde kılınmasını daha faziletli kabul etmiştir. Teravîh namazı başladıktan sonra camiye gelen bir kişi önce yatsı namazını kılar, ardından teravîh namazı için imama uyar. Çünkü teravîh, yatsı namazına bağlıdır ve ondan önce kılınmaz.¹⁷⁸

Teravîh namazı, yatsıya tâbi bir sünnet olduğu için vitir namazı, teravîhten sonra kılınabileceği gibi, önce de kılınabilir. Ancak genel âdet, teravîhin önce kılınıp vitir namazının sonra kılınmasıdır. Teravîhin bir kısmında imama yetişen kimse, imam vitre kalkınca önce vitri kılıp, ardından teravîhi tamamlayabilir. Ancak teravîh namazı vakti içinde kılınmazsa, vakti dışında ne cemaatle ne de tek başına kaza edilmesi mümkün değildir.

¹⁷⁶ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/1014.

¹⁷⁷ Komisyon, *İlmihal* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/304-305.

¹⁷⁸ Saffet Köse, "Teravîh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2025).

5.7.3. Bayram Namazlarının Vakti

Güneş doğup kerahet vakti başladıktan sonra, güneşin gökyüzünde en yüksek noktaya (istivâ) çıkışına kadar devam eder. Ramazan Bayramı namazı, bir özür nedeniyle birinci gün istiva zamanından önce kılınamazsa, ikinci gün istiva zamanına kadar kılınabilir. Ancak, özür ortadan kalktıktan sonra üçüncü gün namaz kılınmaz.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Komisyon, *İlmihal*, 1/307.

6. DÖNDÜREN'İN NAMAZ'A DAİR AHKÂM AYETLERİNİ ANALİZİ

Kur'an-ı Kerim, Müslümanların inanç, ibadet ve sosyal hayatlarını düzenleyen ilahi hükümleri içeren en önemli kaynaktır.¹⁸⁰ Bu kutsal kitap, bireylerin Allah ile olan ilişkisini güçlendirmeyi amaçladığı gibi, toplumsal düzeni sağlayan esasları da belirlemektedir. Kur'an'da yer alan hükümler arasında ibadetlerle ilgili olanlar büyük bir önem taşımakta olup, bu ibadetlerin başında namaz gelmektedir.¹⁸¹ Namaz, İslam dininin temel direği¹⁸² olarak kabul edilir ve bireyin hem Allah'a olan bağlılığını ifade etmesini hem de manevi huzura erişmesini sağlar. Bu nedenle, namaz ibadeti Kur'an'da en fazla üzerinde durulan ve detaylandırılan konular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, Kur'an-ı Kerim'de namaza dair hüküm bildiren ayetler tespit edilerek detaylı bir şekilde incelenecektir. Ele alınan ayetler, İslam hukukçusu ve akademisyen Hamdi Döndüren'in *Ahkâmü'l Kur'an* adlı tefsirinde namaz bağlamındaki ahkâm ayetlerine yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilecektir. Namaz ibadetiyle ilgili olarak Kur'an'da yer alan bu hükümler, İslam hukukunun ve ibadet sisteminin şekillenmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Çalışma kapsamında, namazın farz oluşuna dair ayetler, namaz vakitlerinin belirlenmesi, Cuma namazının önemi, cenaze namazının hükmü, vitir ve teheccüd namazlarının mahiyeti gibi konular ele alınacaktır. Ayrıca, nafil namazlar, korku namazı, yağmur duası namazı gibi özel durumlarda kılınan namazlara ilişkin ilahi hükümler de incelenecektir. Bunun yanı sıra, cemaatle namaz kılmanın fazileti ve kıble yönünün belirlenmesi gibi konulara dair Kur'an ayetlerinin içeriği detaylandırılarak, Hamdi Döndüren'in yaklaşımı doğrultusunda yorumlanacaktır.

Bu çalışma, namaz ibadetinin Kur'an'daki yerini daha iyi anlamak, ibadet bilincini güçlendirmek ve fihhi hükümler açısından değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilecektir. Kur'an'ın emir ve tavsiyeleri doğrultusunda şekillenen namaz ibadeti, Müslüman bireylerin manevi hayatında merkezi bir konumda bulunmaktadır. Bu nedenle, Kur'an ayetlerinde namaza dair getirilen hükümleri detaylı bir şekilde ele almak hem bireysel hem de toplumsal ibadet anlayışını geliştirmek açısından büyük bir öneme sahiptir.

¹⁸⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1969, 147.

¹⁸¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâil-Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)*, çev. Salih Yıldız (İstanbul: Risale Yayınları, 2009), 1/190-195.

¹⁸² Tirmizi, İman, 8.

6.1. Ahkâm Ayetleri Kapsamındaki Namaz Çeşitleri

Kur'an-ı Kerîm'de "namaz" kelimesi sadece ibadet anlamında değil, aynı zamanda farklı bağlamlarda çeşitli namaz türlerini ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu başlık altında, Kur'an'da geçen ve hüküm içeren namaz çeşitleri ele alınacaktır. Zira Kur'an'da yalnızca farz namazlar değil, nafil mahiyette olan diğer namaz türleri de çeşitli vesilelerle zikredilmiştir. Bu bağlamda, ahkâm ayetleri çerçevesinde değerlendirilecek namaz türleri; yer aldıkları ayetlerin bağlamı, hüküm yönü, nassî dayanakları ve ameli karşılıkları açısından detaylı biçimde incelenecektir.

6.1.1. Beş Vakit Namaz

Kur'an-ı Kerîm'de beş vakit namazın farziyetine doğrudan yer verilmemekle birlikte, farklı ayetlerde bu vakitlere işaret eden ifadeler bulunmaktadır. Bu ayetler, namazın günün belirli zamanlarında kılınmasını emrederek, zamanla Hz. Peygamber'in sünnetiyle birlikte beş vakit namazın şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim Kur'an'da sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarına dolaylı ya da açık şekilde değinilmiş, müfessirler bu ayetleri yorumlarken vakitlerle ilgili çıkarımlarda bulunmuşlardır.

Kur'an'ı Kerim'de beş vakit namazın vakitleri üzerine delalet eden birçok ayet bulunmaktadır. Nisâ Suresi'nde geçen *“Çünkü namaz, müminler üzerine vakitleri belirlenmiş farz bir ibadettir.”*¹⁸³ ayetinde, namazın yalnızca farz olduğu değil, aynı zamanda belirli vakitlerde eda edilmesi gerektiği yönünde işaret vardır. Bu ayet, namazın herhangi bir zaman diliminde rastgele kılınamayacağını, Allah tarafından belirlenmiş vakitlere riayet edilmesinin bir sorumluluk olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, her bir namazın kendi zamanı içinde eda edilmesi, bu ibadetin temel şartlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu ayet namazın farz kılınışını ve vakitlerini içermektedir. Zira ayette geçen (كِتَابًا) kelimesi namazın farz kılındığı anlamına gelmektedir. (مَوْقُوتًا) kelimesinin ise namazın bilinen belli vakitlerde kılınması gerektiği manasına gelmektedir. Bu ayette namaz vakitleri mücmel bırakılmış, ancak kitabın başka yerlerinde başlangıç ve son sınırlaması yapılmaksızın vakitlerle ilgili açıklama yapılmıştır. Yüce Allah, vakitlerin sınır ve miktarını Hz. Peygamber'in beyanlarıyla açıklığa kavuşturmuştur.¹⁸⁴

¹⁸³ en-Nisâ' 4/103.

¹⁸⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, çev. Mehmet Keskin (Ankara: İ'tisam Yayınları, 2018), 5/96.

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنِ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

“Güneşin öğleyin batıya doğru kaydığı andan gece karanlığı bastırınca kadar belli vakitlerde namazı dosdoğru kıl; özellikle sabah namazını da kıl, çünkü sabah namazı şahitlidir”¹⁸⁵ ayetinde gündüz ve geceye yayılan namaz vakitleri öne çıkarılmış. Müfessirlerin icmâ ile bu ayet-i kerime farz namazlara işaret etmektedir.¹⁸⁶ “ذُلُوكِ الشَّمْسِ” güneş battı veya batı tarafına meyil etti” kavlından Öğle ve İkinci namazları anlaşılmaktadır. “غَسَقِ اللَّيْلِ” gecenin karanlığı” kavli de Akşam ve Yatsı namazlarına işaret eder. “قُرْآنِ الْفَجْرِ” den maksat “Sabah namazıdır.” Sabah namazı iki uzun süre ile kılındığından diğer vakitlere göre Kur’an-ı Kerim sabah vaktinde daha çok okunur. Bu durumda namazla farz namazları kast etmiştir.¹⁸⁷

Seyyid Kutub da İsrâ Suresi 17/78. ayetini tefsir ederken bu ayetin beş vakit namaza işaret ettiğini belirtir. Ona göre ayette bahsedilen zaman dilimleri, hem gündüzün gelişi ve gecenin çöküşü, hem de gecenin sona erip gündüzün başlaması gibi iki temel döngüyü kapsar. Bu zamanlar sadece fiziksel değişim anları değil, aynı zamanda insan ruhu üzerinde derin etkiler bırakan anlardır.

Kutub’a göre, gecenin karanlığı ile aydınlığın gelişi, insanın kalbini etkileyen, onu düşündürten ve derinleştiren zaman dilimleridir. Bu anlar, evrenin şaşmaz düzeni ve yaratılış yasaları üzerine tefekkür etmek için çok kıymetlidir. Özellikle sabah vakti; şafağın ilk ışıkları, havadaki serinlik, rüzgârın hafif esintisi ve çevreyi saran sessizlik ile insan ruhunu derinden etkileyen bir atmosfer sunar. Bu atmosferde Kur’an okumak ya da namaz kılmak, kişi üzerinde manevi bir derinlik ve huzur bırakır. Ona göre bu vakitler, sadece zaman dilimleri değil, aynı zamanda insanın kalben yenilediği ve Allah'a yöneldiği özel anlardır.¹⁸⁸

Yine Hûd suresinde وَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَرُفْعًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرٌ لِلذَّاكِرِينَ

“Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namazı dosdoğru kıl. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri giderir. Bu buyruklar, ibret ve öğüt almasını bilenlere bir hatırlatmadır.”¹⁸⁹ buyruklarıyla farklı zaman dilimlerinde ibadet etmenin önemi vurgulanmıştır.

¹⁸⁵ el-İsrâ’ 17/78.

¹⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi’l-Kur’an*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005), 10/458.

¹⁸⁷ Umran Kılıçer, *Kur’an’da Namaz ve Çeşitleri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 82.

¹⁸⁸ Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fî Zilâl-il Kur’an*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 7/67-68.

¹⁸⁹ Hûd 11/114.

Bu gibi ayetler ışığında, beş vakit namazın Kur'an'daki dayanakları hem lafzî hem de anlam açısından derin bir şekilde ele alınmış, Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla netlik kazanmıştır.

Taberî, ilgili ayetin tefsirinde Allah Teâlâ'nın müminlere gündüzün iki tarafında kılınmasını emrettiği namazlarla ilgili farklı rivayetler aktarmış, ancak kendi tercihini sabah ve akşam namazları yönünde kullanmıştır. Ayette geçen "geceye yakın bir vakitte kılınacak namaz" ifadesiyle ise, Mücâhid, Abdullah b. Abbas, Hasan Basrî ve İbn Zeyd gibi âlimlerden gelen rivayetleri esas alarak bu namazın yatsı namazı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, "Şüphesiz iyilikler kötülükleri siler" ifadesindeki iyiliklerin, beş vakit namaz olduğunu ifade ederek, bu namazların geçmişte yapılan küçük günahları affettiren ibadetler olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁹⁰

Hamdi Döndüren, söz konusu ayetin tefsirinde, gündüzün iki ucu ifadesinin güneşin doğduğu ve battığı zamanlar olduğunu belirtir. Geceye yakın vakitlerden kastın ise, akşam namazından sonra kılınan yatsı namazı ile sabah namazından önce kılınan teheccüd namazı olduğunu ifade eder. Bu açıklamaya göre ayet; sabah, akşam ve yatsı namazlarını kapsamaktadır. Döndüren'e göre her bir namaz birer iyiliktir, beş vakit namaz ise topluca iyiliklerin bütünü sayılır. Bu namazlara düzenli devam edildiğinde, arada yapılan bazı küçük günahların silineceği kesin bir gerçekliktir. Bu bağlamda beş vakit namaz, kişinin insanî zaafı sonucu işleyebileceği küçük hatalara kefarete olur. Nitekim bir hadis-i şerifte, "*Büyük günahlardan kaçınıldığı sürece, beş vakit namaz, diğer namaza kadar arada işlenen günahlara kefarettir*"¹⁹¹ buyurulmuştur. Ayrıca Kur'an'da, "*Şüphesiz namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar*"¹⁹² ayetiyle de bu durum desteklenmiştir. Bu sebeple namaz kılan bir kimse zamanla günahlardan uzaklaşır, kötü fiillere karşı iç dünyasında bir nefret gelişir ve bu da kişiyi pişmanlığa ve tövbe etmeye yönlendirir.¹⁹³

Hülâsa, Namaz vakitleriyle ilgili olarak müfessirlerin yorumları arasında hem benzerlikler hem de dikkat çeken farklılıklar bulunmaktadır. Taberî, Hûd Suresi 11/114. ayetini tefsir ederken "gündüzün iki ucunu" sabah ve akşam namazı olarak açıklar, geceye yakın vakitte ise yatsı namazının kastedildiğini söyler. Rivayetlere dayalı bu yorumunda, özellikle Mücâhid ve İbn Abbas gibi sahibelerin görüşlerini sahih olarak tercih eder. Kurtubî ise bu ayetin beş vakit namaza işaret ettiğini kabul eder, fakat daha çok fikhî boyuta odaklanır.

¹⁹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar, 1996), 4/528-529.

¹⁹¹ Müslim, Tahâret, 16.

¹⁹² Ankebût, 29/45.

¹⁹³ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 4/1017.

Namazın vakitlerinin belirli oluşu ve bu vakitlerin şer’i sınırlar içinde tanımlanması gerektiğine dikkat çeker.

Cessâs, namazın vakitlerine değinirken özellikle gece namazı üzerinden bir değerlendirme yapar. Ona göre, teheccüd namazı başlangıçta farz kılınmış ancak daha sonra gelen ayetle bu hüküm nesh edilerek nafilaya dönüştürülmüştür. Burada Cessâs hem ayetin içeriğine hem de hadislerle gelen uygulama örneklerine yer verir. Seyyid Kutub ise İsrâ 17/78. ayetini yorumlarken, sabah ve akşam gibi vakitlerin ruhsal etkilerine dikkat çeker. Ona göre bu zaman dilimleri, insanın iç dünyasını derinden etkileyen anlardır ve bu vakitlerde namaz kılmak sadece bir ibadet değil, aynı zamanda insanın ruhunu eğiten bir süreçtir.

Hamdi Döndüren ise diğer müfessirlerden farklı olarak, klasik görüşleri özetler ve Hanefî mezhebinin yaklaşımını merkeze alır. Gündüzün iki ucunu sabah ve akşam namazı; geceye yakın vakitleri ise yatsı ve teheccüd namazı olarak açıklar. Ayrıca namazın önemine vurgu yapar. Bu görüşünü ayet ve hadislerle temellendirir. Taberî ve Kurtubî namaz vakitlerinin belirlenmesinde rivayet ve fikhî yaklaşımlar arasında denge kurarken; Cessâs nasih-mensuh ilişkisine, Seyyid Kutub vakitlerin birey üzerinde psikolojik etkilerine odaklanırken, Döndüren ise bu yorumları sadeleştirerek, Hanefî çizgide açıklamalarda bulunmuştur.

6.1.2. Cuma Namazı

Türkçede “Cuma” dendiğinde hem cuma günü hem de Cuma namazı anlaşılır. Aslı Arapça olan bu kelime, Benî Ukayl kabilesinin fasih diline göre “Cumua”, A’meş ve bazı kıraat imamlarının okuyuşuna göre ise “Cem’a” şeklinde okunur. Türkçede ise bu kelime “Cuma” olarak telaffuz edilir.¹⁹⁴

Çeşitli hadislerden anlaşıldığına göre cuma, haftalık ibadet günü olarak daha önce Yahudi ve Hristiyanlar için tayin ve takdir edilmiş, fakat onlar bu konuda ihtilâfa düşerek Yahudiler cumartesiye, Hristiyanlar pazarı haftalık toplantı ve ibadet günü olarak benimsemişler, Allah da cuma gününü Müslümanlara nasip etmiş, onları bu konuda hakka ulaşmaya muvaffak kılmıştır.¹⁹⁵

Cuma namazı, pek çok insanın toplanması veya bu namaz için insanların bir araya gelmesi sebebiyle bu ismi almıştır. Ayrıca, yüce Allah’ın Âdem Aleyhisselam’ı bugünde yaratmış olması ya da bugünün hayırların toplandığı bir gün olması nedeniyle de bu ad verilmiş

¹⁹⁴ Yunus Vehbi Yavuz, *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı* (Bursa: Emin Yayınları, 2005), 13.

¹⁹⁵ Hayreddin Karaman, “Cuma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Mart 2025).

olabilir. İslam'ın farzları arasında en çok vurgulananlardan biri olan cuma namazı, Müslümanların en büyük toplu ibadetlerinden biridir.¹⁹⁶

Müslümanlar için bir araya gelmenin, birbirleriyle kaynaşmanın ve birlik ruhu içinde Allah'a ibadet etmenin özel bir anlam taşıdığı bir zaman dilimi vardır. Bugünü değerli kılan en önemli unsurlardan biri ise, her Müslümanın cemaatle birlikte kılması gereken cuma namazıdır. Bu ibadet, toplumsal dayanışmanın ve manevi bağların güçlenmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda Allah'a teslimiyetin en güzel ifadesidir.¹⁹⁷ İslam dininde cuma, haftanın en hayırlı ve bereketli günüdür.¹⁹⁸

Müfessirler, Cuma namazına dair hükümleri, Cuma suresinde geçen;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”¹⁹⁹ ayetine dayandırırılar.

Cuma Suresi 62/9. ayetinin tefsirinde, Cuma namazıyla ilgili olarak Cuma'nın vakti, Cuma ezanları, cuma günü yapılan alışveriş ve Cuma namazına gitmenin mahiyeti ve hükmü gibi temel konular öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Cuma namazıyla ilgili hüküm bildiren ilgili ayet, Hamdi Döndüren'in *Ahkâmu'l-Kur'an* tefsirindeki görüşleriyle ele alınacak ve bu konuda önemli kabul edilen klasik müfessirlerden Kurtubî, Taberî, Cessâs ile çağdaş müfessirlerden Seyyid Kutup ve Sâbûnî'nin yorumlarıyla karşılaştırılacaktır. Bu kıyaslama sürecinde, görüşlerin örtüşen ve ayrışan yönleri belirlenerek, hüküm açısından ortaya çıkan yorumlar analiz edilecektir.

Öncelikle, bu ayette Cuma namazının “farz oluşu” yönündeki kesin hükmün, inceleyeceğimiz müfessirlerin ortak görüşü olduğunu belirtmek gerekir. Klasik tefsircilerden İmam-ı Kurtubî (ö. 671/1273), bu ayeti tefsir ederken Cuma namazının muhataplarının müminler olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰ Böylece bu konudaki hükmün gayet açık olduğunu ortaya

¹⁹⁶ Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, *el-İhkam fihru Usuli'l-Ahkam*, (Riyad: Darü'l-Hedyi'n-Nebevi, 2016), 1/432-433.

¹⁹⁷ Oral, *Müminin Miracı Namaz*, 51.

¹⁹⁸ Müslim, Cum'a, 18.

¹⁹⁹ el-Cumu 'a 62/9.

²⁰⁰ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 17/333.

koymuştur. Yine ilgili âyette geçen “nidâ” ifadesi de muhkemdir ve bununla ezanın kastedildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Çağdaş müfessirlerden Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin (ö 1348-1442) Ahkâmu'l-Kur'ân adlı eserinde Cuma Suresi 62/9. ayetinin tefsirinde, ayetlerin lafzi tahlili ve icmali manaları üzerinde durur. Ayette geçen “Çağrı” dan kasıt, yüksek sesle çağırmak anlamına gelen “Nida” kelimesinin manası olan “Ezan” olduğu kanaatindedir.²⁰¹ Sâbûnî, bu ayetin Müslümanlara cuma günü namaz için çağrı yapıldığında, yani ezan okunduğunda, derhal Allah'ın zikrine koşmaları ve alışverişi bırakmaları gerektiğini emrettiğini belirtir. Bu emir, Cuma namazının farz oluşunu ve Müslümanların bu vakitte dünyevi meşguliyetlerden uzaklaşarak ibadete yönelmelerinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, Cuma namazının Müslümanların toplumsal birlikteliğini pekiştiren bir ibadet olduğunu ve bu nedenle farz kılındığını ifade eder. Sâbûnî, ayette geçen “alışverişi bırakın” ifadesinin, Cuma ezanı okunduğunda ticaretin ve diğer dünyevi işlerin durdurulması gerektiğini belirttiğini, bunun da Müslümanların ibadete odaklanmalarını sağlamak amacı taşıdığını açıklar. Bu bağlamda, Cuma namazının önemi ve Müslümanların bu ibadete gereken hassasiyeti göstermeleri gerektiği üzerinde durur.²⁰²

Ahkam Tefsiri alanında Hanefî mezhebinin önemli fakihlerinden Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'an tefsirinde Cuma Suresi 62/9. ayette, Cessâs, bu ayetin tefsirinde, fakihlerin cuma günü vaktin girmesiyle birlikte eda edilmesi gereken farz namaz konusunda farklı görüşler olduğuna da değinir. Bazı fakihlere göre, vaktin farzı Cuma namazıdır ve öğle namazı onun yerine kılınabilecek bir bedeldir. Diğer bazı fakihler ise vaktin asıl farzının öğle namazı olduğunu, Cuma namazının ise onun yerine geçen bir bedel olduğunu savunmuşlardır. Buna göre, bedel hükmündeki Cuma namazının geçerli olması için, asıl farz olan öğle namazının vaktinde kılınması gerekmektedir. Öğle namazının vakti ise zevalden sonra başladığına göre, Cuma ezanının da diğer günlerde olduğu gibi zevalden sonra okunması gerektiği sonucuna varır.

Cessâs ayette geçen “Allah'ın zikrine koşun” ifadesini ise, Cuma namazına ayakla koşmak değil, kalp ve niyetle koşmak veya koşarak değil namaza normal bir yürüyüşle gitmenin kast edilmiş olabileceğini söyleyen farklı kişilerin görüşlerini aktardıktan sonra “*niyet ve amelin ihlasla yapılması*” manasını vermenin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Yine Cessâs'a göre,

²⁰¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ahkâm Tefsiri*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984), 2/504.

²⁰² es-Sâbûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/460-465.

ayette geçen “çağrı” kelimesi de ezanı ifade etmektedir. Bununla birlikte, ayette alışverişin bırakılması gerektiğine dair açık bir emir bulunması, fakihler arasında tartışma konusu olmuştur. Cessâs, çoğunluk fakihlerin görüşüne yer vererek, Cuma ezanı okunduğunda alışveriş yapmanın haram olduğunu ifade ederken, Hanefî mezhebinin ise alışverişin geçerliliğini koruduğunu ancak tahrîmen mekruh olduğunu savunduğunu aktarmaktadır. Alışverişin yasaklanmasının ardında yatan temel gerekçe, Müslümanların dünyevi işlerden uzaklaşp ibadete yönelmeleri gerektiğidir. Cessâs bu ayeti, Cuma namazının vaktinde kılınmasının zorunluluğu, dünyevi işlerin bu vakitte terk edilmesi gerekliliği ve toplumsal ibadet bilincinin önemine vurgu yapan bir hüküm olarak değerlendirmiştir.²⁰³

Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an* tefsirinde Cuma Suresi 62/9. ayetini detaylı bir şekilde ele alarak bu ayetin Cuma namazının farziyeti, ticaretin yasaklanması ve ibadetin toplumsal boyutu açısından taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Ona göre, ayette geçen “Allah’ın zikrine koşun” ifadesi, Müslümanlar için Cuma namazına katılımın emir niteliğinde olmasıdır. Bu emir, buluğa ermiş, akıllı, sağlıklı ve yolcu olmayan erkek Müslümanlar için bağlayıcıdır. Kurtubî, ayrıca “alışverişini bırakın” emri üzerinde de durarak, Cuma ezanı okunduğunda ticaret yapmanın hükmünü açıklamaktadır. Çoğunluk fakihlerin görüşüne göre, Cuma namazı vaktinde alışveriş yapmanın haram olmasıdır. Çünkü aksi durumda, yani haram olmadığı düşüncesi insanları namaza gitmekten alıkoyabilir. Kurtubî tefsirinde ameli mezheplerinin görüşlerine de yer verir. Hanefî mezhebine göre bu tür bir alışveriş tahrîmen mekruh olup, akdi geçerli olsa da dinen sakıncalı kabul edilir. Şafîî ve Malikî mezheplerine göre ise bu yasak sadece alışverişle sınırlı kalmayıp, Cuma namazına engel olabilecek her türlü dünya meşgalesini de kapsar.²⁰⁴ Kurtubî, Cuma namazının sadece bireysel bir ibadet olmadığını, aynı zamanda Müslümanların toplumsal birlikteliğini ve dayanışmasını sağlayan önemli bir ibadet olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, ayet yalnızca bireysel bir yükümlülük getirmekle kalmayıp, Müslüman toplumunun ortak bilinçle hareket etmesini de teşvik eden bir emir olarak değerlendirilmelidir.

Taberî’ye (ö. 310/923) göre Cuma 62/9. ayette geçen “Namaza çağrılma” ifadesi, imam minbere çıktıktan sonra okunan ikinci ezan olduğu kastedilmektedir. O’na göre ayeti kerimede geçen “Koşun” ifadesinden maksat, fiili koşmak değil de Cuma namazının edası için ihtimam gösterilmesi anlamındadır. Büyük İslam merkezlerindeki fakihler ise Cuma namazına sükûnet ve vakarla gidilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Mezkûr ayette geçen “Allah’ın zikri”

²⁰³ el-Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 8/502-503.

²⁰⁴ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 17/334-345.

ifadesiyle, cuma günü namaz öncesi okunan “Hutbe” olduğunu, Mücahit ve Cabir’den gelen rivayetlerle destekler. Yine ayette geçen “Alışverişi bırakın” ifadesinden de cuma günü caminin içinde okunan ezandan sonra artık alışverişin haram olduğu hükmünü Abdullah b. Abbas’a dayandırır.²⁰⁵

Son dönem çağdaş alimlerinden Seyyid Kutub, *Fi Zilali’l-Kur’an* adlı tefsirinde, Cuma Suresi’nin 62/9. ayetini yorumlarken, Cuma namazının İslam toplumundaki sosyal ve ruhani önemine vurgu yapar. Bu namaz, Müslümanları bir araya getiren, onların birlik ve beraberliğini pekiştiren, aynı zamanda manevi bir bilinç kazandıran bir ibadettir. Cuma namazı, Müslümanların toplumsal dayanışmasını ve Allah’ı hatırlamalarını sağlayan önemli bir buluşma vesilesidir. Bu namazın sahih olabilmesi için cemaatle kılınması gerekir. Haftalık olarak yerine getirilmesi emredilen bu ibadet, bireysel bir ibadet olmanın ötesinde, İslam’ın sosyal yönünü de ortaya koyar. Müminler, bu namaz sayesinde hem dünya hem de ahiret hayatına hazırlık yaparak, İslam’ın düzenli ve sistemli ibadet anlayışına uygun hareket ederler.²⁰⁶

Seyyid Kutub’un yorumunda da görüldüğü gibi, Cuma namazı sadece bir ibadet değil, aynı zamanda Müslümanların birlik içinde hareket etmesini sağlayan bir düzenin parçasıdır. İslam, bireysel ibadetlerle olduğu kadar, toplumsal ibadetlerle de müminleri bir çatı altında toplar ve onları hem dini hem de sosyal açıdan bilinçlendirir. Dolayısıyla o da bu ayeti, Müslümanların ezanı duyduklarında alışverişi ve diğer tüm işlerini bırakıp Cuma namazlarına hassasiyetle iştirak etmelerini emrettiğini savunur.

Hamdi Döndüren mezkûr ayetin tefsirinde Cuma namazına katılmanın farz olduğunu belirtirken, ticaretin yasaklanması konusunu mezheplerin farklı görüşleriyle açıklar. Hanefiler, ticaretin haram olmadığını, ancak tahrîmen mekruh olduğunu söylerken, diğer mezhepler, özellikle Şafii fukahası, Cuma namazı vaktinde ticaretin haram olduğunu ifade ederler. Döndüren, Hanefî mezhebi ve diğer mezheplerin bu konudaki farklılıklarını açıklayarak, Cuma namazına katılmanın önemini ve alışverişin yasaklanmasının ibadete odaklanmayı sağlamak için getirilen bir kural olduğunu vurgular. Hanefî mezhebine göre, bir mazereti bulunmayan ve cuma namazı kılmakla sorumlu olan bir kişi, ezan okunduğunda namaza gitmelidir. Eğer gitmeyip ticaret veya başka bir işle meşgul olursa, bu davranış “tahrîmen mekruh” kabul edilir. Ancak, çoğu fakih bu durumu “haram” olarak değerlendirmektedir.²⁰⁷ Genel itibarıyla

²⁰⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 8/292-294.

²⁰⁶ Kutub, *Fi Zilâl-il Kur’an*, 9/661.

²⁰⁷ Döndüren, *Ahkamu’l-Kur’an*, 9/634.

müfessirlerin görüşlerine bakıldığında ilgili ayette geçen “Ey iman edenler” hitabı belli şartları taşıyan her Müslümanlar erkek için Cuma namazının farz olduğu yönündedir. Cuma günü ezan okunduğu zaman, alışveriş gibi işlerin bırakılarak Cuma namazına gidilmesini emretmektedir.

Döndüren, Cuma namazına katılan cemaat sayısı hususunda, Şafiilerin kırk kişiyi şart koştuğunu, Ebû Hanife’nin ise en az üç kişiyle kılınabileceğini belirttiğini ifade eder. Ancak klasik dönem müctehitleri arasında bu konuda ittifak bulunmamaktadır. Örneğin, İmam Mâlik’e göre, bir bölgede Cuma namazının geçerli olması için halkın tamamının veya büyük çoğunluğunun katılımı gereklidir. Yine hutbenin gerekliliği konusunda da Döndüren, Hanefî görüşünü aktararak hutbenin farz olduğunu belirtir. Ancak, bazı Şafîî âlimleri hutbenin, Cuma namazının tam bir rüknü olduğu konusunda daha sıkı bir yaklaşım sergilerler.²⁰⁸

Döndüren, Cuma Suresi’nin 62/9. ayetini tefsir ederken diğer müfessirlerle hem benzer hem de farklı bazı noktalar ortaya koyar. Hanefî mezhebine mensup olan Döndüren, bu mezhebin görüşlerine uygun şekilde Cuma namazının farz olduğunu vurgular ve ayetin temel amacının insanları ibadete yönlendirmek olduğunu ifade eder. Ayrıca ticaret konusundaki mezhep farklarını da ele alır. Döndüren Hanefîlere göre Cuma vaktinde alışverişin mekruhtur, diğer mezhepler göre ise haram olduğunu belirtir. Yine Döndüren, Cuma namazının kadınlara, kölelere, seferilere ve aciz kimselere değil de hür, ergen ve mukim erkeklere farz olduğu hususunda fakihler arasında görüş ayrılığı olmadığını vurgular. Bu hususta Peygamber’in “Dört kimseye Cuma namazı farz değildir: Kadın, köle, seferi ve hasta”.²⁰⁹ şeklindeki rivayetine yer verir. Bununla birlikte Âmâya kişinin durumu ile ilgili, Ebu Hanife’nin onu kötürüm kimse gibi kabul edip Cuma namazı kılmakla yükümlü olmadığını söyler. Çünkü başkasının yardımı olmadan o kendi başına Cuma namazına gidemez.²¹⁰

Döndüren ilgili ayetin tefsirinde, Hanefî mezhebinin genel anlayışını yansıtırken, diğer klasik tefsircilerin vurguladığı bireysel ve sosyal boyutlara değinir. Bunun yanında cuma günü namaz için çağrı yapıldığında müminlerin, alışverişini bırakıp Allah’ı anmaları ve cuma namazını kılmaları gerektiği, namaz bittikten sonra ise Allah’ın belirlediği rızkı kazanmak için çalışmaya devam etmeli ve başarıya ulaşmak için Allah’ı sıkça anmaları gerektiğine dikkat çeker.²¹¹ Döndüren, “*Ezanla topluma hem namaz vakitleri bildirilmiş hem de namazın kurtuluşa sebep*

²⁰⁸ Döndüren, *Ahkamu’l-Kur’an*, 9/636.

²⁰⁹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asar*, (Kayıhan Yayınları, çev. İsmail Karagözoğlu, 2021), 1/526.

²¹⁰ Döndüren, *Ahkamu’l-Kur’an*, 9/636.

²¹¹ Döndüren, *Ahkamu’l-Kur’an*, 9/633.

olacağı duyurulmuş ve İslâm dininin en yüce esasları cihana ilân edilmiş olur.”²¹² ifadesiyle de bu yaklaşımını ortaya koymuştur.

Kurtubî, daha çok fikhî açıdan yorum yapar. Cuma namazına katılmamanın haram olduğu görüşüne ağırlık verir ve ticaretin sadece mekruh olduğunu belirtir. Ancak, toplumsal dayanışma ve birlikteliğin önemine, Döndüren kadar fazla vurgu yapmaz. Sâbûnî, Cuma namazının bir ibadet sorumluluğu olduğunu söylese de ticaretin haram olup olmadığı konusunda Döndüren gibi detaylı bir tartışma yapmaz. Sabûnî'nin açıklamaları, daha çok namazın önemine odaklanır. Yine Kurtubî, hutbenin içeriğinin sosyal ve siyasi meseleleri de kapsamı gerektiğini savunurken, Döndüren'in bu bağlamda herhangi bir yorum yapmadığı görülmektedir.

Hülasa olarak, Cuma Suresi 62/9. ayetini tefsir eden müfessirler arasında bazı ortak noktalar olmakla birlikte, ele alış tarzları ve vurguladıkları yönler açısından belirgin farklılıklar da görülmektedir. Taberî, ayeti sahabe rivayetlerine ve dilsel tahlillere dayandırarak ele alır. O, Cuma namazının farz olduğunu açıkça belirtir ve bu emrin, Cuma ezanı ile birlikte Müslümanların alışverişi bırakıp namaza yönelmesini ifade ettiğini söyler. Ancak onun yaklaşımı daha çok naklî temellere ve rivayet merkezli açıklamalara dayanır.

Cessâs ise ayeti usûlî ve fikhî çerçevede değerlendirir. Ayetteki emrin bağlayıcılığı üzerinde durur ve alışverişin bu vakitte haram olduğunu savunur. Cessâs'a göre bu ayet, sadece ibadete değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına da yöneliktir. Fıkıhçı kimliği ağır basan Cessâs, mezhep içi yorum farklılıklarını da ayet bağlamında detaylı biçimde işler.

Kurtubî hem fikhî hem ahlaki boyutları dikkate alarak ayeti yorumlar. Cuma namazına katılmamanın haram olduğunu savunur; ticaretin ise mekruh olduğunu belirtir. Ayrıca, Cuma hutbesinin sadece dini içerikli değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal meseleleri de kapsamı gerektiğini ileri sürerek ayete çok boyutlu bir anlam yükler.

Seyyid Kutub, ayeti daha çok sosyolojik ve ahlaki bir bağlamda yorumlar. Kutub, “Fî Zılâli'l-Kur'ân” adlı eserinde ayetin mesajını bireysel bilinçlenme, toplumsal sorumluluk ve kulluk şuuru çerçevesinde ele alır. Cuma namazının sadece bir ibadet değil, toplumu birleştirici ve harekete geçirici bir yönü olduğuna dikkat çeker. Ancak onun yorumları klasik fikhî detaylardan çok, ideolojik ve sosyal mesajlar ağırlıklıdır.

²¹² Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 9/638.

Sâbûnî, ayetin ibadet yönü üzerinde yoğunlaşır. Cuma namazını Allah'a kulluğun önemli bir göstergesi olarak ele alır. Ticaretin hükmü veya mezhepler arası fikhî tartışmalara girmeden, ayetin manevî yönünü öne çıkarır. Onun yaklaşımı, daha çok halka yönelik sade ve öğretici bir dil taşır.

Hamdi Döndüren, Cuma Suresi'nin 62/9. ayetini Hanefî mezhebi çerçevesinde değerlendirir ve klasik müfessirlerin görüşlerinden yararlanarak modern okuyucuya yönelik açıklamalar yapar. Cuma namazının farz olduğunu açıkça belirtir; ayrıca ticaretin hükmü konusunda mezhepler arasındaki farklılıkları karşılaştırmalı şekilde ele alır. Daha çok Hanefî fikhını esas alarak, Cuma namazının farz olması ve gerekliliği için gereken şartları açıklar. Ayrıca ezan, kamet ve Cuma namazı başlıkları altında söz konusu ibadet hakkında temel fikhî bilgiler verir ve sosyal yönlerini vurgular.

6.1.3. Bayram Namazı

Bayram kelimesinin Arapça'sı, sözlüklerde “âdet halini alan sevinç ve keder; bir araya toplanma günü” anlamlarıyla karşılanan îd'dir. Kelimenin aslı Farsça bezrem/bezrâm olup “sevinç ve eğlence günü” demektir.²¹³

Bayramlar sevinç, neşe, ziyaretleşme, yeme ve içme günleridir. Müslümanlar, biri Ramazan Bayramı diğeri ise Kurban Bayramı olmak üzere yılda iki bayram kutlar. Cuma namazı kılmakla yükümlü olan kişiler, bayram namazlarını da eda etmekle sorumludur. Kadınların ve çocukların bayram namazı için camiye gelmeleri zorunlu tutulmamakla birlikte, Hz. Peygamber, onların da bu mutlu günü paylaşmalarını istemiş ve erkekleri, bu konuda zorluk çıkarmamaları hususunda uyarmıştır. Bayram namazının vakti ise güneşin doğuşundaki kerahet vaktinin, yani namaz kılınmasının yasak olduğu yaklaşık 50 dakikalık sürenin bitiminden sonra başlamaktadır.²¹⁴

Yüce Allah, Kerim kitabında فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ “O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!”²¹⁵ buyurmuştur. Bu ayet, birçok müfessir tarafından bayram namazı ve kurban ibadetine dair ahkâmın dayanağı olarak yorumlanmıştır. Ayette geçen (فَصَلِّ) “namaz kıl” ifadesi yaygın görüşe göre bayram namazına işaret etmektedir. Ahkâm tefsirlerinde, ayetin ibadetler bağlamında ele alınması, bayram namazının farz mı yoksa sünnet mi olduğu konusundaki

²¹³ Sargon Erdem, “Bayram”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Nisan 2025).

²¹⁴ Oral, *Müminin Miracı Namaz*, s. 54-55.

²¹⁵ el-Kevşer 108/2.

tartışmalara da ışık tutmaktadır. Müfessirlerin büyük çoğunluğu, Bayram namazının meşruiyetinin Kitap, Sünnet ve icma ile sabit olduğu görüşündedir. Kitap'taki delili, Yüce Allah'ın Kevser Suresi 108/2. ayeti olup müfessirlerin çoğu burada geçen “namaz kıl” ifadesinin namazın bayram namazı olduğunu belirtmiştir. Sünnet açısından delili ise, Resulullah (sav)'in iki bayram namazını kıldığının tevatür yoluyla sabit olmasıdır. Nitekim Enes (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Hz. Peygamber Medine'ye gelince, toplumun yılda iki eğlence günü vardı. Bunu haber alan Allah elçisi şöyle buyurdu: Allah o iki günün yerine, size bunlardan daha hayırlısını vermiştir. Biri Kurban Bayramı, diğeri Ramazan Bayramıdır.”²¹⁶ Yine İbn Abbas, “Ben Resulullah (sav), Ebu Bekir, Ömer ve Osman ile birlikte bayram namazlarında bulundum. Hepsi de hutbeden önce namaz kılıyorlardı.”²¹⁷ diyerek bu uygulamanın sahabe döneminde de devam ettiğini bildirmiştir.

Hamdi Döndüren zikredilen ayetin tefsirinde, özellikle kurban ve bayram namazıyla ilgili “Namaz kıl” (فصل) ifadesinde bayram namazına işaret olduğunu, Bayram namazının hükmünün ise mezhepler arasında farklılık gösterdiğine değinir. Bu farklılık, Hanefi mezhebinde vacip kabul edilirken, Şafii ve Maliki mezheplerinde sünnet-i müekked ve Hanbelî mezhebinde de kuvvetli olan görüşe göre bayram namazı farz-ı kifaye şeklindedir. Döndüren, özellikle Hanefi mezhebinin delillerini detaylandırarak bu ayetin, bayram namazının vacip oluşuna dair güçlü bir delil sunduğunu ifade eder.²¹⁸

Klasik ahkâm tefsirlerinde, ayetteki hükmün tam olarak neye işaret ettiği ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin, Ebu Bekir el-Cessâs, “Ahkâmü'l-Kur'an” adlı eserinde, Kevser suresinin 108/2. ayetini tefsir ederken birden çok rivayetlerden hareketle “Namaz kıl” (فصل) ifadesinin “bayram namazı”, “farz namazları kıl”, “sabah namazı kıl” ya da “namaz esnasında göğsünün hizasında sağ elini, sol elinin üzerine koy” gibi farklı görüşleri aktarır. Ancak kendi görüşü, mezkûr ayette geçen “Namaz kıl” (فصل) ifadesinden kastın Kurban Bayramı namazının vacip olması, (وَأَنْحَرُوا) kelimesinden de kastın kurban kesmenin vacip olması şeklinde mana vermenin daha evla olacağı ve dolayısıyla “kurban kesme” ye delalet ettiği kanaatindedir.²¹⁹

²¹⁶ Ebu Davud, Süleyman b Eş'as es-Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1991), “Salat” 239.

²¹⁷ Buhârî, İdeyn, 2; Muslim, Salâtü'l-İdeyn,3.

²¹⁸ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 10/707.

²¹⁹ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 8/618.

İmam Taberî ise tefsirinde Kevser suresi 108/2. ayeti tefsir ederken “Namaz kıl” ifadesinden maksat, “Sadece Allah için namaz kıl” ve “Venhar” ifadesinden maksat da “Sadece Allah için kurban kesmek” olduğu şeklinde görüş beyan etmiştir.²²⁰

İmam Kurtubî de mezkûr ayeti tefsirinde, ed-Dahhâk, İbn Abbas’tan gelen rivayette Katade, Ata ve İkrime ye dayandırarak “O halde ... namaz kıl.” Kurban bayram günü bayram namaz kıl, “Kurban kes” de kurbanını kes demek olduğunu aktarır.²²¹

Muasır müfessirlerden Seyyid Kutup tefsirinde Kevser 108/2. ayetinde geçen ifadeleri açıklarken olaya sosyolojik bakış açısıyla tahlillerde bulunarak izah etmeye çalışmaktadır. Hz. Peygamber’in (sav) şükür nimetine karşılık olarak ibadete yönlendirildiğini, yani Allah’a tam anlamıyla teslim olup, içten bir bağlılıkla O’na yönelmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Namaz ve kurban ibadeti, bu teslimiyetin ve samimiyetin en güçlü göstergelerinden biri olarak ele alınmaktadır. Ayet-i kerimede geçen “*Öyleyse Rabbin için namaz kıl ve kurban kes*” ifadesi, ibadetin yalnızca Allah’a yönelik olması gerektiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.²²²

Bayram namazının hükmü konusunda mezheplerin farklı tutumları, ibadetlerin bağlayıcılığına ilişkin fıkhi görüş ayrılıklarını ortaya koyar. Hanefî mezhebi, namazın vacip olmasını emir kipiyle sabitlenen bir zorunluluk olarak görürken, Şafii ve Maliki mezhepleri bunun Hz. Peygamber tarafından sürekli uygulanması nedeniyle kuvvetli sünnet olarak kabul edilmesini yeterli bulur. Hanbelî mezhebi ise namazı, Müslüman toplumun bir araya gelmesini sağlayan bir zorunluluk olarak görerek farz-ı kifaye olarak değerlendirir.²²³

Kevser Suresi 108/2. ayetinde geçen “Namaz kıl” (فَصَلِّ) ifadesinin bayram namazına işaret ettiği konusu, müfessirler arasında önemli bir tartışma konusudur. İlgili ayetin, bayram namazı ve kurban ibadetine dair ahkâmın dayanağı olarak yorumlanması yaygın bir yaklaşımdır. Özellikle klasik müfessirlerden bazıları, ayette geçen “namaz kıl” ifadesinin bayram namazını işaret ettiğini savunurken, diğerleri ise daha geniş anlamlarla değerlendirmiştir.

Hamdi Döndüren, bayram namazının hükmüne dair yapılan mezhebi tartışmaları aktarırken, özellikle Hanefî mezhebinin delillerine dikkat çekmiştir. Döndüren, bayram namazını Hanefî mezhebi çerçevesinde vacip olarak kabul ederken, diğer mezheplerin

²²⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 9/246.

²²¹ el-Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/404.

²²² Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’an*, 10/585.

²²³ Komisyon, *İlmihal*, 1/306.

görüşlerine de yer vermiştir. Ancak, klasik müfessirlerle kıyaslandığında, Döndüren'in tefsirinin konuya dair mevcut görüşleri derleyici bir yaklaşım sergilediği ve cumanın namazının sosyal yönü nü vurguladığı söylenebilir.²²⁴

Klasik müfessirlerden Cessâs ve Kurtubî, “Namaz kıl” ifadesinin bayram namazına işaret ettiğini ve bu namazın farz olmadığını, ancak vacip veya sünnet olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Taberî ise bu ifadenin sadece Allah'a yönelik namazı ifade ettiğini, genel bir yönlendirme olarak yorumlamıştır. Seyyid Kutub ise ayetin içeriğini sosyolojik bir bakış açısıyla ele alarak, namaz ve kurban ibadetlerinin sadece Allah'a yönelik olması gerektiğini vurgulamıştır.

Hülâsa olarak, görüşlerini incelediğimiz müfessirlerin çoğunluğu, “Namaz kıl” ifadesinin bayram namazına işaret ettiğini ve bu ibadetin Kur'an ve sünnetle sabit olduğuna kanaat getirmiştir. Bayram namazı hüküm itibariyle mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunsa da bu ibadet İslam toplumunda güçlü bir şekilde uygulanmış ve kabul edilmiştir. Döndüren'in yaklaşımı, klasik müfessirlerin çoğunun görüşlerine paralel olsa da genel olarak dini ibadetlerin toplumsal boyutlarına daha fazla vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan, bayram namazının hükmü, Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabit olup, Müslümanların şükür, teslimiyet ve birliktelik bilincini pekiştiren bir ibadet olarak kabul edilmiştir.

6.1.4. Cenaze Namazı

Cenaze ve cinâze kelimeleri Arapça'da hem “ölü” hem de “tabut” anlamına gelir. İslam geleneğinde, ölmek üzere olan kişiye “muhtazar” denir. Vefat eden kişinin defin sürecinde yapılması gereken hazırlıklar “teçhiz” olarak adlandırılır. Bu süreç, ölünün yıkanması (gasil), yıkandıktan sonra kefenlenmesi (tekfîn), tabuta konularak namazının kılınacağı yere ve ardından kabrine taşınması (teşyî), son olarak da kabre konulması (defîn) aşamalarından oluşur.²²⁵

Ölüm, maddî dünyanın sınırlı yapısından ebedî hayata geçişi sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Kur'an'da, Allah yolunda öldürülenlerin aslında ölü değil, diri oldukları bildirilmiştir.²²⁶ Bunun yanı sıra, Allah'a ve resulüne itaat eden, yani mümin olan kimselerin yok olup gitmeyeceği; peygamberler, sadık kullar, şehitler ve salihlerle birlikte ebedî mutluluğa

²²⁴ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 10/70.

²²⁵ Kürşat Demirci, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2025).

²²⁶ el-Bakara 2/154; Âl-i 'İmrân 3/169.

ulaşacakları haber verilmiştir.²²⁷ Bu ayetlere göre, Allah ile bağını koparmayan bir insan için ölüm, sonsuz saadete dolu yeni bir hayatın başlangıcıdır.

Bu yüzden ölen bir kişi hem maddî hem de manevî bir temizlikle uğurlanır: yıkanır, beyaz kefene sarılır, ardından namazı kılınır. Bu hazırlıklar, onun ebedî hayata temiz bir şekilde geçişini simgeler. İslam'a göre insan, sadece yaşarken değil öldükten sonra da saygı ve sevgiye layıktır. Bu nedenle cenazeye karşı saygısızlığa sebep olacak her türlü davranıştan uzak durmak gerekir.²²⁸

Kur'an'da Cenaze Namazına doğrudan açık bir şekilde işaret eden bir ayet bulunmamaktadır. Ancak müfessirlerin bir kısmı bazı ayetleri, cenaze namazının kılınması veya kılınmamasıyla ilgili dolaylı delil olarak değerlendirilmiştir. Nitekim, Tevbe suresinde geçen, *“Onlardan (münafıklar) ölen hiç kimsenin cenâze namazını kılma ve hakkında dua etmek maksadıyla kabrinin başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resul'ünü inkâr etmişler ve fasık olarak öldüler.”*²²⁹ ayeti, münafıkların cenaze namazının kılınmaması gerektiğine dair bir emir içerdiğinden, dolaylı olarak Müslümanların cenaze namazının kılınmasının meşruiyetine işaret ettiği düşünülmüştür.

Bu ayette, Resulullah'a münafıkların cenaze namazını kılınmaması ve mezarlarının başında durmaması emredilmektedir. Dolayısıyla, müminlerin cenaze namazının kılınmasının İslami bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Müslümanların birbirlerine dua etmesiyle ilgili ayetler de cenaze namazında yapılan duaların önemine dolaylı bir işaret olarak yorumlanmıştır.

Müfessirlerden Cessâs, ilgili ayeti tefsir ederken, bu ayetin birden fazla anlama delalet ettiğini belirtir ve buradan çıkarılabilecek bazı hükümlere dikkat çeker. Ona göre ayet, özellikle cenaze ile ilgili bazı fikhî sonuçlara işaret etmektedir.

Cessâs'ın yorumuna göre, bu ayetten çıkarılabilecek başlıca hükümler şunlardır: Birincisi, Müslüman ölümler için cenaze namazının kılınabileceğidir. Bu, Müslümanların vefat eden din kardeşlerine karşı son görevlerini yerine getirmeleri gerektiğini gösterir. İkinci olarak,

²²⁷ en-Nisâ' 4/69.

²²⁸ Mehmet Şener, “İslam'da Cenaze”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2025).

²²⁹ et-Tevbe 9/84

kâfir olarak ölen kimselerin cenaze namazlarının kılınmaması gerektiği hükmü ortaya çıkmaktadır.²³⁰

İmam Kurtubî, ilgili ayetin tefsirinde, müminlerin cenaze namazının kılınmasının vacip olup olmadığı konusunda bu nassın (ayetin) dolaylı bir delil teşkil edip etmeyeceği hakkında iki farklı görüş olduğunu bildirir. Bu görüşlerden birine göre, ayette açıkça kâfirlerin cenaze namazının kılınmaması emredilmektedir. Bu açık yasak, dolaylı olarak Müminlerin cenaze namazının kılınmasının gerekli olduğuna işaret eder. Bu görüşe göre, ayetten müminlerin cenaze namazının kılınmasına dair hüküm çıkartılabilir. Çünkü, yüce Allah kâfirlerin namazlarının kılınmayış illetini küfürleri olarak göstermiştir. Zira yüce Allah: “Çünkü onlar Allah ve Resulünü inkâr ettiler” diye buyurmaktadır. Küfür söz konusu olmadığı takdirde, yani aksine bir durum (iman) söz konusu ise müminlerin cenaze namazlarının kılınması icab eder. Diğer görüş ise, müminlerin cenaze namazının kılınması gerektiğine dair delil, bu ayetin dışındaki başka bir nass’tan elde edilebilir. Bu deliller ise, bu konuda rivayet edilen hadisler ve ümmetin icmâ’sıdır.²³¹

Hamdi Döndüren, *Ahkâm-ı Kur’an* tefsirinde Tevbe Suresi 9/84. ayetinin, münafıkların önde gelenlerinden Abdullah bin Übeyy’in vefatından sonra onun cenaze namazı ile ilgili olarak nazil olduğunu belirtir. Ayetin tefsirinde “Cenaze Namazı” başlığı altında bu olaya dair rivayetleri aktarır. Ancak, cenaze namazının hükmünün doğrudan bu ayetten çıkıp çıkmadığı yönündeki tartışmalara girmeksizin, doğrudan cenaze namazının fikhî hükmü ve kılınışı üzerinde durur. Bu bağlamda, dört mezhebin amelî yaklaşımını ve fikhî bilgilerini aktarır. Döndüren tefsirinde cenaze namazına işaret eden, “*Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını sakın kılma ve mezarı başında durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Resul’ünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler*”²³² ayeti hüküm itibarıyla ayette münafıklar için cenaze namazı kılınmasının yasaklanması, dolaylı olarak Müslümanlar için cenaze namazının farz olduğunu işaret eder. Döndüren’in bu konudaki görüşü, müfessirlerden Cessâs ve Kurtubî’nin görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Yani bu yasağın yalnızca inançsızlar ve münafıklar için geçerli olduğunu, müminlerin cenaze namazının kılınmasının bir sorumluluk olduğunu belirtir.²³³

²³⁰ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’an*, 7/61.

²³¹ el-Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi'l-Kur’ân*, 8/346.

²³² et-Tevbe 9/84.

²³³ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur’an*, 4/592.

Hülasa olarak, Kur'an'da cenaze namazına doğrudan işaret eden bir ayet bulunmamaktadır. Ancak bazı ayetler, dolaylı olarak cenaze namazının varlığına ve önemine delil olarak gösterilmiştir. Özellikle Tevbe 9/84. ayetinde, münafıklar için cenaze namazı kılınmaması emri verilmiş, bu da cenaze namazının müminler için meşru olduğunu dolaylı olarak ortaya koymuştur. Cenaze namazı, Resulullah'ın sünnetiyle sabit olmuş ve sahabe döneminden itibaren icmâ ile kabul edilen bir ibadettir.

Müfessirler, cenaze namazının farz-ı ayn olmadığını ancak farz-ı kifaye olarak kabul edildiğini belirtmişlerdir. Bu, toplumsal bir yükümlülük olarak her Müslümanın yerine getirmesi gereken bir ibadet olarak öne çıkmaktadır. Ayetlerin dolaylı işaretleri ve sünnetin uygulanışı, cenaze namazının meşruiyetini ve önemini pekiştirmiştir. Böylece cenaze namazı hem Kur'an'ın dolaylı işaretleri hem de sünnetle sabit olmuş, icmâ ile farz-ı kifaye olarak kabul edilmiştir.

6.1.5. Teheccüd (Gece) Namazı

İslam'da gecenin belirli bir bölümünde ibadet amacıyla uyanıp namaz kılmak büyük fazilet taşır. Bu ibadet, "teheccüd" olarak adlandırılır. Sözlükte "uyumak ve uykudan uyanmak" anlamlarına gelen teheccüd, dinî terim olarak yatsı namazından sonra bir süre uyuyup ardından kalkarak kılınan nafil namazı ifade eder.²³⁴

Kur'an-ı Kerîm'de geceleri ibadetle geçirmenin önemine sıkça vurgu yapılır. Bu konuda yer alan ayetlerin bir kısmı doğrudan Hz. Peygamber'e hitap ederken²³⁵, bazı ayetlerde de gece ibadetine yönelen müminler övgüyle anılır ve teşvik edilir.²³⁶ Teheccüd namazı da bu bağlamda özel bir yere sahiptir.

Teheccüd namazı, Kur'an ve Sünnet'te önemle vurgulanan gece ibadetlerinden biridir. Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerim'in, *يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ الْمَلَأَ لَيْلًا نَصْفَهُ أَوْ انْقُصَ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* "Ey örtünüp bürünen! Gecenin yarısında, istersen biraz sonra, istersen biraz önce bir müddet için kalk ve ağır ağır Kur'an oku"²³⁷ ayetiyle, Allah'ın Elçisi'ne hitap eden ona gece ibadetini, Allah'ı anmayı, Kur'an okumayı ve Allah'a dayanmayı emretmektedir. Allah Elçisi'nin bu

²³⁴ Saffet Köse, "Teheccüd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 15 Mart 2025).

²³⁵ el-İsrâ' 17/79; Tâhâ 20/130; Kâf 50/40; et-Şûrâ 52/49; el-Muzzemmil 73/1-7, 20; el-İnsân 76/

25.

²³⁶ Âl-i 'İmrân 3/17; el-Enbiyâ' 21/20; el-Furkân 25/64; es-Secde 32/16-17; ez-Zümer 39/9; ez-Zâriyât 51/15-18.

²³⁷ el-Muzzemmil 73/1-4.

riyazet hayatı, peygamberliğinden önce başlamış olup, bu dönemde ona yalnızlık sevdirmişti. Hira mağarasına çekilir, orada Hz. İbrahim'in dini yani Hanif dini üzere gönlünce ibadet ederdi.²³⁸

Teheccüd namazı, Hz. Peygamber'in hayatında büyük bir öneme sahipti. Hadislerde, onun bu ibadeti hiç terk etmediği ve teheccüdü, Allah'a yaklaşmanın ve günahların affı için bir vesile olarak gördüğü belirtilmiştir. Nitekim *“Gece namazı, sizden önceki salih kimselerin ibadetidir”*²³⁹ hadisi, bu ibadetin değerini açıkça ortaya koyar.

Hz. Ayşe'nin rivayet ettiğine göre, Resulullah'ın gece namazıyla ilgili uygulaması başlangıçta farklıydı. Sa'd bin Hişam, Hz. Ayşe'ye Peygamberimizin gece namazı hakkındaki uygulamasını sorduğunda, Hz. Ayşe ona *“Ey örtünüp bürünen!”* ayetini (Müzzemmil Suresi) hatırlattı. Sa'd bin Hişam bu ayeti okuduğunu söyleyince, Hz. Ayşe, bu ayetin başlangıcında gece namazının farz kılındığını belirtti. Resulullah ve ashabı, bu emre uyararak bir yıl boyunca gece namazını farz gibi kıldılar. Ancak Müzzemmil Suresi'nin sonundaki hafifletici ayet, bir yıl sonra indirilince, gece namazı farz olmaktan çıkıp nafil bir ibadet haline geldi.²⁴⁰

Nihayet Allah Teâlâ onlara bu surenin son tarafını ile kendilerinden bu ibadeti hafifletmiş oldu.” Allah Teâlâ'nın şu kavliyle tahfif (hafifletme) ayeti nazil oldu; *“(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O halde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*²⁴¹ Bu, Allah Teâlâ'nın onları imtihan etmesinden kaynaklanır. Gece namazına kalkmanın zorluğuna ve

²³⁸ Buhârî, *Sahih-i Buhari, el-Câmiü's-sahih.*, “Tefsir” 96; Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi, 261/875, *Sahih-i Müslim*, “İman” 252.

²³⁹ Tirmizî, “Da'avât”, 101.

²⁴⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, çev. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 2/548.

²⁴¹ el-Muzzemmil 73/20.

sabırla buna katlanmalarına karşılık olarak, Allah onlara bir kolaylık sağlamış ve bu ibadeti onlar için farz kılmayıp nafile olarak bırakmıştır.²⁴²

Diğer hadislerde de teheccüdün önemi sıkça vurgulanmıştır. Örneğin: “*Teheccüd namazını kılın, çünkü o, sizden önceki salihlerin alışkanlığıydı; Allah’a yaklaştırır, günahları örter, kötülükleri uzaklaştırır ve bedeni hastalıklardan korur.*”²⁴³ Bir başka hadiste ise, Allah Teâlâ, “*Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşır, nihayetinde ben onu severim*”²⁴⁴ buyurmuştur. Bu ifadeler teheccüdün, sadece bir gece ibadeti değil, aynı zamanda Allah’a yakınlaşma vesilesi olduğunu göstermektedir.

Müfessirler, yine İsrâ Suresi 17/79. ayetinde geçen “gecenin bir kısmında teheccüd kıl” emrini bu ibadetin dayanak noktası olarak değerlendirerek teheccüdün hem Peygamberimiz için özel bir yükümlülük hem de ümmet için güçlü bir tavsiye olduğunu ifade ederler.

İsrâ Suresi’nde: *“وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَلَيَّ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا”* “Gecenin bir kısmında uyanıp sana mahsus bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl. Böyle yaptığın takdirde umulur ki Rabbin seni Makâm-ı Mahmûd’a eriştirir.”²⁴⁵ ayetinde geçen “tehecced” (gece namazı kıl) emrinin Hz. Peygamberle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Hamdi Döndüren, *Ahkâmu’l-Kur’an* tefsirinde İsrâ Suresi’nin 17/79. ayetini açıklarken, teheccüd namazının önemine ve Hz. Peygamber için özel bir ibadet oluşuna dikkat çeker. Ayette geçen “sana mahsus bir nafile” ifadesinden hareketle, bu namazın Peygamber Efendimize farz, diğer müminlere ise nafile olduğunu belirtir. Döndüren, bu ibadetin özellikle gece yapılan bir kulluk türü olarak Allah’a yakınlaşma ve manevi gelişim açısından büyük bir değer taşıdığını vurgular. Ayrıca ayette geçen “Makâm-ı Mahmûd” ifadesinin, Resulullah’a kıyamet gününde verilecek olan şefaath makamı olduğunu ve bu makama erişmenin, samimi ibadetlerle mümkün olacağını ifade eder. Döndüren’e göre bu ayet hem gece namazının teşvikini hem de Peygamber’in yüce konumunu gösteren önemli delillerden biridir.²⁴⁶

Cessâs, tefsirinde teheccüd namazının hükmüyle ilgili olarak, başlangıçta bu namazın farz olduğunu, fakat daha sonra Müzzemmil Suresi’nde inen bir ayetle bu farz hükmünün kaldırıldığını belirtir. Ancak aynı surede gece namazının kılınmasının teşvik edildiğini de ifade

²⁴² Kılıçer, *Kur’an’da Namaz ve Çeşitleri*, 56.

²⁴³ İmam Tirmizi, *Sünen Tirmizi*, çev. H. Yıldız- A. Özbek (Ocak Yayıncılık, 2022), “Deavat” 101.

²⁴⁴ Buhârî, *Sahih-i Buhari, el-Câmiü’s-sahih.*, “Rikak” 38.

²⁴⁵ el-İsrâ’ 17/79.

²⁴⁶ Döndüren, *Ahkamu’l-Kur’an*, 5/881.

eder. Ayrıca, Hz. Peygamber'den gece namazının faziletine dair ve bu namazın kılınmasına yönelik teşvik içeren birçok hadis rivayet edilmiştir.²⁴⁷

Seyyid Kutub, "Fî Zılâli'l-Kur'ân" adlı tefsirinde İsrâ Suresi 17/79. ayet bağlamında teheccüd namazına derin anlamlar yükler. Ona göre bu ayette teheccüd namazının Hz. Peygamber'e özel bir ibadet olduğu vurgulanır. Ayette geçen "sana mahsus bir nafil" ifadesi, bu namazın Resulullah için farz, diğer müminler için ise teşvik edilen bir nafil olduğunu gösterir. Kutub, gece namazını, Peygamber'in ruhunu Allah'a yakınlaştıran ve ona manevi bir hazırlık sağlayan özel bir zaman dilimi olarak değerlendirir. Ayrıca ayette geçen "Makâm-ı Mahmûd" ifadesiyle Resulullah'a vaad edilen şefaât makamına dikkat çeker. Bu makama ulaşmanın, gece ibadeti gibi samimi kulluk örnekleriyle mümkün olduğunu belirtir. Seyyid Kutub'a göre gece namazı, gündüzün meşgalesinden uzak, kalbin Allah'a en yakın olduğu anlardır ve bu yönüyle ruhsal derinlik kazandırır.²⁴⁸

İmam Kurtubî ise, İsrâ Suresi'nin 17/79. ayetini tefsir ederken teheccüd namazının Hz. Peygamber (sav) için özel bir anlam taşıdığını vurgular. Ona göre, ayette geçen "nafil" ifadesi, bu namazın Resulullah için farz, ümmeti için ise faziletli bir sünnet olduğunu gösterir. Kurtubî, bu görüşünü desteklemek için bazı sahih rivayetlere ve sahabe yorumlarına yer verir. Ayetin sonunda geçen "Makâm-ı Mahmûd" ifadesini ise Peygamber Efendimize kıyamet gününde verilecek olan büyük şefaât makamı olarak açıklar. Kurtubî'ye göre bu makam, teheccüd gibi samimi ve sürekli yapılan ibadetlerle elde edilir. Ayrıca, gece ibadetinin nefsin eğitimi ve Allah'a yakınlaşmak açısından büyük bir etkisi olduğunu da ifade eder. Bu yönleriyle Kurtubî, teheccüd namazını hem Peygamber'in şahsında farz bir görev hem de ümmet için ahlaki ve manevi bir yükseliş vesilesi olarak değerlendirir.²⁴⁹

Hülasa, Kurtubî, Cessâs, Seyyid Kutub ve Hamdi Döndüren'in İsrâ Suresi 17/79. ayeti ve Müzzemmil Suresi 73/1-4 ayetleri bağlamında teheccüd namazının hükmü konusundaki yorumları hem birbirine yakınlıklar göstermekte hem de bazı yönlerden ayrışmaktadır. Ancak büyük ölçüde görüşleri örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Kurtubî, teheccüd namazının Hz. Peygamber için farz, ümmeti için ise nafil olduğunu savunur. Ayette geçen "senin için bir nafil" ifadesinden hareketle, bu nafililiğin ümmete

²⁴⁷ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 8/379.

²⁴⁸ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 7/68.

²⁴⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 10/465-469.

yönelik olduğunu, Peygamber'e ise bir görev olarak yüklendiğini belirtir. Ayrıca gece ibadetinin manevi makamların kazanılmasında önemli bir rol oynadığını vurgular.

Cessâs da benzer şekilde teheccüdün ilk dönemde farz kılındığını, daha sonra Müzzemmil Suresi'nde yer alan hafifletici ayetle bu hükmün nesh edildiğini ifade eder. Ancak Cessâs, bu ibadetin farzlığı kalksa bile şiddetle teşvik edilen bir sünnet olarak devam ettiğini söyler ve hadislerle bu teşviki destekler.

Seyyid Kutub ise teheccüdü derin bir manevi eğitim vesilesi olarak ele alır. Ona göre, gece ibadeti sadece bireysel bir kulluk değil, aynı zamanda davet yükünü taşıyan kimseler için ruhi bir hazırlık sürecidir. Kutub, bu namazı Peygamber'in misyonuna bir hazırlık ve Allah'a yakınlığın ifadesi olarak değerlendirir, ancak farz-nafile ayırımına detaylı biçimde girmez.

Hamdi Döndüren ise Hanefî mezhebi çerçevesinde yaklaşır ve teheccüdün Peygamber'e özel farz, ümmete sünnet olduğunu belirtir. Diğer müfessirlerin görüşlerini de aktararak, ayetin hem bireysel ibadeti hem de manevi yükselişi desteklediğini söyler. Ayrıca bu namazın zamanlaması ve rekât sayısı gibi fıkhi boyutlarına da yer verir.

Hülâsa olarak, ele alınan dört müfessirin ortak noktası, teheccüd namazının manevî değeri ve önemi konusunda fikir birliği içinde olmalarıdır. Hüküm açısından değerlendirildiğinde ise Kurtubî ve Cessâs, konuyu daha çok fikhî bağlamda ele alırken; Seyyid Kutub, tefsirinde ruhsal derinliğe ve bireysel arınmaya odaklanmaktadır. Hamdi Döndüren ise teheccüd namazıyla ilgili yorumunda, teheccüd namazının kişinin manevi gelişimi açısından önemine vurgu yapar. Ayrıca klasik müfessirlerin görüşlerini özetleyerek konuyu sade bir şekilde aktarır.

6.2. Namazla İlgili Diğer Meseleler

Bu başlık altında, farz ve vacip namazların dışında kalan; ancak Kur'an-ı Kerim'de doğrudan veya dolaylı olarak güçlü delillerle işaret edilen, anlam ve işlev bakımından önemli yere sahip diğer namaz türlerine dair meselelere yer verilecektir. Bu bağlamda, söz konusu namazların dini dayanakları, tarihsel uygulamaları ve fikhî yorumları detaylı şekilde ele alınacaktır.

6.2.1. Orta Namaz Meselesi

Sözlükte “namaz” manasındaki salat ile vusta (orta) kelimelerinden oluşan salat-ı vusta terkihi “orta namaz” anlamına gelmektedir. Bakara süresinde²⁵⁰ Muhammed ümmeti övülürken aynı kökten gelen “vasat” kelimesinin “aşırı uçlara sapmayıp itidali koruyan, dolayısıyla en hayırlı olan” şeklindeki anlamına bakarak bunun “en hayırlı namaz” manasına geldiğini de söylemek mümkündür. Bu tabir Kur’an’da bir ayette geçmekte olup “Namazlara ve orta namaza devam edin” ifadesinde namazlarla (salavat) beş vakit namazın tamamı kastedildiği halde “salat-ı vusta” ayrıca zikredilmiştir. Âlimlerin çoğu salat-ı vusta’nın ikinci namazı olabileceğini söylemekle birlikte vusta kelimesinin “orta” ve “en hayırlı” anlamlarına bağlı olarak değişik yorumlar da yapılmıştır. Bu konuda ashaptan gelen farklı rivayetler, salatı vusta’nın ne anlama geldiği hususunda onların da görüş birliğine varamadığını göstermektedir.²⁵¹

Bakara Suresi’nde geçen *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ* “*Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.*”²⁵² ayetinde öncelikle dikkat çekilen husus, namazın kılınmasının emredilmiş olmasıdır. Ayrıca namaza devam edilmesi gerektiğinin vurgulanması, namazın farz oluşunu pekiştirmektedir. Orta namazı da ayrıca ve yalnız olarak zikretmekle de Cenab-ı Allah, o namazın önemine vurgu yapmıştır. Bir gün ve bir gecede farz olan namazlar beş vakitte eda edilir. Ayette geçen “namaza devam edin” ifadesi ise yalnızca namaz kılmayı değil, aynı zamanda namazın farzlarını yerine getirmeyi, sınırlarına riayet etmeyi, vaktinde ve kusursuz bir şekilde eda etmeyi de kapsamaktadır.²⁵³

Müfessirler zikredilen “Orta namaz” ifadesinden neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bu konuda muhtelif rivayetler gelmiş olup bazıları orta namazın öğle namazı bazısının da ikinci namazı olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir. İbn Abbas’tan gelen başka bir rivayette anlatıldığına göre orta namaz, sabah namazıdır. Salât-ı vüstâ’nın “ikinci namazı” olduğu şeklindeki yorum Hz. Ali, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Hz. Ayşe gibi sahibelerden gelen rivayetler ile bazı tabiin âlimleri ve müfessirlerden nakillerde, Hendek Gazvesi’nin kritik bir gününde ikinci namazını kılmayan Hz. Peygamber’in müşriklere bedduada bulunurken, “Bizi salât-ı vüstâdan alıkoydular” ifadesini kullanmış olmasına dayanmaktadır.²⁵⁴ İkincinin orta namaz kabul edilişi kendisinden

²⁵⁰ el-Bakara 2/143.

²⁵¹ Mehmet Paçacı, “Salât-ı Vüstâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Mart 2025).

²⁵² el-Bakara 2/238.

²⁵³ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/145.

²⁵⁴ Buhârî, “Cihâd”, 98, “Megâzî”, 39; Müslim, “Mesâcid”, 202.

önce sabah ve öğlenin gündüze, daha sonra akşam ve yatsının geceye ait namazlar oluşu düşüncesine dayanır. Öte yandan salât-ı vüstâ bazı rivayetlere dayanılarak öğle, akşam ve sabah namazları şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Taberî, salât-ı vüstâyı “ikinci namazı” olarak açıklayan görüşün doğruya en yakın olduğunu söyler.²⁵⁵

Cessâs bu ayetin tefsirinde orta namazdan hangi vaktin kastediliş sebebi ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunur. O’na göre İkinci namazına orta namaz denmesinin sebebinin, iki gündüz namazı ile iki gece namazının ortasında bulunmasından dolayı olduğu söylenmiştir. Günlük farz namazların ilkinin sabah, sonuncusunun da yatsı namazı olduğu, ortadaki farz namazın da ikinci namazı olduğu söylenmiştir. Orta namazın öğle namazı olduğunu söyleyen, şundan dolayı söylemiştir: Bunu söyleyene göre öğle namazı, gündüz namazları olan sabah ile ikinci namazlarının ortasındadır. Orta namazın sabah namazı olduğunu söyleyenlere gelince, bunlar İbn Abbas’ın şu sözüne dayanmaktadırlar: “Önceleri namaz gecenin karanlığında ve gündüzün beyazlığında kılınırdı.” Böylece sabah namazı ikisinin ortasında kalmış olmaktadır. Cessâs bu konuda orta namazın hangi vakit olduğu ile alakalı farklı görüşlerin dayandıkları rivayetleri gerekçeleriyle birlikte aktarmıştır. Ancak bu orta namazın hangi namaz vakti olduğu hususunda kesin bir görüş beyan etmemiştir.²⁵⁶

Tahavî de orta namazın hangi namaz olduğunu belirtmeye gerek görmemiştir. Zira kendisi “*bu meselede, zikredilmeyi gerektiren bir hüküm söz konusu değildir*” der.²⁵⁷

Seyyid Kutub, bu ayetin tefsirinde ayetin başında yer alan “namazları koruyun” ifadesinin; namazları, rükünlerine dikkat ederek, şartlarını eksiksiz yerine getirerek ve vakitlerinde kılmak anlamına geldiğini belirtir. Ona göre “orta namaz” dan kasıt ise, bu konudaki rivayetler dikkate alındığında, en yaygın kabul gören görüşe göre ikinci namazdır. İkinci namazının özellikle vurgulanmasının sebebi, belki de bu namazın vaktinin öğle sonrası uykusundan (kaylûle) sonra gelmesi nedeniyle kaçırılma ihtimalinin daha yüksek olmasıdır.²⁵⁸

İbn Kesir, bu konuyla ilgili tefsirinde, birçok hadisi uzun uzun aktararak “orta namazın” ikinci namazı olduğu kanaatinin, muhaddis sahabeler ile müfessir tabiîn alimlerinin büyük çoğunluğu tarafından benimsendiğini belirtir. Ona göre bu görüş, diğer ihtimalleri ortadan kaldıracak derecede güçlüdür. Ayette geçen “devam edin” emri de bu görüşü desteklemektedir.

²⁵⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 2/65-69.

²⁵⁶ el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’an*, 3/145-148.

²⁵⁷ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahavî, *Ahkamu’l-Kur’an*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayınları, 2012), 1/308.

²⁵⁸ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’an*, 1/414.

Bununla birlikte, bazı farklı rivayetlerde “orta namazın” beş vakit namazdan herhangi biri olabileceği de ifade edilmiştir. Hatta bazı alimler, nasıl Kadir Gecesi Ramazan ayının içinde gizlenmişse, “orta namazın” da beş vakit içerisinde gizlenmiş olabileceğini söylemişlerdir. Bir başka görüşe göre ise “orta namaz”, beş vakit namazın toplamını ifade eder; bu görüş İbn Ömer’den, İbn Ebî Hâtim tarafından nakledilmiştir. Bazı alimler de ellerindeki delillerin birbirine denk olması sebebiyle herhangi bir görüşü diğerine tercih edememiş, bu yüzden bu konuda bir kanaat bildirmemişlerdir. Nitekim bu mesele hakkında sahabe döneminden günümüze kadar kesin bir icmâ oluşmamış, tartışmalar devam etmiştir. Ancak İbn Kesir, tüm bu rivayetleri tarafsız bir şekilde aktarmış ve saygıyla değerlendirmiştir. Yine de en güçlü ve yaygın görüşün, “orta namaz” ile ikinci namazının kastedildiği yönünde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tartışmalar genellikle sabah ve ikinci namazları etrafında yoğunlaşmakta, ancak sünnetle sabit olan görüş ikinci namazı üzerinde toplanmaktadır.²⁵⁹

Döndüren, “orta namaz” meselesi, ilgili Bakara Suresi 2/238. ayetinin tefsirinde Orta namazın “sabah, öğle, akşam, yatsı, cuma ve bayram namazı” gibi namazlar olduğu öne sürülmüşse de dört fıkıh mezhebinin tercihe şayan görüşüne göre kastedilen ikinci namazdır. Ayette ikinci namazına özellikle dikkat çekilmesinin sebebi, bu vaktin insanların geçim ve ticaret işleriyle en yoğun şekilde meşgul oldukları bir zaman dilimi olmasıdır. Ayrıca bu vakit, gece ve gündüz meleklerinin bir araya geldiği andır. Bununla birlikte, şer’î gün açısından bakıldığında ikinci namazı, iki gündüz ve iki gece namazının tam ortasında yer alır. Döndüren, söz konusu ayetin tefsirinde bazı hadis rivayetlerine de yer vererek açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Ali’den aktarıldığına göre, Hendek Savaşı sırasında Resulullah, Mekke müşrik ordusuna beddua ederek şöyle demiştir: “*Bizi güneş batıncaya kadar orta namaz olan ikinci namazından alıkoydular. Allah evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun.*”²⁶⁰ Ebû Mâlik el-Eş‘arî ve Semûre bin Cündeb’ten gelen rivayetlerde ise Hz. Peygamber’in, “*Orta namaz, ikinci namazıdır.*” buyurduğu nakledilmiştir.²⁶¹ Ayrıca Hz. Ayşe’nin azatlı kölesi Ebû Yunus’a yazdırdığı Mushaf nüshasında, orta namazla ilgili olarak “ve hiye salâtü’l-asr”, yani “*O, ikinci namazıdır*” ifadesini eklettiği ve “*Ben bunu Allah’ın Resul’ünden işittim.*” dediği nakledilmiştir.²⁶² Ayette

²⁵⁹ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav’ b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2008), 3/952-956.

²⁶⁰ Buhârî, Cihâd, 98; Müslim, Mesâcid, 35; Ebû Dâvûd, Salât, 5; Tirmizî, Salât, 18-19, Tefsir, 2; İbn Mâce, Salât, 6; Nesâî, Salât, 14; Beyhakî, Sünen, I, 460, II, 220.

²⁶¹ Tirmizî, Salât, 19; Muvatta, Cemâat, 27, 28.

²⁶² Müslim, Mesâcid, 36, 207.

ikinci namazına dikkat çekilmesinin nedeni ise, bu vaktin insanların geçim ve ticaret işleriyle en fazla meşgul oldukları bir zaman olmasıdır. Aynı zamanda bu vakit, gece ve gündüz meleklerinin bir araya geldiği andır. Bununla birlikte ikinci namazı, şer'i gün açısından iki gündüz ve iki gece namazının ortasında yer almaktadır.²⁶³

Ahkâm tefsiri alanında eser vermiş müfessirler kıyaslandığında, Bakara 2/238. ayette geçen “orta namaz” ifadesiyle ilgili olarak görüş ayrılıklarının yanı sıra bazı ortak noktaların da bulunduğu görülmektedir. Bunlardan Cessâs, bu ifadenin tefsirinde sahabeden gelen rivayetleri esas alarak ikinci namazının kastedildiğini belirtmiş, özellikle bu vaktin insanların dünya işleriyle meşgul oldukları bir zaman olması sebebiyle dikkat çekildiğini ifade etmiştir. İbn Kesir ise hadis rivayetlerine geniş yer vererek, sahabe ve tabiîn alimlerinin büyük çoğunluğunun görüş birliğiyle orta namazın ikinci olduğu kanaatinde olduğunu aktarır. Ona göre bu görüş diğer ihtimalleri ortadan kaldıracak kadar güçlüdür. Yine de İbn Kesîr, farklı görüşlere de tarafsız şekilde yer vermiştir.

Tahâvî ise bu meselede hüküm gerektirecek bir durum olmadığını savunur ve “orta namazın” ne olduğu konusunda kesin bir belirlemeye gitmeye gerek duymamıştır. Taberî, çeşitli rivayetleri değerlendirdikten sonra en kuvvetli görüş olarak ikinci namazına işaret etmiş, ancak diğer ihtimalleri de dışlamamıştır. Seyyid Kutub ise ayette geçen “namazları koruyun” ifadesinin namazların şartlarına, rükünlerine ve vakitlerine riayet edilerek kılınması anlamına geldiğini vurgular. Orta namazın ise rivayetlerin ışığında en çok ikinci namazı olarak kabul edildiğini ifade eder.

Hamdi Döndüren de benzer şekilde, hadis rivayetlerine dayanarak orta namazın ikinci olduğunu belirtir. Hendek Savaşı sırasında Resulullah'ın ikinci namazının geciktirilmesiyle ilgili bedduasını, Hz. Peygamber'in bu konuda doğrudan yaptığı beyanları ve Hz. Ayşe'nin Mushaf'ına yazdırdığı “ve hiye salâtü'l-asr” ifadesini delil olarak aktarır. Ayrıca, ikinci vaktinin insanların en meşgul olduğu zaman dilimi olması, meleklerin nöbet değişimi anı olması ve şer'i gün açısından namazların tam ortasında yer alması gibi gerekçelerle bu vaktin öne çıkarıldığını ifade eder.

Hülâsa olarak, Bakara 2/238. ayette geçen “orta namaz” ifadesinin ikinci namazına işaret ettiği görüşü hem rivayetlerin yoğunluğu hem de dayandığı gerekçelerin sağlamlığı bakımından en güçlü tercih olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bu ifadeye dair yapılan yorumlar

²⁶³ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/771.

çeşitli olsa da ayetin genel bağlamı ve rivayetlerin yönü dikkate alındığında, ikinci namazının kastedildiği kanaati daha baskın görünmektedir. Özellikle ikinci vaktinin insanların en yoğun dünyevî meşguliyet içerisinde oldukları bir zamana denk gelmesi, bu namazın ihmal edilme riskini artırmakta; dolayısıyla bu vakte özel vurgu yapılmasının anlamını da daha net ortaya koymaktadır.

6.2.2. Kible Yönünün Değiştirilmesi

Kible, sözlük anlamıyla “yön veya yönelinen cihet” olup, terim olarak Müslümanların namazda yönelmeleri gereken istikamet olan Kâbe’yi ifade eder. Hem semavî dinlerde hem de diğer inanç sistemlerinde, özellikle bazı bedenî ibadetler yerine getirilirken belirli bir yöne yönelme gereği duyulmuştur. Bu yöneliş, kutsala doğru bir duruşu ifade eder ve bireysel ya da toplumsal birçok alanı kapsasa da esasen bir varlığı, kendi dışındaki hakikatlerle ilişkilendirme amacını taşır. Bu da tüm hakikatlerin bulunduğu ortak bir merkez düşüncesini ortaya koyar. Nitekim Kâbe’nin yeri, Allah tarafından Hz. İbrâhim’e gösterilmiş; benzer şekilde Kudüs’teki mâbedin yeri de Dâvûd’a bir melek vasıtasıyla bildirilmiştir.²⁶⁴

İslam’da kible olarak kabul edilen Kâbe, Hz. İbrahim’den itibaren kutsallığını sürdüren bir mekândır. Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettikten sonra yaklaşık 17 ay boyunca namazlarını Kudüs’e yönelerek kılmıştır. Bu tercihin Yahudileri memnun etmek amacıyla yapıldığı yönünde bazı iddialar bulunsa da bunu doğrulayan sahih bir rivayet yoktur. Nitekim Peygamber Efendimiz Kudüs’e yöneldiği dönemde bile kalben Kâbe’ye bağlıydı. Sonrasında Bakara suresi 2/144. ayetle birlikte Müslümanlar kible olarak Kâbe’ye yönelmiş, bu durum toplumda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda Bakara suresi 115, 142 ve 143. ayetler de bu tartışmalarla doğrudan ilişkilidir. Kiblenin değiştirilmesi, aynı zamanda Müslümanların Allah’ın emrine olan bağlılıklarını ve teslimiyetlerini ortaya koyan bir imtihan niteliği taşımaktadır.²⁶⁵

Kur’an’ı Kerimde Bakara Suresinde *فَلَوْلِيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ* (“*Bundan böyle*), *yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin.*” ifadesiyle Yüce Allah, namaz kılarken artık yüzlerin Mescid-i Haram’a çevrilmesini emretmiştir. Bu emirle birlikte kible Kudüs’ten Kâbe’ye çevrilmiş, Müslümanların namazda yönelmesi gereken istikamet netleşmiştir.

²⁶⁴ Ahmet Güç, “Kible”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2025).

²⁶⁵ Osman Kabakçılı, *Bursevî’nin Ahkam Ayetlerine Yaklaşımı Namaz Bağlamında Bir Araştırma* (Ankara: İlahiyât, 2021), 41.

Böylelikle Müslümanların kibleleri Kâbe olarak değiştirilmiş ve bundan sonra namazlar oraya yönelerek kılınmaya başlanmıştır. Nerede olunursa olunsun namazda aynı yöne dönülmesi hem birlik hem de ibadette ortak bir yön anlayışı kazandırmıştır.

Hamdi Döndüren *Ahkâmu'l-Kur'an* tefsirinde, namazın kibleye yönelerek kılınmasına dair hükmü, Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetleri ve İslam hukukundaki uygulamalar ışığında açıklar. O'na göre kibleye yönelmek, namazın şartlarından biridir ve bu hüküm Kur'an'da açık bir şekilde belirtilmiştir. Bakara suresinde geçen “(Ey Muhammed!) Biz, senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.”²⁶⁶ ayetinde, namazda kible olarak Kâbe'nin (Mescid-i Haram) belirlenmesi emredilmektedir. Bir başka ayette, “Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram'a çevir. Nerede olursanız olun, yüzlerinizi o yöne çevirin ki, insanların size karşı bir delili olmasın...”²⁶⁷ buyrulmaktadır. Döndüren bu ayetin tefsirinde, kibleye yönelmenin farz olduğunu ve her durumda geçerli bir emir taşıdığını vurguladığını ifade etmekle birlikte, “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir” emrinin 149. ve 150. ayetlerde üç kere tekrarlanması, kible değişikliğinin İslâm'da ilk önemli nesih olmasıyla açıklanmıştır.²⁶⁸

Hamdi Döndüren, *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserinde Bakara Suresi'nin 2/144. ayetini açıklarken, Medine döneminde Hz. Peygamber'in artık asıl kible olacak Kâbe'ye yönelmek için dua ettiğini ve bu konuda derin bir arzu taşıdığını ifade eder. Nihayet ayet indikten sonra da hem Hz. Peygamber'e hem de müminlere yüzlerini Kâbe'ye çevirmeleri emredilmiştir.²⁶⁹ Bu emir gelir gelmez hemen uygulanmış, başka mescitlerde namaz kılmakta olan Müslümanlar da kiblenin değiştiğini öğrenince vakit kaybetmeden Kâbe'ye yönelmişlerdir.²⁷⁰

Bir başka ayette “Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram'a çevir. Nerede olursanız olun, yüzlerinizi o yöne çevirin ki, insanların size karşı bir delili olmasın...” Bu ayet, kibleye yönelmenin farz olduğunu ve her durumda geçerli olduğunu vurgulayan Döndüren, bu

²⁶⁶ el-Bakara 2/144.

²⁶⁷ el-Bakara 2/150.

²⁶⁸ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/377.

²⁶⁹ Buhârî, *Sahih-i Buhari, el-Câmiü's-sahih.*, “Tefsir” 16-17; Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Mesacid” 11.

²⁷⁰ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/364-367.

ayetle birlikte kibleye yönelmenin yalnızca Mekke'deki Müslümanlar için değil, dünyanın her yerindeki Müslümanlar için bağlayıcı olduğunu belirtir.

Hamdi Döndüren, *Ahkâmu'l-Kur'ân* tefsirinde, “*Doğu da Allah'ındır, batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın yüzü (rızası) oradadır...*” ayetine yer vererek, namazda hangi yöne dönülürse dönülsün Allah'ın rızasının orada olacağını belirtir. Hz. Peygamber'in Mekke döneminde ve Medine'nin ilk yıllarında namazı Kudüs'e, yani Mescid-i Aksâ'ya doğru kılması da bu konuda bir serbestlik bulunduğunu göstermektedir. O dönemde Kâbe putlarla dolu olduğu için, Hz. Peygamber namazda Kâbe'ye yönelseydi, müşrikler de Kâbe duvarlarına asılmış putlara yönelmiş olacaktı. Bu durum, Müslümanların da putlara yöneldiği şeklinde yanlış anlaşılmalara yol açabilirdi. Bu sebeple, Mekke döneminde ve Medine'nin ilk yıllarında Müslümanlar namazlarını Kudüs'e yönelerek kıldılar. Çünkü doğunun da batının da Allah'a ait olduğu ve nereye dönülürse Allah'ın rızasının orada bulunduğu inancıyla hareket ediliyordu. Ancak daha sonra kible değiştirildi ve Kâbe, İslam ümmetinin ortak kiblesi olarak belirlendi. Böylece namazda kibleye yönelmek, namazın şartlarından biri hâline geldi.²⁷¹

Kurtubî ilgili ayetin tefsirinde kiblenin Kâbe olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı olmadığını, Kâbe'yi gören bir kimsenin, doğrudan Kâbe'ye yönelmesinin hüküm itibariyle farz olduğunu ifade etmiştir. Kâbe'yi gördüğü ve hangi yönde olduğunu bildiği hâlde ona yönelmeyen kişinin namazı geçerli sayılmayacağını, şayet bu şekilde kılındıysa da o kişilerin namazlarını iade etmekle yükümlü oldukları konusunda âlimler icmâ etmiş olduklarını söyler.²⁷²

Muhammed Ali es-Sâbûnî'ye göre, kibleye yönelmek namazın şartlarından ve bu konuda ümmet arasında bir ihtilaf yoktur. Ancak tartışma, Kâbe'nin bizzat kendisine mi yoksa sadece yönüne mi yönelmek gerektiği noktasındadır. Sâbûnî, bu konuda mezheplerin görüş ayrılığına dikkat çeker: Şafii ve Hanbelî mezhepleri, namazda doğrudan Kâbe'nin kendisine yönelmenin farz olduğunu savunur. Hanefî ve Maliki mezhepleri ise Kâbe'nin bulunduğu yöne yönelmenin yeterli olduğunu belirtir. Bu ihtilaf, özellikle Kâbe'yi doğrudan görmeyen kimseler için geçerlidir. Eğer bir kimse Kâbe'yi görüyorsa, bütün mezhepler onun bizzat Kâbe'ye yönelmesinin farz olduğu konusunda ittifak ederler.

²⁷¹ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/305.

²⁷² el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/383.

Sâbûnî, ayrıca Kur'an'da geçen “Yüzünü artık Mescid-i Haram’a çevir...” ayetinin zahirinden, doğrudan Kâbe’ye yönelmenin kastedildiği görüşünü aktarır. Ayette geçen “şatır” kelimesi, Kâbe’nin tam karşısı anlamında kullanılmıştır. Hadislerden delil olarak da Peygamber Efendimiz’in Mekke’nin fethinde Kâbe’yi putlardan temizlettikten sonra içine girip dua ettiği ve dışarı çıkarak iki rekât namaz kılıp sahâbelere, “İşte bu sizin kıblenizdir” buyurduğu aktarılır. Bu da yönelmenin doğrudan Kâbe’ye olmasının önemini gösterir.²⁷³

Tahavî, Ahkâm tefsirinde ayette geçen “şatır” kelimesiyle ilgili farklı rivayetleri aktarmış ve “Mescid-i Harâm şatır’ına yönel” ifadesinin hem “ona doğru” hem de “tarafına/yönüne” şeklinde açıklanabileceğini belirtmiştir. Ona göre bu iki yorum aslında aynı noktada birleşmektedir. Yani âlimler arasında bu konuda bir ihtilaf yoktur. Bu ifadeden anlaşılması gereken, eğer kişi Kâbe’yi görebiliyorsa doğrudan Kâbe’yi karşısına alması, eğer uzak bir yerdeyse, Kâbe’ye doğru yönelmiş olma niyetiyle, yönü gösteren delil ve işaretlere göre hareket etmesidir.²⁷⁴

Cessâs, Bakara 2/114. ayet çerçevesinde kible yönünün belirlenmesi konusunu özellikle yolculuk hâli üzerinden ele alır. Ahkâmü’l-Kur’ân adlı tefsirinde, sefer sırasında kible tayini için içtihatla bulunup da yanlış yöne yönelerek namaz kılan kimsenin durumu hakkında âlimler arasında görüş ayrılığı olduğunu ifade eder. Cessâs, “Nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü işte oradadır” ayetinin, sahibelerin kibleyi belirlemeye çalışırken yön konusunda farklı kanaatlerle hareket edip namaz kıldıkları bir olay üzerine nazil olduğunu belirtir. Bu ayetin, Mescid-i Aksa’dan Mescid-i Haram’a kible değişikliğini içeren ayetle nesh edildiğini ifade eder. Yahudilerin bu değişikliğe tepki göstermesi üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirerek, kıblenin yönünün belirlenemediği durumlarda herhangi bir yöne yönelerek kılınan namazın da geçerli olduğunu bildirmiştir. Cessâs’a göre bu durum, içtihatla bulunup yanılan kişinin hükmünü teyemmümla namaz kılan kişiye benzetir. Yani böyle bir durumda namaz geçerlidir ve iadesi gerekmez.²⁷⁵

Seyyid Kutub ise, “kible yönünün belirlenmesi” meselesine sadece fikhî bir konu olarak yaklaşmakla yetinmeyip, meseleyi sosyolojik bir perspektiften ele alır. Birey ve toplum ekseninde değerlendirmelerde bulunarak kible değişikliğini, İslâm toplumunun kimlik inşasında ve ümmet bilincinin oluşturulmasında önemli bir dönüm noktası olarak görür. Ona

²⁷³ es-Sâbûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 1/111.

²⁷⁴ et-Tahavî, *Ahkâmü’l-Kur’an*, 1/219.

²⁷⁵ el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’an*, 1/202-205.

göre kıblenin değiştirilmesi, bireyin yönelişini yalnızca fiziksel bir yön değiştirme olarak değil, aynı zamanda zihinsel ve toplumsal bir dönüşümün simgesi olarak anlamlandırır. Yani Kutub, kible meselesine yalnızca bir yön tayini olarak değil, ümmet bilinci açısından da yaklaşır. Ona göre, “Yeryüzünün neresinde olursanız olun yüzünüzü Kâbe’ye çevirin” emri, coğrafi farklılıklara, ırk, dil ve renk ayrılıklarına rağmen tüm Müslümanları aynı noktada birleştiren güçlü bir simgedir. Kible, doğudan batıya yeryüzünün her köşesine dağılmış olan Müslümanları tek bir hedefe yönelten ortak bir istikamettir. Bu yöneliş, İslâm ümmetinin tek bir Allah’a kulluk edişinin, tek bir peygambere iman edişinin ve tek bir hayat düzeni etrafında birleşme idealinin sembolüdür. Kible bu anlamda sadece fiziki bir yön değil, aynı zamanda ümmetin ruhunu ve birliğini temsil eden merkezi bir ilkedir.²⁷⁶

Kibleye yönelmenin hükmü, İslam fıkıhında üzerinde ittifak edilen bir farz olarak kabul edilmekle birlikte, bu yönelişin mahiyeti konusunda bazı farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Sabûnî, ayet ve hadislerde özellikle “yönelmeye” (cihete) vurgu yapıldığını ifade ederek, namazda Kâbe’nin bizzat kendisine mi yoksa bulunduğu yöne mi yönelmenin esas alınacağı tartışmasına açıklık getirmeye çalışır. Ona göre asıl olan, Kâbe’yi görmek mümkün olmayan yerlerde cihete yönelmekle yükümlü olunmasıdır. Bu yaklaşım, kibleye yönelmede kolaylaştırıcı bir tavır sergilemekte ve zahiri zorluğu değil, yönelme niyetini esas almaktadır.

Benzer şekilde, fikhî tefsirde önemli bir yere sahip olan Cessâs da kible tayini konusunda içtihat yapan ancak hatalı yöne yönelen kimsenin, su bulamayan bir kimsenin teyemmümle namaz kılmasıyla aynı konumda olduğunu belirtir. Cessâs’ın bu yaklaşımı, yönelmenin maksadına odaklanır; yani kişi gayret göstermiş ancak kibleyi tam olarak tutturamamışsa, bu durum namazın geçerliliğine engel teşkil etmez. Böylece o, kibleye yönelmenin farzîyetini kabul etmekle birlikte, bu yönelişteki isabetin değil, niyet ve içtihadın belirleyici olduğunu vurgular.

Bu iki müfessirin aksine, Hamdi Döndüren, klasik ahkâm tefsirlerinin çizgisinde bir yorum ortaya koyar. Ona göre kibleye yönelmek, namazın geçerliliği için vazgeçilmez bir şarttır. Bilerek kibleden başka bir yöne yönelerek kılınan bir namaz geçerli sayılmaz; ayrıca namaz esnasında herhangi bir zorunluluk olmaksızın göğsün kibleden çevrilmesi de namazı bozar. Döndüren’in yaklaşımı, kibleye yönelmenin zahiri boyutuna ağırlık verir ve bu hususta özürsüz bir sapmanın ibadeti ifsat edeceğini belirtir.

²⁷⁶ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’an*, 1/204.

Seyyid Kutub ise kibleye yönelme konusunu fikhî çerçevenin ötesine taşıyarak daha sembolik ve sosyolojik bir boyutta ele alır. Ona göre Müslümanların dünyanın dört bir yanında aynı kibleye yönelmeleri, onların tek bir inanç sistemi etrafında birleştiğini ve ümmet olma bilincini pekiştirdiğini gösterir. Kible, sadece namazda yönelinen bir istikamet değil, aynı zamanda İslam toplumunun ortak hedefinin, birliğinin ve Allah’a olan teslimiyetinin sembolüdür. Kutub’un bu yaklaşımı, kiblenin ibadet içindeki toplumsal ve ruhsal boyutuna vurgu yapar.

Bu görüşler mukayese edildiğinde, Sabûnî ve Cessâs’ın kibleye yönelme konusundaki yaklaşımı ile Döndüren’in yorumu arasında belirgin bir fark ortaya çıkmaktadır. Kutub ise bu teknik tartışmaları aşarak, kibleye yönelmenin ümmet inşasındaki anlamına dikkat çeker. Kanaatimizce kiblenin Beytü’l-Makdis’ten Kâbe’ye çevrilmesi, sadece coğrafi bir değişiklik değil; aynı zamanda İslam’ın bağımsız bir ümmet oluşturma amacını yansıtan tarihî ve teolojik bir dönüm noktasıdır. Bu yöneliş hem ibadetin yön birliğini hem de Müslüman topluluklar arasındaki bağları kuvvetlendiren güçlü bir simge hâline gelmiştir. Bu sebeple kibleye yönelmek hem zahiri hem de manevi anlamlarıyla ibadetin temel bir rüknü olup, Kur’an ve sünnet ile sabit kesin bir farzdır.

6.2.3. Korku Halinde Namaz

Sözlükte “korku namazı” anlamına gelen salâtü’l-havf terimi, fıkıh literatüründe düşman, eşkıya, vahşi hayvan saldırısı ya da yangın ve sel gibi tehditler karşısında farz namazların tek imama uyararak nöbetleşe kılınmasını ifade eder. Buna karşılık, deprem, yıldırım, kasırga gibi doğal afetler ya da düşman saldırısı ve salgın hastalık gibi büyük felaketler karşısında Allah’a sığınmak amacıyla kılınan salâtü’l-feza’ ise, fakihlerin çoğunluğuna göre mendup (yani yapılması sevap olan) bir nafil namaz türü olarak değerlendirilmiştir.²⁷⁷

Bakara Suresi 2/239. ayetinde geçen *فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا* “Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın...” İfadesindeki korku durumu, yalnızca savaşla sınırlı olmayıp, savaş dışı tehdit ve tehlikeleri de kapsamaktadır. Buna göre âyette sözü edilen korkulu hâl; eşkıya saldırısı, vahşi hayvan tehdidi, sel, yangın, deprem gibi kişinin can güvenliğini tehdit eden her türlü durum olarak yorumlanmıştır. Bu durumlar karşısında da namazın terk edilmesine izin verilmemiş, aksine yürürken veya binek üzerinde ima ile de olsa namazın mutlaka eda edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Yüce Allah, korku

²⁷⁷ Mehmet Erdem, “Salâtü’l-Havf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2025).

anlarında dahi yaya olarak namaz kılmayı emretmiş ve bu durumda namazın terk edilmesini mazur görmemiştir. Aynı şekilde, hasta olan kişilere de güçlerinin yettiği ölçüde; ayakta durabiliyorlarsa ayakta, oturamıyorlarsa yan yatarak namazlarını eda etmelerini emretmiştir. Korku hâlinde ise, binek üzerinde ima ile namaz kılınabileceğini belirtmiştir. Çünkü böyle bir durumda kişi binek üzerinde ne ayağa kalkabilir ne de rükû ve secdeyi tam olarak gerçekleştirebilir; dolayısıyla sadece ima yoluyla namazını kılması mümkündür.²⁷⁸

Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamber'in cephede namazı nasıl kıldıracağına ilişkin ayrıntılı açıklama getiren bir ayet ve bu konuda Hz. Peygamber'in uygulamasının bulunması sebebiyle fıkıh kitaplarında ve buna bağlı olarak ilmihal kitaplarında "korku namazı" adıyla bir bahis açılmıştır. Namazların kısaltılması hükmünü getiren ayetin²⁷⁹ hemen devamındaki bu ayette yüce Allah Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurmaktadır:

*"Ey Muhammed! Sen içlerinde olup da namazlarını kaldırdığın zaman, bu kısmı seninle beraber namaza dursun ve silâhlarını da yanlarına alsınlar; secdeyi yaptıktan sonra onlar arkanıza geçsinler, kılmayan öbür kısmı gelsin, seninle beraber kılsınlar, tedbirli olsunlar, silâhlarını alsınlar. Kâfirler size ansızın bir baskın vermek için, silâh ve eşyanızdan ayrılmış bulunmanızı dilerler. Yağmurdan zarar görecekseniz veya hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanıza engel yoktur, fakat dikkatli olun. Allah, kâfirlere şüphesiz ağır bir azap hazırlamıştır."*²⁸⁰

Bu ayetin hükmünün yürürlükte olup olmadığı konusunda fıkıh âlimleri arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Ancak fakihlerin çoğunluğu, ayetin hükmünün hâlen geçerli olduğunu savunmaktadır. Buna göre, benzer bir savaş durumu söz konusu olduğunda, ayette belirtilen uygulama şekli geçerliliğini korumaktadır. Ayrıca ayetin ortaya koyduğu namaz kılma usulünün, sadece bir ruhsat sunmakla kalmayıp cemaatle namazın önemine de dikkat çektiği ifade edilmektedir.²⁸¹

Korku namazı ile ilgili olarak Abdullah İbn Ömer (r.a.)'den nakledilen bir hadis-i şerifte şöyle bir olay anlatılmaktadır: "Resulullah (s.a.v.) ile birlikte Necid tarafına bir gazveye katıldım. Düşmanla karşı karşıya geldiğimizde saf düzeni aldık. Namaz vakti girince, Hz. Peygamber bize imamlık etmek üzere namaza durdu. Ashabın bir bölümü onunla birlikte

²⁷⁸ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/164.

²⁷⁹ en-Nisâ' 4/101.

²⁸⁰ en-Nisâ' 4/102.

²⁸¹ Kamili, *İslam Fıkında Namaz İbadeti*, 127.

namaza başladı, diğer kısmı ise düşman karşısında beklemeye devam etti. Resulullah (s.a.v.), kendisiyle birlikte namaz kılan grupla birlikte rükû yaptı ve iki secde gerçekleştirdi. Ardından, bu grup yerlerini henüz namaz kılmamış olan diğer gruba bırakarak cepheye geçti. Namaza durmamış olanlar ise gelip Resulullah'ın arkasına geçti. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu grupla da aynı şekilde rükû ve secde yaptı, ardından selâm verdi. Son olarak, her iki grup da kendi başlarına birer rükû ve ikişer secdeyle namazlarını tamamladılar.”²⁸²

Korku namazı, özellikle farz namazlar için geçerlidir. Nafile namazlar bu durumda ertelenebilir. Döndüren tefsirinde, korku namazının uygulanışına dair Hz. Peygamber'in hadislerine de yer verir. Hz. Peygamber, Zâtü'r-Rikâ Savaşı sırasında ashabına korku namazını kıldırıştır. Hadislerde tarif edilen uygulama, Kur'an'daki yöntemin pratiğe geçirilmiş hâlidir. “Bir grup düşmanı gözetlerken diğer grup Peygamberimizle namaz kıldı. İlk grup namazını tamamlayınca ikinci grup gelip Peygamberimizle namaza durdu.”²⁸³

Korku namazının sahih olabilmesi için, imama uyan grupların namaz ile cephe arasında gidip gelirken hayvanlara binmemeleri ve namazı geçersiz kılacak herhangi bir davranışta bulunmamaları gerekir. Aksi takdirde, imamla birlikte kıldıkları namaz bozulur ve yeniden kılmaları gerekir. Bu namazın eda edilebilmesi için en az üç kişilik bir topluluk gereklidir. Bunlardan biri imamlık yapar, biri ona uyar, üçüncü kişi ise güvenliği sağlamak amacıyla gözetleme görevini üstlenir. Korkunun şiddetli olduğu, savaşın yoğun ve tehlikeli bir hâl aldığı durumlarda ise Müslümanlar, hayvanlarından inmeden, ima yoluyla namazlarını eda edebilirler. Hatta bunun da mümkün olmadığı olağanüstü hallerde, namazlarını tehir ederek kazaya bırakmaları caiz olur. Nitekim Hendek Savaşı sırasında, Hz. Peygamber ve ashabi birden fazla vakit namazını kazaya bırakmak zorunda kalmışlardır.²⁸⁴

Mübah olan her bir savaşta korku namazı caizdir. Haram olan bir çarpışmada caiz değildir. Çünkü korku namazı ruhsattır. Tıpkı namazın kısaltılarak kılınması halinde olduğu gibi, haram bir gerekçe ile mübah olmaz.²⁸⁵

Hamdi Döndüren *Ahkâhu'l-Kur'an* tefsirinde Bakara 2/239. ayetinin tefsirinde günümüz şartlarına da uyarlayarak şu çıkarımlarda bulunur. Savaş, doğal afet veya herhangi bir

²⁸² Buhârî, Havf, 11; Nesaî, Havf, 11; Dârimî, Salât, 185.

²⁸³ Buhârî, *Sahih-i Buhari, el-Câmiü's-sahih.*, “Salat” 16; *Sahih-i Müslim*, Salatü'l-Havf, 839.

²⁸⁴ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Mısır: Mustafa Babi Halebi, 1966), 2/62.

²⁸⁵ Ebu Muhammed Muvaffakuddin el-Makdisi, *el-Kâfi fi Fikihil-İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 1/207.

tehlike durumunda namaz, tedbiri elden bırakmadan kılınması gerektiğini vurgular. Korku hali, ibadetin önemini azaltmaz; aksine Allah'a olan bağlılığın daha da artmasını gerektirir. Ayet, Müslümanların hem ibadete hem de güvenlik önlemlerine aynı anda dikkat etmesi gerektiğini öğretir. Döndüren ayeti açıklarken devamında Hz. Peygamber'in umre, hac veya savaş için yaptığı yolculuklarda namazı kısaltarak kıldığını bildiren haberler tevatür derecesinde olduğunu söyler. Nisâ suresi 4/101. ayette, yolculuk namazının, 102-103. ayetlerde ise korku namazının nasıl kılınacağı açıklanmaktadır.²⁸⁶

Taberî de Nisa suresi 4/102. ayetinin tefsirinde korku halinde namazın kılınışı ile ilgili rivayetlere dayanarak farklı görüşlerden bahsederek tercih ettiği görüşü şöyle açıklar: İmam cemaati ikiye ayırır. Bir kısmı düşmanın önünde nöbet bekler, diğer kısmı imamla birlikte bir rekât namaz kılar. Sonra kendi başına diğer rekâtını kılar ve düşmanın önüne gider. Bu defa düşmanın önünde bulunan grup gelir. İmamla birlikte bir rekâta o kılar. İmam namazı bitirir. Onlar da kendi namazlarını tamamlarlar.²⁸⁷

Seyyid Kutub, bu ayetin tefsirinde, kıbleye yönelmenin mümkün olmadığı korku anlarında dahi namazın terk edilmemesi gerektiğini vurgular. Böyle bir durumda, ister hayvan üzerinde bulunan süvariler olsun, isterse doğrudan savaşın içinde düşmana karşı mücadele edenler olsun, her biri içinde bulunduğu şartlara göre uygun yöne yönelerek namaza durur. Rükû ve secde için ise başlarını hafifçe öne eğerek ima ederler. Bu durum, bir yandan insanda hayranlık uyandıracak derecede bir kolaylık sağlarken, diğer yandan Allah Teâlâ'nın namaza verdiği önemin büyüklüğünü ve bu önemin Müslümanın kalbine yerleşmesi gerektiğini gösterir. Çünkü namaz, korku ve tehlike anlarında dahi mümin için bir silâh hükmündedir. Bu sebeple, savaş meydanında, bir eliyle silahını tutarken, diğer taraftan başının üzerinde ölüm dolaşsa bile mümin, namazını yerine getirir. Zira namaz, müminin elindeki kılıç kadar etkili bir silâh, sırtındaki zırh kadar koruyucu bir kalkandır. Böylece kul, en çok muhtaç olduğu anda Rabbine yönelir; tehlikelerin tam ortasında, Allah'a en yakın olma fırsatını yakalar.²⁸⁸

Hülâsa olarak, korku anında namaz kılınmasına dair Bakara 2/239 ve Nisâ 4/102 ayetleri, müfessirler tarafından farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu müfessirlerden Cessâs, ayetleri daha çok fikhî bir bakış açısıyla ele alır ve korku namazını, zor zamanlarda dinin ruhsat ve kolaylık ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gereken özel bir hüküm olarak görür. Ona

²⁸⁶ Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/774-775.

²⁸⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 3/99.

²⁸⁸ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 1/414.

göre bu hüküm sadece savaşla sınırlı değildir; can güvenliğini tehdit eden her korku durumu da aynı kapsamda değerlendirilmelidir. Cessâs, özellikle namazın şekli, yön tayini, cemaatle kılınma durumu gibi detayları belirlemeye odaklanır ve buradan fikhî kaideler çıkarmaya çalışır. Bu yönüyle onun yorumu, tefsirden çok fıkıh metodolojisi çerçevesinde şekillenir.

Taberî ise meseleyi daha çok tarihsel ve rivayet temelli bir yaklaşımla ele alır. Ona göre, korku namazının farz oluşu ve nasıl kılınacağı, doğrudan Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla belirlenmiştir. Sahabenin bu konudaki farklı uygulamalarını da naklederek, bunların hepsinin meşru olduğunu ifade eder. Taberî, şartlara göre şekillenen bu uygulama çeşitliliğini, Allah'ın kullarına tanıdığı bir kolaylık ve rahmet olarak yorumlar. Bu yaklaşımda tarihsel bağlam, nüzul sebebi ve sahabe uygulamaları ön plandadır.

Seyyid Kutub'un yorumu ise diğer müfessirlerden farklı olarak meseleyi daha çok imani ve ahlâkî bir perspektiften ele alır. Ona göre korku namazı, sadece bir ibadet biçimi değil, aynı zamanda müminin Allah'a bağlılığının, tevekkülünün ve iç direnişinin bir göstergesidir. Savaş meydanında, ölüm tehdidinin tam ortasında bile namazın terk edilmemesi, kulun Allah'a en çok muhtaç olduğu anda O'na yönelmesi anlamına gelir. Bu yönüyle namaz, müminin elindeki silah ve sırtındaki zırh kadar güçlü bir dayanak ve sığınaktır. Kutub'un bu yaklaşımı, korku namazını sadece dışsal bir uygulama olarak değil, ruhsal bir duruş olarak da yorumlar.

Bu bağlamda Hamdi Döndüren, konuyu daha çok ibadetin sürekliliği ve uygulamadaki kolaylıklar çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre savaş, tehlike veya benzeri zorluklar ne kadar ağır olursa olsun, namaz hiçbir şekilde terk edilmez; bilakis, içinde bulunulan şartlara uygun olarak düzenlenip eda edilir. Döndüren'e göre, hayvan üzerinde yolculuk eden ya da yaya olarak hareket hâlinde bulunan bir Müslüman, kible yönünü tayin edemese bile namazını ima ile eda edebilir. Bu durumda korku halinde namaz konusuna yaklaşımı diğer müfessirlerle aynı minvalde seyretmiştir. İlgili ayetleri tefsir ederken de klasik fıkıh literatüründe yer alan bilgilerin ve mezhep görüşlerinin aktarımına özen göstermiştir.

6.2.4. Yağmur Duası Namazı (İstiskâ)

“İstiskâ” kelimesi sözlükte; “su vermek, sulamak, yağmur yağdırmak” anlamlarına gelen “saky” kökünden türetilmiştir. Bu kelime, terim olarak ise, yağmur yağması için Allah'a

özel bir şekilde dua etmeyi ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de "saky" kökünden türeyen çeşitli kelimelere birçok yerde rastlanırken, "istiskâ" kelimesi doğrudan iki ayette geçmektedir.²⁸⁹

İslâm'dan önceki Arap toplumunda yağmur duası uygulamasının mevcut olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in henüz çocukken dedesi Abdulmuttalib ile birlikte yağmur duasına çıktığı da kaynaklarda yer almaktadır.²⁹⁰ Peygamber olduktan sonra Resulullah'ın yağmur duası yaptığına dair pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerde, cuma hutbesi esnasında bir kişinin ayağa kalkarak kuraklıktan şikâyet ettiği ve Resul-i Ekrem'den yağmur yağması için dua etmesini istediği, bunun üzerine Resulullah'ın dua ettiği ve henüz minberden inmeden ya da camiden çıkmadan yağmurun yağmaya başladığı,²⁹¹ ashabıyla birlikte yağmur duasına çıktığı, kibleye yönelerek dua ettiği, ridâsını ters çevirdiği ve ardından iki rekât namaz kıldığı,²⁹² bu namazda kıraati sesli yaptığı,²⁹³ bazı rivayetlerde namazdan söz edilmediği²⁹⁴, bazılarında ise namazgâhta hutbe okuyup dua ettikten sonra iki rekât namaz kıldırıldığı²⁹⁵ veya önce namaz kıldırıp sonra hutbe okuduğu²⁹⁶ belirtilmektedir. Bu rivayetler farklı yer ve zamanlarda meydana gelen olaylara dayansa da bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yağmur duasının bazen cami içinde, bazen ise şehir dışına çıkılarak yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, halkı tövbe etmeye ve dua etmeye çağırmak amacıyla bir hutbe okunduğu ve iki rekât namaz kılındığı, bazı durumlarda ise yalnızca dua ile yetinildiği anlaşılmaktadır.²⁹⁷

Hamdi Döndüren Ahkâmü'l-Kur'an tefsirinde bu konuyu Nuh Suresinde geçen *فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا* "Dedim ki: 'Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır. (Bağışlama dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin.'"²⁹⁸ ayetine dayandırarak "Yağmur Duası ve Namazı" şeklinde hususi bir başlık açmıştır. Ayetin tefsirinde yağmurun hiç yağmaması, yetersiz yağması, yeraltı sularının kesilmesi veya tarım ile hayvancılık açısından suya ihtiyaç duyulması gibi durumlarda yağmur duası yapılır. İnsanların Rablerini unutup gaflete düşmeleri ve aralarında günahların yayılması

²⁸⁹ Mustafa Baktır, "İstiskâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2025).

²⁹⁰ İbn Sa'd, I, 90.

²⁹¹ Buhârî, "İstiskâ", 6-8, 21, 24; Müslim, "Şalâtü'l-istiskâ", 8-9.

²⁹² Buhârî, "İstiskâ", 4; Müslim, "Şalâtü'l-istiskâ", 2, 4.

²⁹³ Buhârî, "İstiskâ", 16, 17.

²⁹⁴ Buhârî, "İstiskâ", 1; Müslim, "Şalâtü'l-istiskâ", 1.

²⁹⁵ Ebû Dâvûd, "Şalâtü'l-istiskâ", 1, 2.

²⁹⁶ İbn Mâce, "Şalât", 153.

²⁹⁷ Baktır, "İstiska".

²⁹⁸ Nüh 71/11.

nedeniyle Allah, insanları imtihan etmek için zaman zaman kuraklıklar meydana getirir. Bu durumun değişmesi için Allah'a yönelip tövbe ve istiğfar etmek gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Nuh, Mûsâ ve Hûd peygamberlerin, kavimleri için yağmur istemek amacıyla yaptıkları dualara da yer verilmektedir.²⁹⁹

Yine Hud suresinde geçen, “*Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin ki, üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın.*”³⁰⁰ şeklinde ifade edilen yağmur talebi için bağışlanma dileminin önemi vurgulanmaktadır. Döndüren, bu ayetin tefsirinde de yağmur duası ve namazı hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmuş ve bunları Hanefî mezhebinin görüşleri çerçevesinde ele almıştır. Ebû Hanife'ye göre yağmur duası sâdece dua ve istiğfardan ibarettir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise duada cemaatle iki rekât namaz kılmak müstehaptır. Bundan sonra imam ayağa kalkarak bir konuşma yapar ve dua eder.³⁰¹

Ebû Hanife'ye göre, yağmur duasının cemaatle kılınması sünnet değildir. İnsanlar, yağmur duasını ayrı ayrı namaz kılarak yerine getirirlerse, bu durum kerahetsiz olarak câiz kabul edilir. Zira istiskâ (yağmur duası), esasen dua ve istiğfardan oluşur. Bu sebeple, yağmur duası cemaatle ve hutbesiz yapılır. Namazdan sonra dua edilip topluca istiğfar getirilir. Yağmur duasının yapılmasında fakirlere yardım etmek, tövbe etmek ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek de önemli bir yer tutar.³⁰²

Hülâsa olarak, Hamdî Döndüren *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı tefsirinde özellikle Hûd Suresi'nin 11/52. ayeti ile Nuh Suresi'nin 71/11. ayetini tefsir ederken, bu ayetlerin yağmur duası namazına işaret ettiğini ifade etmiştir. Döndüren, bu görüşünü Hanefî mezhebinin bakış açısıyla temellendirmiş; ayrıca Hz. Peygamber'in bu namazı kıldığına dair çeşitli rivayetleri de delil olarak zikretmiştir. Bu rivayetlerden hareketle, yağmur duası namazının sünnet-i müekkele olduğunu ve belirli şartlara uygun biçimde yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Döndüren, bu ibadetin cemaatle kılınmasının Hanefî mezhebine göre sünnet olmadığını, ancak bireysel olarak kılınmasının kerahetsiz câiz olduğunu ifade etmektedir. Ona göre yağmur duası, dua ve istiğfardan ibarettir; bu nedenle hutbe olmaksızın, cemaat olmadan da eda edilebilir. Duadan sonra topluca istiğfar getirilmesi, fakirlere yardım edilmesi, tövbe

²⁹⁹ Döndüren, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4/930.

³⁰⁰ Hûd 11/52.

³⁰¹ Döndüren, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 9/1000.

³⁰² Döndüren, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4/931.

edilmesi ve toplum içindeki anlaşmazlıkların giderilmesi de bu ibadetin tamamlayıcı unsurları arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte hem klasik hem de çağdaş döneme ait ahkâm tefsirlerine bakıldığında, Hûd 11/52 ve Nuh 71/11. ayetlerinin doğrudan yağmur duası namazına işaret ettiğine dair bir yorumun genel kabul görmediği dikkati çekmektedir. Bu tefsirlerde genellikle söz konusu ayetlerin bağışlanmanın önemine vurgu yaptığı ve istiğfarın ilâhî rahmetin kapılarını aralayacağı şeklinde yorumlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, zikredilen müfessirler, yağmur duası şeklinde bir ibadeti doğrudan ayetlere değil, daha çok Hz. Peygamber'in uygulamasına, yani sünnetine dayandırmakta ve bu ibadetin şekliyle ilgili detayları rivayetler ışığında ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla Döndüren'in bu ayetleri yorumlarken sünnetle ayetleri birlikte ele alması, onun Hanefî mezhebi içerisindeki yorum farklılıklarını dikkate aldığı göstermektedir. Ayrıca Döndüren'in gerektiğinde ayetleri hadisleri destekleyecek şekilde yorumladığı görülmektedir.

6.2.5. Yolculuk Halinde Namaz

Sefer kelimesi, sözlükte “yolculuk yapmak, yola çıkmak, mesafe katetmek” gibi anlamlara gelen sefer veya “süfûr” kökünden türemiştir. Bu kelime, “yolculuk, aydınlık, parlaklık, gaza ve cihad” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Fıkıh literatüründe ise sefer, şer'an belirli şartlar çerçevesinde belirli bir mesafeye yapılan yolculuğu ifade eder. Fıkıhta genellikle, bazı dini hükümlerin değişmesine sebep olan yolculuk anlamında tanımlanır. Seferin zıddı olarak ise “ikamet ve hadar” kavramları kullanılır.

Kur'an-ı Kerim'de “sefer” kelimesi yedi ayette geçmektedir. Bu ayetlerden ikisinde, yolculuk esnasında Ramazan orucunun ertelenebileceği ifade edilir.³⁰³ Bir ayette, borçla ilgili belge düzenlenememesi durumunda teminat olarak rehin alınabileceği belirtilir.³⁰⁴ Yine iki ayette, abdest veya gusül için su bulunmaması hâlinde teyemmüm yapılabileceği bildirilmiştir.³⁰⁵ Bir diğer ayette, münafıkların Tebük Seferi'ne katılmamak için bahaneler uydurdukları anlatılır.³⁰⁶ Son olarak Kehf Suresi'nde,³⁰⁷ Hz. Mûsâ'nın Allah tarafından özel bilgi verilmiş bir kul olan Hızır'ı aramak için yaptığı uzun yolculuktan söz edilmektedir.³⁰⁸

³⁰³ Bakara 2/184-185.

³⁰⁴ Bakara 2/283.

³⁰⁵ Nisâ 4/43; Mâide 5/6.

³⁰⁶ Tevbe 9/42.

³⁰⁷ Kehf 18/62.

³⁰⁸ Fahrettin Atar, “Sefer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2025).

Yolculuk hâlinde namazla ilgili olarak İslam'ın teşrî' buyurduğu hükümler, dinin kolaylaştırıcı ve müsamahakâr yapısının bir yansımasıdır. Çünkü bir yerde zorluk varsa, orada kolaylık da söz konusudur. Nitekim Yüce Allah, “Allah size kolaylık diler, güçlük istemez”³⁰⁹ ve “Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez”³¹⁰ buyurarak bu ilkeyi açıkça ortaya koymuştur.

Yolculukta namaz, ikamet hâlindeki namazdan bazı yönleriyle farklılık gösterir. Yolculuk sebebiyle namazların kısaltılması, Ramazan orucunun ertelenmesinin mübah kılınması, mestler üzerine mesh süresinin uzatılması, sabah namazı sünneti hariç olmak üzere cuma ve diğer nafîle namazların düşmesi, ayrıca bayram namazları ile kurban kesme yükümlülüğünün ortadan kalkması gibi birtakım özel hükümler bu farklılıklara örnek olarak gösterilebilir.³¹¹

Yolculuk hâli, kişiye bazı kolaylıklar ve ruhsatlar sağlar. Örneğin Ramazan ayında yolculukta olan kimse için orucunu daha sonra tutmak üzere ertelemesi mübahtır. Ayrıca yolcu için mest üzerine mesh süresi üç gün üç gece olarak belirlenmiştir. Bunun yanında, yolcu dört rekât olan farz namazlarını ikişer rekât olarak kılar. Yolcular için bir kısım kolaylıklar, ruhsatlar getirilmiştir.³¹²

Muhtelif ahkâm tefsirlerinde yolculuk halinde namazın hükmüne dair Nisa suresinde geçen *وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنَّ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا* “Yolculuğa çıktığınızda kâfirlerin size bir kötülük yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur. Çünkü kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.”³¹³ ayeti korku durumları dışında yolculuk gibi özel durumlarda müminlere kolaylık sağladığını, bu bağlamda namazın kısaltılması (kasr) ve cem edilmesi gibi hükümler ele alınmıştır.

Klasik fıkıh kaynaklarında yolculuk hâlinde namazın edasıyla ilgili yapılan tartışmalarda, genellikle yalnızca Nisâ Suresi'nin 4/101. ayetine atıf yapıldığı görülmektedir.³¹⁴ Bu ayette, “Yeryüzünde sefere çıktığınızda, kâfirlerin size zarar vermesinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur...” buyrulurken, sefer hâlindeki kimselere namazın

³⁰⁹ Bakara 2/185.

³¹⁰ Bakara 2/286

³¹¹ Abdullah b. Muhammed et-Tayyar, *Tüm Detaylarıyla Namaz*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Guraba Yayınları, 2009), 131.

³¹² Döndüren, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/998-999.

³¹³ en-Nisâ' 4/101.

³¹⁴ Kabakçılı, *Bursevi'nin Ahkam Ayetlerine Yaklaşımı Namaz Bağlamında Bir Araştırma*, 182.

kısaltılması hususunda ruhsat tanınmıştır. Fakihler, bu ayeti esas alarak yolcunun dört rekât olan öğle, ikinci ve yatsı namazlarını iki rekât olarak kılması gerektiğini belirtmişlerdir. Fikhî literatürde “kasrû’s-salât” ya da “namazın kısaltılması” başlığı altında ele alınan bu mesele, yolcu kimsenin farz namazları normalden farklı bir şekilde eda etmesi anlamına gelmekte ve çoğunlukla namazın iki rekât olarak kılınması konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Namazın kısaltılması bağlamında sahabeden gelen rivayetler mevcuttur. Hz. Peygamber Veda Haccı sırasında, Arife günü Arafat’ta, öğle namazı vakti girince, öğle ve ikinci namazını birlikte kıldığı gibi, güneş batınca Arafat’tan Müzdelife’ye hareket etmiş, yatsı namazı vaktinde akşamla yatsıyı birlikte kıldırıştır. Bu uygulamada sünnet namazlar kılınmamıştır.³¹⁵ Diğer yandan Allah elçisinin 18 gün kadar süren Tebuk seferi yolculuğu sırasında da öğle ile ikindiye ve akşamla yatsıyı birleştirerek kıldığı rivayet edilmiştir.

Döndüren’in *Ahkâmu’l-Kur’an* tefsirinde Nisa Suresi, 4/101 ayeti ve Hz. Peygamber’in hadisleri, yolculuk halinde Müslümanlara sunulan bu ruhsatın dayanaklarıdır. Yolculukta namaz kısaltma ruhsatı İslam’ın kolaylık prensibine uygun bir uygulamadır. Bu ruhsat, zorlu şartlarda ibadeti kolaylaştırmayı amaçlar ve müminlerin bu kolaylıktan istifade etmeleri teşvik edilir. Döndüren, bu ayetin tefsirinde “Yolculuk ve Fıkhi Hükümleri” başlığı altında mensubu olduğu Hanefî mezhebini esas alarak genel fikhî bilgileri farklı mezheplerin görüşlerine de yer vererek açıklamalarda bulunmuştur.

Döndüren, namazların cem edilmesi konusunda farklı mezheplerin yaklaşımlarına değinmiş ve bu konuda İmam Şafii’nin, yolculuk, hastalık ve yağmur gibi mazeretler durumunda namazların birleştirilmesini caiz gördüğünü belirtmiştir. Hanefîlerin ise bunu fiilen birleştirme (hakikî cem) değil, vakitlerin başı ve sonu arasında kaydırma yoluyla (sûrî cem) uyguladıklarını ifade etmiştir. Döndüren, Hz. Peygamber’in yalnızca Veda Haccı’nda değil, diğer zorluk anlarında da cem yaptığına dikkat çekerek, özellikle yolculuk sırasında öğle ile ikinci ve akşam ile yatsı namazlarının birleştirilerek kılınmasının dinen mümkün ve caiz olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşım, günümüzde seyahat eden kişiler için dinî kolaylıkların dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.³¹⁶

Cessâs, Nisâ Suresi 4/101. ayetinin tefsirinde çok sayıda rivayete yer verdikten sonra kendi görüşünü açıkça ortaya koyar. Ona göre, yolculuk hâlinde namazın iki rekât olarak

³¹⁵ Buhârî, “Hac” 97; Müslim, “Müsafirîn” 52-53.

³¹⁶ Döndüren, *Ahkâmu’l-Kur’an*, 2/1002.

kılınması hususunda gerek korku gerekse güven ortamında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Bu durum, seferi kişinin farz namazlarının aslî olarak iki rekât olduğu anlayışını güçlendirmektedir. Cessâs, bu hükmün hem Peygamber'in uygulamalarıyla hem de ayetin açık anlamıyla sabit olduğunu vurgular. Nitekim Hz. Ömer'in güven hâlinde de namazın kısaltılmasıyla ilgili olarak Peygamber'e sorduğu ve "Bu, Allah'ın size verdiği bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul edin." şeklinde bir cevap aldığı aktarılmaktadır. Bu ifade, Cessâs'a göre, seferde namazın kısaltılmasının bir ruhsat değil, aslî bir hüküm olduğunu ortaya koyar. Çünkü Allah'ın emri vücup ifade eder ve bu bağlamda dört rekât olarak kılmak, emre aykırı bir davranış olur. Bu da seferi kişinin farzı kendi isteğine göre iki veya dört rekât kılma serbestisine sahip olmadığını göstermektedir. Cessâs'ın bu yaklaşımı, Hanefî mezhebinin kasrın vücbiyetine dair görüşüyle paralellik göstermektedir.³¹⁷

Çağdaş müfessirlerden Seyyid Kutub, namazın kısaltılmasına dair ilgili ayette geçen "kısaltma" ifadesini, İmam Cessâs'ın da benimsediği şekilde yorumlar. Ona göre burada kastedilen, dört rekâtlık farz namazların iki rekât olarak kılınması değil; mutlak olarak yolculuk hâlinde verilen genel bir ruhsattır. Bu ruhsat, korku veya güvenlik endişesinden bağımsız olarak her yolcu için geçerlidir. Hatta Kutub'a göre, Peygamber Efendimizin (s.a.v) her yolculuğunda namazı kısaltarak kılması esas alınarak, yolcunun namazı tam kılması doğru bulunmamaktadır. Bu yorumdan hareketle Kutub, ayetteki "korku hâli" ne dair ifadenin, zaten var olan genel ruhsata ek yeni bir ruhsata işaret ettiğini belirtir. Bu ikinci ruhsat, sadece rekât sayısı değil, namazın şekliyle ilgili bir kolaylıktır. Yani korku anında, rükûsuz, secdesiz, sadece ima ile kılınan namazın da geçerli olabileceği bir ruhsat söz konusudur. Bu çerçevede Kutub, yolcunun dilediği durumda yürüyerek, ayakta ya da binekte ima yoluyla namaz kılabileceğini ifade eder. Bu yaklaşım, namazın hem şekil hem de sayı yönünden esnekliğe sahip olduğunu, dinin kolaylık ilkesine uygun olarak hareket etmeyi teşvik ettiğini göstermektedir.³¹⁸

Kurtubî ise, namazın kısaltılması meselesine daha fikhî açıdan yaklaşır. Namazı kısaltmanın hükmü, mesafe ölçüsü, yolculuğun mahiyeti ve kısaltmaya başlama zamanı gibi alt başlıklar üzerinden meseleyi kapsamlı biçimde ele alır. Ancak burada sadece onun, namazın kısaltılması hakkındaki genel görüşü üzerinde durulacaktır. Kurtubî, ilgili ayette geçen "namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur"³¹⁹ ifadesinin zahirinden, yolculuk hâlindeki kişiye

³¹⁷ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5/61-62.

³¹⁸ Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, 3/56.

³¹⁹ en-Nisâ' 4/101.

tanınan bu ruhsatın geniş bir kapsama sahip olduğu sonucunu çıkarır. Rivayetleri değerlendirdikten sonra, bu iznin herhangi bir korku şartına bağlı olmadan, yolculuk hâlinde olan herkes için geçerli bir kolaylık olduğunu belirtir. İmam Mâlik'in görüşlerine de yer veren Kurtubî, Mâlik'in yolculukta namazı kısaltmanın müstehab olduğunu yönündedir. Maliki mezhebine göre bu uygulama sünnettir, kadınlar ve erkekler için aynıdır. Kurtubî'ye göre bu anlayış hem rivayetlerle hem de fikhî yorumlarla desteklenmiştir. Bu yaklaşım, namazın kısaltılmasını sadece bir ruhsat değil, aynı zamanda yolculuk hâlinde tercih edilmesi gereken bir sünnet olarak ele alması bakımından önemlidir. Kurtubî'nin görüşü, zahir lafızla amel etmeyi esas almakla birlikte, fikhî mezheplerin yorumlarına da geniş yer vererek esaslı bir tutum sergilemektedir.³²⁰

Sâbûnî, Ahkâm Tefsiri adlı eserinde ilgili ayeti açıklarken mezheplerin delillerini dikkate alarak iki temel yaklaşımın varlığına dikkat çeker: Namazı kısaltmanın vacip olduğunu savunanlar ile bunun bir ruhsat ve dolayısıyla mubah olduğunu söyleyenler. Her iki görüşü de delilleriyle birlikte aktaran Sabûnî, tartışmanın temelinde seferin mahiyetinin yer aldığını belirtir. Bazı âlimlere göre, namazın kısaltılmasını mümkün kılan yolculuk, Ramazan orucunun bozulmasını da caiz kılan sefer türüyle benzerlik göstermelidir. Yani bu görüşte olanlar, cihad, hac, umre, ilim talebi gibi ibadet ve itaat amacı taşıyan yolculuklarda kısaltmanın geçerli olduğunu savunurlar. Buna karşın Ebu Hanife, yolculuğun başlı başına bir şart olduğunu ifade ederken; İmam Mâlik ise mübah olan her yolculukta namazı kısaltmanın caiz olduğunu belirtir.³²¹

Sâbûnî, kendi kanaatini cumhurun görüşüne yaklaştırarak belirtir ve ibadet niyeti taşıyan ya da en azından mübah olan seferlerde namazların kısaltılmasının tercih edilmesi gereken bir tutum olduğunu ifade eder. Bu yaklaşım, hem delillere dayalı bir denge kurmakta hem de amelin niyetle değer kazandığı ilkesini öne çıkarmaktadır.

Hülasa olarak, sefer namazı konusuna dair müfessirlerin yaklaşımları hem ayetin lafzı hem de fikhî uygulamalar açısından farklı yorumlara dayanır. İmam Cessâs, ayetteki "kısaltma" ifadesini mutlak bir ruhsat olarak değerlendirir. Korku unsuru olsun ya da olmasın, yolculuk hâlindeki her Müslüman için bu ruhsat geçerlidir. Seyyid Kutub da bu görüşü benimseyerek, yolculukta namazın kısaltılmasının sadece caiz değil, tercih edilmesi gereken bir sünnet

³²⁰ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ķur'ân*, 5/430.

³²¹ es-Sâbûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 1/520-526.

olduğunu, hatta tam kılmanın uygun olmadığını savunur. Özellikle Kutub, korku hâlinde namazın şeklen de hafifletilebileceğini (rükûsuz, secdesiz ima ile) ifade ederek ayeti hem ruhsat hem zaruret boyutuyla yorumlar.

Kurtubî ise meseleye daha fikhî bir derinlikle yaklaşır; sahabe uygulamaları ve mezheplerin içtihatlarıyla meseleyi temellendirir. Ona göre kısaltma bir ruhsattır ve İmam Mâlik'in görüşünü esas alarak mübah olan her seferde kısaltmanın sünnet olduğunu vurgular. Namazın tam kılınması hâlinde ise -vakit çıkmamışsa- tekrar kısaltılarak kılınmasının müstehap olduğunu aktarır.

Sâbûnî ise farklı mezheplerin görüşlerini karşılaştırarak namazı kısaltmanın vacip mi, yoksa ruhsat mı olduğu tartışmasına açıklık getirir. Kendi kanaatini ise cumhurun görüşüne yaklaştırır: İbadet veya mübah bir amaç taşıyan yolculuklarda kısaltma uygulanmalıdır. Böylece hem kolaylık ilkesine hem de seferin niteliğine vurgu yapar.

Hamdi Döndüren ise *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde sefer namazıyla ilgili ayetin yorumunda bu klasik ve çağdaş müfessirlerin yaklaşımlarını dikkate alarak daha dengeli bir bakış sunar. Ayetin lafzî anlamı ile sahabe uygulamaları arasında bir denge kurarak hem ruhsatı hem de sünnet oluşunu kabul eden yaklaşıma yakın durur.

7. SONUÇ

İslam hukuku alanında derin bilgi birikimine sahip hem kişiliği hem de akademik duruşuyla örnek bir ilim adamı olan Prof. Dr. Hamdi Döndüren, çağdaş dönemdeki müfessirler arasında önemli bir yer edinmiştir. Gerek akademik çevrelerde gerekse halk arasında kabul gören çalışmalarıyla tanınan Döndüren'in en dikkat çekici eserlerinden biri olan, tam adı “*Ahkâmu'l-Kur'an, Kur'an'ı Kerim'in Fikhi Tefsiri*” onun ilmî gayretinin ve birikiminin en somut göstergesidir. Eser, yalnızca ilim çevrelerine değil, aynı zamanda dini yaşantısını Kur'an'a uygun şekilde sürdürmek isteyen geniş bir okuyucu kitlesine de hitap etmektedir.

Namaz, insanın Allah'a olan bağlılığını ve O'na duyduğu şükrü ifade eden önemli bir ibadettir. Aynı zamanda, Allah'ın kullarından yerine getirmesini istediği bir emirdir. Kişiyi Rabbi arasında manevi bir bağ kuran bu ibadet, ruhsal ve bedensel dengeyi sağlayarak bireyin hayatına düzen getirir. İslam'dan önceki ilahi dinlerde de benzer şekilde var olan bu ibadet, İslam'da da dinin temel taşlarından biridir.

Bu çalışmada, *Ahkâmu'l-Kur'an* merkez alınarak özellikle namazla ilgili ahkâm ayetleri tahlil edilmiş; Döndüren'in yaklaşımı, klasik tefsir geleneği ve çağdaş yorumlar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Döndüren'in, Ehl-i Sünnet fıkıh geleneğini esas alarak geliştirdiği yorumlar; sahabe uygulamaları, ayetlerin lafzî yapısı ve farklı mezheplerin görüşleri ışığında dengeli ve çok yönlü bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Özellikle sefer namazı gibi konularda ruhsat ve vücut dengesi gözetilmiş, mezhepler arası yorum farkları dikkatle değerlendirilmiştir.

Araştırma sürecinde Kur'an ve sahih sünnet kaynaklı delillerin esas alındığı, namaz vakitlerine dair hükümlerde tarihsel olarak güçlü bir ittifakın bulunduğu tespit edilmiştir. Farz namazlara dair görüş birliği, klasik tefsir ve fıkıh literatüründe açıkça ortaya konulurken; vacip ve sünnet namazlarla ilgili bazı mezhep farklılıkları da ilmî bir zenginlik ve içtihat çeşitliliği çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu farklılıkların ibadetin özüne zarar vermediği, aksine ümmetin ilmi mirasını ve mezhepler arası düşünce çeşitliliğini yansıttığı görülmektedir.

Öte yandan, günümüzde özellikle “Kur'an'da kaç vakit namaz vardır?” gibi sorular etrafında şekillenen spekülasyon ve temelsiz yaklaşımlar, ilmî gelenekten uzak ve kafa karıştırıcı yorumlara yol açmaktadır. *Ahkâmu'l-Kur'an*, bu tür iddialara karşı Kur'an, sahih sünnet ve klasik tefsir geleneğiyle uyumlu, sağlam ve güvenilir bir zemin sunmaktadır. Bu yönüyle eser hem akademik düzlemde hem de toplumsal düzeyde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Döndüren'in tefsiri, klasik fikhî tefsir anlayışını çağdaş ihtiyaçlarla birleştiren bir yapıya sahiptir. Her babı belli bir sistematik içinde sunması, sure içeriklerini dikkate alarak konuları ayrıntılandırması ve okuyucunun konuyu takip etmesini kolaylaştırması, eserin yapısal başarısını ortaya koymaktadır.

Döndüren'in yorumları, klasik müfessirlerden Cessâs ve Tahavî'nin metne dayalı çıkarımlarıyla, Taberî, Kurtubî ve İbn Kesîr'in rivayet ağırlıklı yaklaşımlarıyla benzerlik gösterirken; çağdaş isimlerden Seyyid Kutub ve Sâbûnî'nin ibadetin ruhuna vurgu yapan yorumlarıyla da paralellik taşımaktadır. Bu yönüyle *Ahkâmu'l-Kur'ân* hem rivayet hem dirayet yöntemlerini ustalıkla kullanan, tarihsel bağlamı dikkate alarak ayetleri günümüz sorunlarına ışık tutacak biçimde yorumlayan bir eser hüviyetindedir.

Tefsir geleneğindeki ekollere bakıldığında, namaz vakitleri ve farz ibadetler hususunda genel bir ittifak olduğu; mezhep farklarının ise daha çok vacip ve sünnet namazlara dair meselelerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu farklılıkların, naslara dayanan ve maslahat ilkeleriyle şekillenen içtihatlar olduğu unutulmamalıdır. Bazı çevrelerin bu farklılıkları abartarak ibadetlerin temel yapısını sorgulama çabaları ise ilmî temelden yoksun ve maksatlı girişimler olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak bu tez, Döndüren'in *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserini merkeze alarak, farz, vacip ve sünnet namazlarla ilgili ayetlerin yorumunu detaylı biçimde incelemiştir. Elde edilen bulgular, namazın vakitleri ve hükümleri konusunda İslam ümmeti arasında tarihsel bir ittifakın bulunduğunu, farklı yorumların ise ibadet hayatında bir karmaşaya neden olmayacak şekilde ilmî zemin üzerinde yükseldiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma hem akademik literatüre katkı sağlamakta hem de günümüz Müslümanlarının karşılaştığı tereddütlere karşı sağlam ve güvenilir bir cevap sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, L. K.** (2024). *Klâsik Dönem Ahkâm Âyetleri Yorum Farklılıkları—Nisâ Sûresi Bağlamında-* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) [Yüksek Lisans Tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Akyüz, V.** (1995). *İbadetler İlmihali*. İz Yayıncılık.
- Atar, F.** (2009). *Sefer*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 04 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sefer>
- Baktır, M.** (2001). *İstiska*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 02 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiska>
- Bilmen, Ö. N.** (1973). *Büyük Tefsir Tarihi*. Bilmen Yayınları.
- Buhârî, E. A. M. B. İ. B. İ. C.** (1315). *Sahih-i Buhari, el-Câmiü's-sahih*. İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire.
- Cerrahoğlu, İ.** (1968). *Kuran Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*. Yeni Zamanlar Sahaf.
- Cerrahoğlu, İ.** (1976). Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21.
- Cerrahoğlu, İ.** (2019). *Tefsir Tarihi*. Fecr Yayınevi.
- Çetiner, B.** (1988). *Ahkâmü'l-Kur'an*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 06 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkamul-kuran>
- Dayan, E.** (2019). *Seyyid Kutub'un Ahkam Ayetlerine Bakışı*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Demirci, K.** (1993). Cenaze. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi 03 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cenaze>
- Demirci, M.** (1995). *Esbâb-ı Nüzûl*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 11 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esbab-i-nuzul>
- Demirci, M.** (2015). *Tefsir Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Döndüren, H.** (1983). *Delilleriyle İslâm Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*. İslam Hukuku Külliyyatı.
- Döndüren, H.** (1983). *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Döndüren, H.** (1984). *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*. İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları.
- Döndüren, H.** (1988). *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslâmî Yaklaşımlar*. İklim Yayınları.
- Döndüren, H.** (1991). *Delilleriyle İslam İlmihali*. Erkam Yayınları.

- Döndüren, H.** (2006). *Evrensel Çağrı Kur'an-ı Kerim/Yüce Meal ve Tefsiri*. Çelik Yayınevi.
- Döndüren, H.** (2013). *Güncel Fikhî Meseleler 200 Soru 200 Cevap*. Işık Yayınları.
- Döndüren, H.** (2015). *Delilleriyle Hac ve Umre*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H.** (2016). *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H.** (2020). *Ahkamu'l-Kur'an*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H.** (2020). *Delilleriyle Aile İlmihali*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H.** (2021). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H.** (t.y.). *Türkiye Makaleler Bibliyografyası || Milli Kütüphane—National Library of Turkey*. <https://makaleler.mkutup.gov.tr/SonucListe>
- el-Cessas, E. B. A. İ. A.** (2018). *Ahkâmu'l-Kurân*. Daru'l-Mushaf.
- Ebu Davud, S. B. E. S.** (1981). *Sünen-i Ebu Davud*.
- Efendioğlu, M.** (2008). *Sahâbe*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 08 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe>
- Efendioğlu, M.** (2011). *Tedvîn*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 09 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tedvin>
- el-Aclûnî, İ. B. M.** (1988). *Keşfü'l-hafâ'*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Cessas, İ. E. B. A. B. A. R.** (2018). *Ahkâmu'l-Kur'an* (Çev.: M. Keskin). İtisam Yayınları.
- el-Kurtubi, E. A. M. B. A. B. E. B. F.** (2005). *El-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Çev.: M. B. Eryarsoy). Buruc Yayınları.
- el-Makdisi, E. M. M.** (2001). *el-Kafi fi Fikhil-İmam Ahmed b. Hanbel*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- en-Nedvî, E.-H.** (1969). *Dört Rukun* (Çev.: İ. Ersöz). İslamî Neşriyat.
- en-Nisâbü'rî, H.** (1411). *El-Müstedrek Ale's-Sahîhayn* (Çev.: M. A. Atâ). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- er-Râgıb, İ.** (1986). *El-Müfredat fi'l-garibi'l-Kur'an*. Karaman Yayınları.
- Erdem, M.** (2009). *Salâtü'l-Havf*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 07 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/salâtü'l-havf>.
- Erdem, S.** (1992). *Bayram*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 11 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram>
- Erdoğan, M.** (2022). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Ensar Neşriyat.
- Erten, M.** (2013). *Nass Yorum İlişkisi*. Ankara Okulu Yayınları.
- es-Sabûnî, M. A.** (1990). *Safvetü't-Tefâsir* (Çev.: S. Gümüş & N. Yılmaz). Ensar Neşriyat.
- es-Serahsî, M. B. A. B. E. S.** (1983). *El-Mebsût*. Çağrı Yayınları.
- es-Sicistani, E. D. S. B. E.** (1981). *Sünen-i Ebu Davud*.

- es-Süyûtî, C.** (1985). *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl.
- es-Süyûtî, E.-F. C. A. b. E. B. b. M. H.** (1981). *El-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl* (S. Abdülkâdir, Çev.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- es-San'âni, E. İ. İ. M. B. İ. E.** (1992). *Sübülüs-Selam*. Mektebetül-Asriyye.
- et-Taberî, E. C. M. İ. C.** (1996). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Çev.: H. Karakaya & K. Aytekin). Hisar.
- et-Tahavî, E. C.** (2012). *Ahkamu'l-Kur'an* (Çev.: M. Genç). Beka Yayınları.
- et-Tayyar, A. B. M.** (2009). *Tüm Detaylarıyla Namaz* (Çev.: M. Beşir Eryarsoy). islamhouse.com.
- et-Tûsî, M. B. A. G.** (t.y.). *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn*.
- ez-Zehabî, M. H.** (2018). *Tefsir Tarihi et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn Tercümesi* (Çev.: Halil Aldemir). Beka Yayınları.
- ez-Zerkeşî, B.** (2007). *El-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ez-Zürkânî, M. A.** (2015). *Kur'ân İlimleri Menâhilü'l- İrfân Tercümesi* (Çev.: H. Aldemir). Beka Yayınları.
- er-Râzî, F.** (1979). *El-Mahsûl fî Usûli'l-Fıkh* (Çev.: Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî). Mektebetü Kulliyeti'l-Ulûm.
- Güç, A.** (2022). *Kible*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 05 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kible>
- Gümüş, S.** (1990). *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*. Kayahan Yayınları.
- Güngör, M.** (1996). *Kur'an tefsirinde fihhi tefsir hareketi ve ilk fihhi tefsir*. Kur'an Kitaplığı. https://katalog.isam.org.tr/yordam?p=1&q=*&alan=tum_txt&demirbas=039906
- Güven, Ş.** (2014). *Konulu Tefsir Metodu*. Düşün Yayıncılık.
- Hallâf, A.** (2012). *İlmü usûli'l-fikh*. Müessesetü'r Risale.
- Döndüren, H.** (1998). *İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi*. Erkam Yayınları.
- Hamidullah, M.** (1969). *İslâm Peygamberi*. İrfan Yayınları.
- Hamidullah, M.** (1969). *İslâm Peygamberi*. İrfan Yayınları.
- Hanbel, A. B., eş-Şeybânî, E. A. A. B. M. B. H.** (1405/1985). *El-Müsned*. y.y.
- İbn Âbidîn, M. E.** (1966). *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Mustafa Babi Halebi.
- İbn Haldun.** (2017). *Mukaddime*. Dergâh Yayınları.
- İbn Kesir.** (1981). *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesir* (M. Alî Sâbûnî, Ed.).
- İbn Kesir.** (2008). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri* (B. Karlığa & B. Çetiner, Çev.). Çağrı Yayınları.
- İbn Manzûr, M. B. M. B. A., Ebu el-Fadl C.** (1993). *Lisanu'l Arab* (Vols. 1-15). Dar Sader.

- İbn Rüşd, H., Muhammed b. Ahmed.** (t.y.). *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid.*
- İbnü'l-Cevzi, E.-F. C. A. B. A. B. M. B.** (1984). *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevazir fî ilmi'l-vücuuh ve'n-nezair.* Müessesetü'r-Risâle.
- Üzüm, İ.** (2004). *Mezhep.* TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 09 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mezhep>
- İmam Tirmizi.** (2022). *Sünen Tirmizi* (Çev.: H. Yıldız & A. Özbek). Ocak Yayıncılık.
- İmam Mâlik.** (2008). *Muvatta.* Ensar Neşriyat.
- islamticaretkukuku.org.** *Prof. Dr. Hamdi Döndüren kimdir?* Erişim tarihi 04 Mart 2025. <http://www.islamticarethukuku.org/prof-dr-hamdi-donduren-kimdir-26h.htm>
- Kabakçılı, O.** (2021). *Bursevî'nin Ahkam Ayetlerine Yaklaşımı Namaz Bağlamında Bir Araştırma.* İlâhiyât.
- Kamili, F.** (2006). *İslam Fıkhdında Namaz İbadeti* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
- Karaman, H.** (1993). *Cuma.* TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 20 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuma>
- Karaman, H.** (1985). *İslâm Hukukunda İctihad.* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H.** (1994). *Asr-Saadette İslâm Hukukunun Oluşumu.* Beyan Yayınevi.
- Karaman, H.** (2017). *İslâm Hukuk Tarihi.* İz Yayıncılık.
- Kasım, A. B. M.** (2016). *El-İhkam fierhu Usuli'l-Ahkam.* Riyad: Darü'l-Hedyi'n-Nebevi
- Kılıçer, U.** (2016). *Kur'an'da Namaz ve Çeşitleri* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Komisyon.** (2006). *İlmihal.* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Köse, S.** (2011). *Teravîh.* TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 12 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/teravîh>
- Köse, S.** (2011). *Teheccüd.* TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 15 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/teheccüd>
- Kuran'ı Kerim,** (2024). *Diyanet İşleri Başkanlığı Türkçe Meali.* (Yeni). DİB Yayınları.
- Kutub, S.** (1991). *Fî Zılâl-il Kur'an* (S. Uçan & V. İnce, Çev.). Dünya Yayıncılık.
- Kutub, S.** (2009). *Fî Zılâlil-Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)* (Salih Yıldız, Çev.). Risale Yayınları.
- Süleyman, M. B.** (2006). *Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'an* (B. Eryarsoy, Çev.). İşaret Yayınları.
- Müslim, E. H. K. N.** (261/875). (1331). *Sahih-i Müslim.* Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire.
- Oral, K.** (2019). *Müminin Miracı Namaz.* Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Bilmen, Ö. N.** (1997). *Büyük İslam İlmihali*. Akçay Yayınları.
- Özel, A.** (t.y.-a). *Ahkâm*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 06 Mart 2025, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkam>
- Özel, A.** (t.y.-b). *Ahkâmü'l-Kur'an*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 10 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkamul-kuran>
- Paçacı, M.** (2009). *Salât-ı Vüstâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 01 Mart 2025 [https://islamansiklopedisi.org.tr/salât-ı vüstâ](https://islamansiklopedisi.org.tr/salât-ı-vüstâ)
- İslam Ticaret Hukuku.** (2024). *Prof. Dr. Hamdi Döndüren kimdir?* Erişim tarihi 10 Mart 2025. <http://www.islamticarethukuku.org/prof-dr-hamdi-donduren-kimdir-26h.htm>
- Sabuni, M. A.** (1984). *Ahkâm Tefsiri* (Çev.: M. Taşkesenlioğlu). Şamil Yayınevi.
- Sezgin, F.** (1991). *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî, (GAS). İdâretü's-Sekâfe*.
- Şener, M.** (1993). *İslam'da Cenaze*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 10 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islamda-cenaze>
- Taberânî, E. K. M. S. A. E.** (1995). *El-Mu'cemü'l-Evsat*.
- Tirmizi, İ.** (2022). *Sünen Tirmizi* (Çev.: H. Yıldız & A. Özbek). Ocak Yayıncılık.
- Yaman, A., & Çalış, H.** (2019). *İslâm Hukukuna Giriş*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yaşaroğlu, M. K.** (2006). *Namaz*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi 12 Mart 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/namaz>
- Yavuz, Y. V.** (2005). *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı*. Emin Yayınları.
- Yazır, E. M. H.** (2017). *Hak dini Kur'an dili*. Çelik Yayınevi.
- Yazır, M. H.** (2024). *Kur'an'ı Kerîm Türkçe Meâli ve Muhtasar Tefsiri*. Çelik Yayınevi.
- Yiğit, H.** (2024). *Ahkâmü'l-Kur'an Adli Eseri Bağlamında Hamdi Döndüren'in Tefsir Metodu* [Yüksek Lisans Tezi]. Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yiğit, İ.** (1997). *"Siyer Kaynaklarına Göre Seferîlik", Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi Seferîlik ve Hükümleri*. Ensar Neşriyat.
- Zeydan, A.** (1997). *El-Vecdîz fî Usûli'l-Fıkh*. Muessesetü'r-Risâle.
- Zuhaylî, V.** (1994). *İslâm Fıkh Ansiklopedisi (el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû)* (Çev.: B. Eryarsoy & A. Efe). Risale Yayınları.